

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KADIN ÇALIŞMALARI DİSİPLİNLERARASI ANABİLİM DALI
2023-YL-182

TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA *FİTRAT*
KAVRAMININ İNCELENMESİ

HAZIRLAYAN

Ayşe Nur TURGUT

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi: Hafize Gül KOPARANOĞLU ARTUÇ

AYDIN- 2023

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

... / ... / 2023

Ayşe Nur TURGUT

ÖZET

TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA *FİTRAT* KAVRAMININ İNCELENMESİ

Ayşe nur TURGUT

Yüksek Lisans Tezi, Kadın Çalışmaları Disiplinlerarası Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Hafize Gül KOPARANOĞLU ARTUÇ
2023 IX+65 sayfa

Kavramların içeriği ve işaret ettiği anlam doğduğu coğrafyanın kültürü ve inancıyla doğrudan orantılıdır. İslam düşüncesi üzerinde özellikle Kur'an'ı Kerim'in kullandığı kavramlar etkili olmuştur. Bu tez çalışması *fitrat* kavramı üzerinden normalleştirilen cinsiyet rollerinin ve kalıplarının incelenmesini konu edinmiştir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyetin dini bir kavram ekseninde nasıl şekillendiği tartışılmıştır. Çalışmamız da *fitrat* kavramını anlayabilmek için tefsir, hadis ve kelam alanında yazılmış klasik kitaplar ve güncel araştırmalar dikkatli bir şekilde taranmak suretiyle ortak veya farklı yaklaşımlar tespit edilmiş ve tartışılmıştır. Teorik okuma düzleminde kavramın ele alınışı için linguistik çözümleme ve semantik tahlil metotlarından yararlanılıp; kavramın tahlillerinde ilk dönem Arap dilbilimcilerin kitapları kullanılmıştır.

Bu tez çalışmasının amacı *fitrat* kavramını toplumsal cinsiyet bağlamında eleştirel olarak inceleyen herhangi bir çalışma olmadığı için bu alandaki boşluğun doldurulmasına bir katkı sağlamaktır. *Fitrat* kavramına yüklenen anlamların ve *fitrat* kavramı üzerinden kadın ve erkeğe biçilen rollerin ve kalıpların analizi yoluyla bu eksenindeki sorunların daha iyi değerlendirilmesine katkı sağlaması da amaçlanmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Cinsiyet Roller, Fitrat, İslam, Toplumsal Cinsiyet.

ABSTRACT

EXAMINING THE CONCEPT OF FITRAT (DISPOSITION) IN THE CONTEXT OF GENDER

Ayşe Nur TURGUT

Master's Thesis, Department of Women's Studies Interdisciplinary
Thesis Advisor: Assist. Dr. Hafize Gül KOPARANOĞLU ARTUÇ
2023, IX +65 pages

The content of the concepts and the meaning they refer to are directly related to the culture and beliefs of the geography in which they were born. The concepts used by the Qur'an have been particularly influential on Islamic thought. This thesis is about the examination of normalized gender roles and stereotypes through the concept of *fitrat (disposition)*. In this context, how gender is shaped on the axis of a religious concept is discussed. In our study, in order to understand the concept of *fitrat (disposition)*, classical books and current researches written in the fields of commentary, hadith and kalam were carefully reviewed to identify and discuss common or different approaches. Linguistic and semantic analyses were used to examine the concept on the theoretical reading level; the books of early Arabic linguists were used in the analyses of the concept.

The aim of this thesis is to contribute to filling the gap in this field since there is no study that critically examines the concept of *fitrat (disposition)* in the context of gender. It is also aimed to contribute to a better evaluation of the problems in this axis through the analysis of the meanings attributed to the concept of *fitrat (disposition)* and the gender roles and stereotypes assigned to women and men through the concept of *fitrat (disposition)*.

KEY WORDS: Fitrat (Disposition), Gender, Gender Roles, Islam

ÖNSÖZ

Çalışma sürecince bilimsel yardım ve manevi desteğini esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Hafize Gül Koparanoğlu Artuç'a, tez konusunun şekillenmesinde ve çalışmanın her aşamasında yaptığı katkılardan ve beni cesaretlendirmesinden dolayı öğrencisi olmakla da gurur duyduğum Doç. Dr. Tuncay Saygın hocama müteşekkirim. Tez izleme jürisinde bulunup değerli yorum ve fikirlerini paylaşan Prof. Dr. Mustafa Tekin hocama teşekkür ederim.

Bu süreçte beni destekleyen ve stresime ortak olan canım kardeşim Şeymanur'a, kedi ve köpek dostlarıma sonsuz teşekkürler. Son olarak çalışmanın yazım aşamasında en büyük teşviki ve desteği veren değerli arkadaşım Dr. Şeyma Aksoy'a da desteğinden dolayı çok teşekkür ederim.

Ayşe Nur TURGUT

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	5
1. FITRAT KAVRAMI	5
1.1. Fıtrat Kelimesinin Sözlük Anlamı	5
1.2. İslam Düşüncesinde Fıtratın Tanımıyla İlgili Görüşler	7
1.2.1. Kur'an'da Fıtrat Kavramı	7
1.2.2. Hadislerde Fıtrat Kavramı	11
1.2.2.1. Her doğan fıtrat üzere doğar hadisi	11
1.2.2.2. Fıtrat hasletleri beştir-ondur hadisi	12
1.2.2.3. Hangi durumlarda fıtrat üzere ölüneceği hadisi	13
1.2.2.4. Peygamberin Miraç'ta fitrata uygun olanı tercih etmesi hadisi	14
1.2.3. Kalam Literatüründe Fıtrat Kavramı	15
1.2.4. Tasavvuf Literatüründe Fıtrat Kavramı	17
1.3. Fıtrat Kavramına Eşdeğer Kelimeler	18
1.3.1. Hanif	18
1.3.2. Sıbğa	20
1.3.3. Bedi	21
1.3.4. Halk	21
1.3.5. Ca'l	22
1.3.6 .Misak	22

1.4. Batı Düşüncesinde İnsan Doğası	23
1.5. Fıtrat Kavramıyla İlgili Görüşlerin Ortak Noktası.....	31
1.6. Fıtrat Kavramıyla İlgili Çelişkiler.....	31
2. BÖLÜM	35
2. BÖLÜM TOPLUMSAL CİNSİYET	35
2.1. Toplumsal Cinsiyet Nedir?	35
2.2. Toplumsal Cinsiyet Rollerini	38
2.3. Toplumsal Cinsiyet Kalıp Yargıları.....	41
2.4. Fıtrat Ve Toplumsal Cinsiyet.....	42
2.5. İslamda Fıtrat Kavramının Değerlendirilişinde Ataerkil Perspektif.....	46
3. TARTIŞMA VE SONUÇ	50
4. KAYNAKLAR	54
ÖZGEÇMİŞ	65

GİRİŞ

Kullandığımız kelime ve kavramlar düşünce yapımızı oluşturur. Düşünce yapımız ise davranışlarımıza ve sosyal ilişkilerimize yansır. Kavramların içeriği ve işaret ettiği anlamın doğduğu coğrafyanın kültürü ve inancıyla doğrudan ilişkili olduğu açıktır. İslam inancının hâkim olduğu toplumlarda ise Kur'an-ı Kerim'in kullandığı kavramlar etkili olmuştur. Kur'an'ı Kerim'de geçen önemli kavramlardan biri de *fitrat* kavramıdır. İslam düşünürleri de Rum suresi 30. ayette geçen *fitrat* kavramı çerçevesinde kendi düşünce sistemlerini yorumlamış ve açıklamışlardır. Çalışmamızda bu bağlamda günümüzde çokça kullanılan *fitrat* kavramının kadın ve erkek cinsiyetinin doğal özlere göre tanımlanması üzerinde durulacaktır. *Fitrat* doğuştan gelen ve değiştirilmemesi gereken özellikler midir? Bu kavramla ilgili müfessirlerin, muhaddislerin, dilbilimcilerin ve kelamcılarının görüşlerindeki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir? Batı düşüncesinde insan doğası nasıl açıklanmıştır? Kavramın toplumsal cinsiyet rolleri üzerindeki etkileri nelerdir? Bu çalışmada bu soruların cevaplanmasına bir katkıda bulunma, dini terim ve kavramların toplumsal cinsiyet ekseninde nasıl okunabileceği ve nasıl değerlendirileceğine dair bir örnek teşkil etmesi amaçlanmıştır.

Fitrat kelimesi ilerleyen sayfalarda yeniden inceleneceği üzere, sözlükte yaradılış, icat etmek, yarmak, ikiye ayırmak anlamlarına gelirken, insan doğası, belli yetenek ve yatkınlığa sahip oluş anlamlarında da kullanılmaktadır. İlk defa Kur'an'da Rum suresi otuzuncu ayette kullanılan *fitrat* kavramı, ayetin tefsirinde müfessirler tarafından genellikle insanın İslam dinini kabul etmeye yatkınlığı olarak açıklanmıştır. Yine *fitrat* kavramı hadislerde ve İslam âlimlerinin kitaplarında da insanın doğuştan sahip olduğu özellikler anlamında da kabul edilmiştir. Mesela erkeğin *fitratında* kudret, kuvvet, zekâ, akıl, liderlik varken kadının *fitratında* zayıflık, bilinçsizlik, düşüncesizlik, akılsızlık, şefkatli olma, duygusallık gibi özellikler vardır. İslam eserlerinde genellikle kadının eksik ve zayıf yaratıldığı vurgulanır. Bu zayıflık ve eksiklik kadının *fitratında* vardır. Onun için kamusal alanda da özel alanda da lider olamazlar. Yine kadın *fitraten* ev işlerine yatkın olduğu için onun alanı evdir. Kitaplarda geçen bu yorumlar sanki İslam'ın bir emriymiş gibi algılanmış ve buna uygun davranılmaya çalışılmıştır. Çünkü bu tutuma göre fitri özellikler yani insan doğası doğustandır ve değiştirilemez. Ana problemimiz *fitratın* gerçek anlamının ne olduğu ve Kur'an'da kabul edildiği şekliyle mi yoksa başka bir anlamda kullanılıp kullanılmadığı meselesidir.

Bu tartışmanın önemli bir bölümü insanın doğası etrafındaki tartışmaya dayanmaktadır. Felsefe tarihinde bazı filozoflar insan doğası yoktur derken bazıları da var olduğu görüşünü savunmuşlardır. İnsan doğasının var olduğunu ileri sürenler insan doğasının ne anlama geldiğini insanın kimi özelliklerini belirterek ortaya koymaya çalışmışlar. İnsan doğası yoktur diyenler ise evrensel değişmez, sabit bir doğanın olamayacağını, insanların kültürden kültüre farklı olduğunu belirtmişlerdir. İnsan doğasının var olduğunu savunan batılı düşünürler ile İslam âlimlerinin açıklamaları genellikle benzerlik göstermektedir. Mesela kadının akıl yönünden zayıf ve eksik olduğunu, erkeğin ise akıllı, zekayı, gücü temsil ettiğini hem filozoflar hem İslam âlimleri pek çok şekilde ileri sürmüşlerdir.

Cinsiyet (sex) terimi, kadın veya erkek olmanın biyolojik yönünü ifade ederken toplumsal cinsiyet (gender) kadın ya da erkek olmaya toplumun ve kültürün yüklediği anlamlar ve beklentilerdir. Joan Wallach Scott toplumsal cinsiyet kavramını iki şekilde açıklar; ilki ‘sosyal ilişkilerinin kurucu bir unsuru olarak cinsiyet farklılığı’, ikincisi ise ‘iktidar ilişkilerini göstermenin bir yolu’. Cinsiyet sadece cinsel organımıza bakılarak tespit edilirken toplumsal cinsiyet doğumdan itibaren kadınlara ve erkeklere toplum tarafından benimsetilip ve öğretilmektedir. Her toplumun erkekleri ve kadınları değerlendirme yöntemi vardır ve onlara farklı roller, kalıplar, özellikler yükler.

Toplumsal cinsiyet rolleri ise kadınlığın ve erkekliğin sosyal ortamlarda ifade edilidir. Bir erkek için uygun olduğu düşünülen davranışlar erkeksi (maskülen), kadınlar için uygun olduğu düşünülen davranışlar ise kadınsı (feminen) olarak adlandırılır. Cinsiyet rollerinin oluşumu ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Mesela Dahrendorf gibi genel rol teori savunucuları, cinsiyet rollerinin öğrenilmesinin toplumsallaşma veya içselleştirme aracılığıyla olduğunu savunurlar. Cinsiyet rolleri başka şeyler nasıl öğreniliyorsa öyle öğrenilmektedir. Bu öğrenme iki şekilde olur. İlk olarak, çocuklar cinslerine uygun davranışları açısından ebeveynleri ve toplum tarafından beğeni alırken cinslerine uygun olmayan davranışlar gerçekleştirdiğinde hoş karşılanmazlar. Mesela, bir kız çocuk bebek ile oynadığında anne-baba hoşnut olur. Fakat araba, silah gibi oyuncakla oynamayı seçtiğinde ebeveynler bu durumdan rahatsız olurlar. Cinsiyet rollerinin öğrenilmesinde bir diğer etken taklittir. Çocuklar başka insanları taklit etmeye yatkındırlar ve güçlü insanları zayıf olanlardan, önemli gördüklerini de önemsiz kabul ettiklerinden daha çok taklit etme eğilimindedirler. Toplumsal öğrenme kuramına göre çocuklar kendisiyle aynı cinsten olan kişiyi kendilerine rol model olarak seçmektedirler.

Sosyal rol kuramına göre ise, kadın ve erkeğe farklı statüler verilmiştir ve hiyerarşik yapı içerisinde erkekler daha yüksek statülere sahiptir. Bu farklılık her iki cinsiyetin kendisinden ve diğer cinsiyetten beklediği davranış ve özellikleri de oluşturur. Bu nedenle sosyal rolleri farklı olduğu için kadın ve erkekte farklılıklar görülür. Örneğin kadınlar her zaman çocuk bakımıyla ilgileniyorsa onun çocuk bakımı için gerekli özelliklere sahip olduğunu düşünmek daha kolaylaşır. Bunun tersi de olabilir, erkekler çocuk bakımıyla ilgilenmiyorsa bunun sebebi olarak onların gereken özelliklere sahip olmadıklarını düşünürüz. Sosyal baskılar da insanların sosyal rollere uygun davranmalarını sağlar. Örneğin bir kadın evlendiğinde ev işleriyle ilgilenmesi söylenir. Annesi, eşi, komşuları, arkadaşları ev işlerinin yapılmasında onu sorumlu tutarlar. Eğer ev de bazı işler aksamışsa “kadın eviyle hiç ilgilenmiyor”, “ne kadar pasaklı bir kadın” ya da “annesini hiç ev işi öğretmemiş mi” gibi eleştirilerde bulunurlar. Bu eleştirilere maruz kalmamak için kadın istemese de ev işlerini mecburiyetten yapar. Ataerkillik hem özel alanda hem kamusal alanda erkeğin kadın üzerindeki hâkimiyetine işaret etmektedir. “Her ataerkil toplum kendi kültürüne göre hegemonik erkeklikler yaratır, bunu kurumsallaştırır ve kutsallaştırır.”¹ Erkekler sosyalleşme sürecinde bu erkeklik biçimlerini öğrenirler ve içselleştirirler. Feminist düşünürler ataerkilliğin doğal ve kaçınılmaz fikrini reddederler bunun aksine ataerkilliğin erkek ürünü olduğunu, erkeklerin kadınları oldukları yerde tutabilmek için kullandıkları fiziksel ve ideolojik bir güç olduğunu savunurlar.² Feminist filozof Simone de Beauvoir erkeklerin öteden beri somut güçleri elinde bulundurduklarını ve kadınların zararına yasalar çıkarttıklarını belirtir. Ona göre tarihsel başlangıçtan bu yana kadının bağımlılığının yararına inanmışlardır. Bu sebeple de yasalar kadınların zararına olacak şekilde çıkarılmış ve kadınlar öteki olarak tanımlanmışlardır. Bu durum hem ahlaki hem de iktisadi anlamda erkeklerin lehine olmuştur.³ Ayrıca Beauvoir, *İkinci Cins* adlı eserinde kadınlar hakkındaki olgular ve mitleri biyolojik, psikanalitik, materyalist, tarihsel, edebi ve antropolojik bakış açılarından irdeledikten sonra kadının erkekten daha aşağı olduğunu gösteren tek bir kanıtın dahi olmadığını ifade eder. Beden yapısında birtakım ayrılıklar vardır ama bunların hiçbirisi erkeğe ayrıcalık sağlamaz.⁴ Marksist feminist yazar Maria Mies ise kadınlık ve erkekliğin biyolojik verilerden ziyade uzun tarihi sürecin sonucu olduğunu söylemiştir. Her bir tarihsel dönemde

¹ Çağdaş Demren (2001). *Erkeklik, Ataerkillik ve İktidar İlişkileri* s.2

² Martin Slatery (2014). *Sosyolojide Temel Fikirler*. (Çev. Balkız, Ö. vd.). Bursa: Sentez Yayıncılık

³ Simone de Beauvoir (1993) *Kadın İkinci Cins I: Genç Kızlık Çağı*. (Çev. Bertan Onaran), İstanbul: Payel Yayınları. s.153

⁴ Simone de Beauvoir, S. (1993). *Kadın İkinci Cins I: Genç Kızlık Çağı*. (Çev. Bertan O.). İstanbul: Payel Yayınları s.143

kadınlık ve erkeklik arasındaki farklar o sürecin üretim modellerine bağlı olarak farklı şekilde tanımlanmıştır. Tarihçi yazar Gerda Lerner ataerkilliğin bir sonuç olmadığını 2500 yılın üzerinde bir gelişim süreci olduğunu ifade eder. Dolayısıyla kadın ve erkek fitratına yapılan her türlü değerlendirme tarih boyunca erkeklerin egemen olduğu bu süreçte gerçekleştirilmiştir. Çalışmamızda toplumsal cinsiyet ve ataerkilliğin *fitrat* ile ilişkisini anlamaya ve açıklamaya çalıştık.

Çalışmamız özü itibariyle bir literatür taramasına dayanmaktadır. Tefsir, hadis, kelam, tasavvuf ve felsefe alanında yazılmış klasik kitaplar ve güncel araştırmalar dikkatli bir şekilde taramak suretiyle ortak ve farklı yaklaşımlar tespit edilmeye çalışılmış, mukayeseler yapılmış ve tahlillerde bulunulmuştur. Ayrıca *fitrat* kavramı ile ilgili yazılmış tez ve makaleler de taranmıştır. Teorik okuma düzleminde kavramın ele alınışı için linguistik çözümleme ve semantik tahlil metotlarından yararlanılmıştır. Semantik çözümleme, kavramların tarihsel süreç içerisindeki çeşitli anlam dereceleri ve kazandığı ya da kaybettiği anlamlar yönünden yapılan tahlildir. Kavramın erken dönem kaynaklarına inilerek taranması ve incelenmesi gerekmektedir. Daha sonra kronolojik olarak kavramın anlamı dönem dönem izlenmelidir. Çalışmamızda *fitrat* kavramı ilk dönem dilbilimcilerin ve İslam âlimlerinin tanımlamalarına öncelik vererek kronolojik sıralamaya göre açıklanmaya çalışılmış; bununla birlikte kavram açıklamasında dillerin yapısını ve anlamlarını inceleyen linguistik çözümlemeden de faydalanılmıştır. Araştırmanın birinci bölümünde meselenin kavramsal çerçevesini ele aldık. İslam düşüncesinde *fitratın* tanımıyla ilgili görüşler başlığı altında tefsir, hadis, kelam ve tasavvuf kitapları incelenip her bir düşünürün imkan nispetinde genellikle birincil kaynaklar kullanılarak *fitrat* kavramını açıklamalarına yer verilmiştir. Konunun ilgili olduğu bu disiplinler göz önüne alınarak bu disiplinlere ait döneminin önemli kaynakları tercih edilmiştir. Özellikle kavramın ilk defa Rum suresi 30. ayette geçmesinden dolayı daha çok açıklamalar bu ayet üzerinden ele alınmıştır. Yine bu bölümde *fitrat* kavramına eşdeğer kelimeler *hanif*, *sıbğa*, *bed*, *halk*, *ca'l*, *misak* terimlerinin anlamlarını ortaya koymaya çalıştık. Aynı zamanda filozofların insan doğası hakkında açıklamalarına da değindik. İkinci bölümde ise, önce kavram açıklamaları yapıp daha sonra bu kavramların *fitrat* ile bağlantılarını açıklamaya çalıştık.

1. BÖLÜM

1. FITRAT KAVRAMI

1.1. Fıtrat Kelimesinin Sözlük Anlamı

Bir kavramın Kur'an ışığında semantik analizini ve kavram çözümlemesini yapabilmek için, öncelikle o kavramın etimolojisini, kök ve gerçek anlamını belirlemek gerekmektedir. Kur'an kelimelerinin anlamının anlaşılması için de nüzul döneminde delalet ettiği anlam ya da anlamların ortaya çıkarılmasına öncelik verilmelidir.⁵ Dolayısıyla erken dönem sözlüklerden faydalanılmalıdır. Fetera (فطر) kökünden gelen *fitrat* kelimesi için de Arap dili lügatlarında muhtelif anlamlar söz konusudur. Burada tespit edilen anlamlar sunulurken aynı kökten türeyen çeşitli kelimelerin tanımlarına da yer verilmiştir.

Fıtrat (الفطرة), Allah'ın insanları din üzerine yaratması, yaratılış, hak dine uygun yaratılış, dini kabul için hazırlanmış yaratılış, insan doğası ve din gibi anlamlara gelmektedir⁶.

Fetera (فطر) kavramı, Allah'ın mahlukatı yaratması, bir şeyin açılması, meydana çıkartılması, gösterilmesi, yaratmak, meydana getirmek, orucu bozmak, orucunu açtı, bozdu, Allah'ın dünyayı yaratması olarak açıklanmaktadır⁷.

Fıtru (الفطر), bir mantar türü, o an sağılmış az miktarda süt, orucun açılması, bozulması, güneş battığında orucun açılması yani fitr vakti, beyaz kemikli bir çeşit mantar manalarına gelmektedir⁸.

Fatru (الفطر) iki parmakla (koyunu) sağmak, meydana getirmek, oluşturmak, ortaya çıkarmak anlamlarında kullanılmaktadır⁹.

⁵ Hasan Yılmaz. Semantik Analiz Yönteminin Kur'an'a Uygulanmasına Dair.

⁶ Halil bin Ahmed. (2002), *Kitabul Ayn*. Lübnan: Daru'l Kitabul İlmiye, cilt 3, s.328; İbni Faris. *Mu'cemu Nekayisi'l Luga*. Daru'l Fikr, cilt 4, s. 510; Cevheri. *Tâcu'l-luga ve's-sihâhu'l-Arabiyy*, s. 781; Feyruzabadi. (1992), *Besâir Zevi't-temyîz fî Letâifi'l-kitâbi'l-azîz*, Kahire, cilt 4, s 200; Cürçani. (1997), *Arapça Türkçe Terimler Sözlüğü*, (Çev. Erkan A.). İstanbul: Bahar yayımları s.172; Cibran Mesud. (1992), *EL-Raid*. Lüban: s 604; Asım Efendi. (2014), *Kamusu'l Muhit Tercümesi*, M. Koç ve E. Tanrıverdi. (Editörler), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, cilt 4 s 3970

⁷ Hail b. Ahmed, a.g.e; İbni Faris, a.g.e; Feyruzabadi, a.g.e; Cevheri, a.g.e; Cibran Mesud, a.g.e

⁸ Halil b. Ahmed, a.g.e; İbni Faris, a.g.e; Feyruzabadi, a.g.e; Cevheri, a.g.e

⁹ İbni Faris, a.g.e; Cevheri, a.g.e

Fetartu (فطرت), yedim, orucu açtım, koyunu sağdım, ben açtım, ortaya çıkardım anlamlarına gelmektedir¹⁰.

Fatr (الفطر), yeme halinin başlaması, orucu açmak.¹¹ Arapçada günün ilk öğünü yani kahvaltı yapmak anlamında da bu fiil kullanılmaktadır.

Ragıb el- İsfahani ise Müfredat adlı eserinde فطر (*fetera*) kelimesinin “uzunlamasına yarılmak” anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bu anlamda, كَذَا فُلَانٌ فَطَرَ (fetera fulanun keza) “falan kişi şu şeyi uzunlamasına yardı” denilir. Mastarı, فَطَرًا (fetrā) şeklinde gelir. الشَّاةُ فَطَرَتْ (fetartuş şate) koyunu iki parmakla yardım demektir. Hamuru yoğurup onu hemen, mayalandırmadan ekmek yaptığında فَطَرْتُ الْعَجِينَ (fetartul acine) dersin. فطرة (*fitrat*) sözcüğü de bu anlamdan gelir. الْخَلْقَ اللَّهُ فَطَرُ (fetarullahul halga) ise, Allah’ın bir şeyi yaratması ve onu herhangi bir fiili yapmaya muktedir bir halde düzenlemesidir.¹² F-t-r kökünden gelen *fitra* kelimesi yaradılış, doğa, bir şeyi açmak ve ortaya çıkarmak, ilk defa benzersiz ve güzel bir şekilde yaratmak anlamlarına gelmektedir. Aynı kökten gelen *fatr* ise yarmak, ikiye ayırmak, oruç açmak anlamına gelir. فِطْرٌ (iftar), “oruç açmak anlamındadır. Fiil olarak “onun orucunu bozdurdum” anlamında فَطَرْتُهُ (fetartuhu) ve أَفْطَرْتُهُ (eftartuhu) denilir. Yeri yarıp ondan dışarı çıktığından dolayı mantara da فُطْرٌ (futr) denilmiştir.¹³

Fitrat kavramı özellikle ilk dönem dilbilimciler tarafından yaradılış olarak açıklanmaktadır. Kelam terimleri sözlüğünde ise *fitrat* kavramı yarmak, ikiye ayırmak, icat etmek, yaratmak anlamlarına geldiği gibi belli yetenek ve yatkınlıklara sahip oluş tanımı da yapılmıştır. “İlk yaradılışı ve dış tesirlerden etkilenmeyen tabii hali ifade eden *fitrat* kelimesi Kur’an’da hem fiil hem de isim olarak yer alır”.¹⁴ فطر (*fetera*) kavramı Arapça Türkçe yeni kamus kitabında "yarıp çıkmak, icad etmek, keşfetmek, yaratmak, hamuru mayası gelmeden ekmek yapmak"¹⁵ olarak tanımlanmıştır.

¹⁰ Halil b. Ahmed, a.g.e, İbni Faris, a.g.e; Cevheri, a.g.e

¹¹ Halil b. Ahmed, a.g.e

¹² Ragıb el İsfahani. (2021). *Müfredat*. (Çev. Yıldız, M.) İstanbul: Çıra Basım Yayın

¹³ Ragıb el İsfahani, a.g. e.

¹⁴ Bekir Topaloğlu ve İlyas Çelebi. (2020). *Kelam Terimleri Sözlüğü* (Yedinci baskı). İstanbul: İsam Yayınları. s. 106

¹⁵ Bekir Topaloğlu ve Hayrettin Karaman. (1977). *Arapça Türkçe Yeni Kamus* (Yedinci baskı). İstanbul: Ana Neşriyat. s. 322

1.2. İslam Düşüncesinde Fıtratın Tanımıyla İlgili Görüşler

1.2.1. Kur'an'da Fıtrat Kavramı

Kur'an'da *fetera* kökünden gelen kelimeler “göklerin yarılması ve parçalanması” anlamında beş, yaratıcı olarak Allah'ın sıfatı (*fâtır*) ve eylemi (*fatara*) on dört farklı ayette geçmektedir.¹⁶ *Fıtrat* kelimesi ise Kur'an'da sadece Rum suresi otuzuncu ayette *fitratullah* olarak kullanılmaktadır. Sure Mekke döneminde inmiştir. İlk ayetlerinde Bizanslılardan (Rum) bahsedildiği için bu adla anılmıştır. Surede başlıca Allah'ın kudretine ve birliğine delalet eden meselelerden, kıyametten ve Kureyş kabilesinin İslam'a olan olumsuz tutumundan bahsedilmektedir. İlk defa “O halde sen hanif olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi *fitrat* üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler”.¹⁷ Ayetinde kullanıldığı ileri sürülen *fitrat* kavramına müfessirler farklı anlamlar yüklemişler; Mesela Zeydiyye mezhebinin imamı, fıkıh alimi Zeyd bin Ali, ayetin tefsirini yaparken *fitrat* kavramını Allah'ın insanları İslam üzerine yaratması olarak açıklamıştır.¹⁸

İtikadi mezhep Maturidiliğin kurucusu kabul edilen Ebu Mansur El Maturidi'nin *Tevilat-ı Kur'aniyye* eserinde, ayette geçen *fitrat* kavramının çeşitli manalara açık olduğunu dile getirmiştir ve kavramı üç şekilde izah etmiştir. Bunlardan biri, Allah'ın *fitratı*. Yani Allah'ın insanların yaratılışına, varlığına ilişkin olarak koyduğu bilgi. Allah her çocuğun yaratılışına kendisini bilecek bir bilgi yerleştirmiştir. İkinci mana şudur, insanlar akıllarıyla baş başa bırakılsalar dahi yine de Allah'ın varlığına inanacaklardır. Çünkü Allah, insanları böyle yaratmıştır. Üçüncü anlam ise, Allah imtihan olma sorumluluğunu insanların yaratılışına yerleştirmiştir.¹⁹ Müfessir, tarihçi ve fakih olan Ebu Cafer Taberi ise ilgili ayetin tefsirinde, *fitrat* kavramının yaratma şekli, din, ihlas, İslam, tevhit inancı, Allah'a verilen söz gibi anlamlara geldiğini belirtmiştir. *Fıtrat* kavramını açıklarken şu hadisi eklemiştir;

¹⁶ İsmail Çalışkan. (1998). *Kur'an-ı Kerim'de Din Kavramı*. Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

¹⁷ Rum/30/30

¹⁸ Zeyd bin Ali. *Garibul Kur'an*. Lübnan: s.318

¹⁹ Ebu Mansur el-Maturidi. (2018). *Te'vilatü'l Kur'an Tercümesi*. (Çev. Ayğan, F.), İstanbul: Ensar Yayınları, c.11, s.218

“İbn-i Ebi Meryem diyor ki: Birgün Ömer, Muaz b. Cebel'in yanından geçti ve ona bu ümmeti ayakta tutan direkler nelerdir? diye sordu. Muaz da: İnsanları kurtaran şu üç şeydir dedi. İhlas: İşte Allah'ın, insanda yarattığı *fitrat* budur. Namaz: Hazreti İbrahim'in dini işte budur. İtaat: Bu da kulun muhafaza edilmesidir. Bunun üzerine Ömer: Doğru söyledin dedi. Hiçbir çocuk yoktur ki *fitrat* üzere (İslam'ı kabullenecek bir yaradılışa) doğmuş olmasın. Çocuğun babası ve annesi onu Yahudi veya Hıristiyan yahut da ateşperest yaparlar. Nitekim bir hayvan bütün organları sağlam bir yavru doğurur. Siz o doğduğunda herhangi bir yerinin kesik olduğunu görüyor musunuz?”²⁰

Hadisten insanların doğuştan İslam'ı kabullenmeye meyilli olduğu anlaşılmaktadır. Taberi aynı zamanda “Mücahid, İkrime, Katade, Said bin Cübeyr, Dehhak, İbni Zeyd ve İbrahim en-Nehaî gibi âlimlerin de *fitratı* Allah'ın dini olarak açıkladıklarını belirtmiştir.²¹ İranlı müfessir Ömer Nesefî ayetin tefsirinde *fitrat* kavramına yaratma anlamını vermiştir. Allah'ın *fitratı* da Allah'ın dini anlamındadır. Allah insanları İslam'ı kabul etme yetisiyle yaratmıştır. Nitekim şu hadisi kutsi de bunu ifade etmektedir; “Bütün kullarımı hanif olarak yarattım. Ama şeytanlar, onları, dinlerinden saptırdılar. Ve onlara başkalarını bana ortak koşmalarını emrettiler.”²² İranlı İslam bilgini Zemahşeri de ayetin açıklamasını yaparken *fitrat* kavramını yaradılış olarak tanımlamıştır. Allah insanları tevhidi ve İslam dinini kabul edecek nitelikte yaratmıştır.²³ Kelam, felsefe, tefsir ve fıkıh usulü alanlarına dair çalışmalarıyla tanınan Eş'ari alimi Fahreddin Razi ise *fitratı*, Allah'ın insanları tevhid inancı üzerine yaratması olarak açıklarken Celaleyn tefsirinde de İslam olarak tanımlanmıştır.²⁴ İslam düşünürü, mutasavvıf ve şair Muhyiddin Arabi *Tefsir-i Kebir Te'vilat* eserinde; *fitrat* kavramını insan hakikatinin varoluşunu oluşturan ezeli saflık ve arınmışlık hali olarak tanımlamıştır. *Fitrate* bağlı kalan kimse tevhitte ve Hak'tan uzaklaşmaz. Bilakis insanın dine karşı meyilli olduğunu söylemiştir.²⁵

Endülüslü alim Muhammed bin Ahmed el-Kurtubi ayetin tefsirinde *fitrat* kavramına geniş bir yer vermiştir. Kurtubi, İslam âlimlerinin *fitrat* kavramıyla ilgili çeşitli görüşler ileri sürdüğünü ifade etmiştir. Ebu Hureyre, İbni Şihab ve bazı alimler *fitrat* İslam'dır demişlerdir. Bu görüşü savunanlar beş şey *fitrattandır* hadisini delil göstermişlerdir. Bazı alimler *fitrat*

²⁰ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi. (1996). *Taberi Tefsiri*. (Çev. Karakaya H. ve AYTEKİN K.) İstanbul: Hisar Yayınevi c.6 s.410-411

²¹ Taberi, a.g.e

²² Ömer Nesefî *Tefsir Kütüphanesi* (tefsirkutuphanesi.net)

²³ Zemahşeri. (2018). *Keşşaf Tefsiri*. (Çev. Alim A. ve Yılmaz N.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı c.5 s. 230

²⁴ Fahreddin Razi *Tefsir Kütüphanesi* (tefsirkutuphanesi.net)

²⁵ Muhyiddin İbn Arabi. *Tefsir-i Kebir Te'vilat*. (Çev. İnce, V.) İstanbul: Kitsan Yayınevi. c.2, s.959

Allah'ın insanlığı ilk olarak üzerinde yarattığı haldir demişlerdir; Allah insanları ilk olarak hayat, ölüm, mutluluk, mutsuzluk için ve bülüğ haline ulaşacakları hal için yaratmıştır. *Fıtrat* Arapçada başlangıç ve başlayış anlamındadır. Fatır ise başlatan ve başlatıcı demektir. Bu görüşü savunanlar İbni Abbas'tan gelen şu rivayeti delil gösterirler:

“Ben bir kuyu hakkında davalışan iki bedevi Arap ile karşılaşınca kadar göklerin ve yerin Fatır'ının ne anlama geldiğini bilmiyordum. Bu iki bedeviden birisi: bu kuyuyu *fitrat* eden benim yani ilk olarak açan ben oldum demişti. Bir başka kesim de şöyle der: Ne yüce Allah'ın “İnsanları üzerine yarattığı Allah'ın *fitratına*” buyruğu ile ne de Peygamber'in “Her doğan *fitrat* üzere doğar” buyruğu ile kastedilen umum (yani herkes) değildir. Bundan maksat Mü'min kimselerdir. Zira bütün insanlar İslam *fitratı* üzere yaratılmış olsaydı hiç kimse kafir olmazdı. Fıkıh ve nazar ehli kesim de şöyle demektedir: *Fıtrat* doğan evladın Rabbini bilmek noktasında yaradılışında bulunan hususiyettir.”²⁶

Kurtubi *fitrat* kavramının İslam olarak açıklanmasına karşı çıkmıştır. Çünkü İslam, dil ile söylemek, kalp ile inanmak ve azalarla amel etmektir. Küçük bir çocuğun böyle bir şey yapabilmesi beklenemez. Kurtubi, İbn Atiyye ve Ebu'l Abbas'ın *fitrat*, çocuğun nefsinde bulunan hilkat ve durumdur açıklamasını daha tutarlı bulmuştur. Çocuk *fitrat* ile Allah'ı bilip, ona iman eder. Yani Allah insanları kendisine iman edecek *fitratta* yaratmıştır. Tefsir ve fıkıh bilgini İbni Kayyim da *fitratı* insanların İslam dinini kabul etmesine yatkınlık olarak açıklayan müfessirler arasındadır.²⁷ Şafi fakih İbni Kesir ise *fitratı* İslam olarak açıklayan müfessirlerdendir. İnsanın *fitratında* kâinatın yaratıcısına inanma duygusu hâkimdir. Din doğrudan doğruya *fitrattan* doğar ve onunla birlikte gelişip ilerler. İslam insan *fitratıyla* uyum içindedir. İnsan *fitratında* bulunan Allah'ın gücü karşısındaki acziyeti sayesinde O'na iman ve ibadet eder. Dış tesirlerin etkisi altında kalmadan *fitratın* bir gereği olarak iman gerektirdiği şeyleri yapar.²⁸

Celveti şeyhi, müfessir ve şair İsmail Hakkı Bursevi Ruhul Beyan tefsirinde, *fitratın* yaradılış anlamına geldiğini ayette ise “arzulara tabi olmaksızın ve şeytana aldanmaksızın tek Allah inancını ve İslam dinini kabul etme kabiliyeti” anlamında kullanıldığını belirtmiştir.²⁹

²⁶ İmam Kurtubi. (2002). *El Cami'ul Ahkami'l Kur'an*. (Çev. Eryarsoy, B.). İstanbul: Buruc Yayınları c. 13 s.473

²⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye. (2011). *Bedai'u't Tefsiri*. (Çev. Öğmüş, H. ve Ağırakça, H.). İstanbul: Polen Yayınları. c.3, s. 321

²⁸ İbn-i Kesir. *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri* (Çev. Karlığa B. ve Çetiner B.). s.1857

²⁹ İsmail Hakkı Bursevi. *Ruhul Beyan Tefsir Kütüphanesi* (tefsirkutuphanesi.net)

Her insan dini kabul edecek yeteneğe sahip olarak doğmuştur. İnsan kendi haline bırakılsa dinde sebat eder ancak çevresi, şeytan ve cinlerin saptırması yüzünden bu doğru yoldan ayrılır. Konyalı Mehmet Efendi ve Seyyit Kutub da *fitratı* Allah'ın dini olarak açıklamıştır. İsmail Hakkı İzmirli ise din olarak tanımlamıştır.³⁰ Türk din alimi Elmalılı Hamdi Yazır *Hak Dini Kur'an Dili* tefsirinde *fitrat* ayetini şöyle açıklamıştır; “*Fitrat* ilk olarak yaratmak demek olan *فطر* (fetera) durum bildiren mastar olarak yaradılışın ilk tarz ve durumunu ifade eder. *الناس عليها* (ennase aleyha) ifadesinden anlaşılacağı üzere her bireyin kendine ait *fitratı* cüz'iyyesi değil, bütün insanların yaradılışında ortak bulunan *fitratı* külliyyedir.³¹ Muhammed (Elmalılı) Hamdi Yazır Allah'ın yarattığı *fitratın* değiştirilmemesi gerektiğinden bahseder. Buna örnek verirken erkeği dişi, dişiyi de erkek yapamazsınız der. Din *fitratı* değiştirmek için değil, *fitrattaki* selameti açığa çıkarmak içindir. Sağlam din insanların üzerine yaratılmış oldukları *fitratı* değiştirmeyip o istikamette ilerlemesidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin beşinci Diyanet İşleri başkanı, fıkıh ve tefsir alimi Ömer Nasuhi Bilmen ise *fitrat* kavramını tıynet, hilkat, yaradılış, ilk yaradılış olarak tanımlamıştır. “Her insan *fitratı* İslam üzere dünyaya getirilmektedir, sonra bazıları kendi havay-ı nefsanisine tabi olarak bu *fitratına* münafî hareketlerde, kanaatlerde bulunur.”³²

Pakistanlı müfessir Seyyid Ebu'l A-la Mevdudi *Tefhimu'l Kur'an* eserinde *fitrat* ile ilgi hadisleri delil göstererek bütün insanların *fitrat* üzere yaratıldığını söylemiştir. Bütün insanlar, Allah'ın tek bir yaratıcı olduğuna iman edecek fitratta yaratılmıştır. Onun için bağımsızlık tavrını benimseyen ve Allah'tan başkasına tapan *fitrata* aykırı hareket etmiş olur.³³ Avusturya Macaristan doğumlu düşünür, din bilimci Muhammed Esed *Kur'an Mesajı* kitabında ayeti şöyle açıklamıştır. “*Fitrat* terimi, insanın doğru ile yanlış, gerçek ile sahte/düzmece arasında ayırım yapabilmesine ve böylece Allah'ın varlığını ve birliğini kavrayabilmesine imkân veren, doğuştan edindiği sezgisel yeteneği ifade eder”. Muhammed Esed ayrıca Buhari ve Müslim tarafından nakledilen “her çocuk bu *fitrat* üzere yaratılır; onu daha sonra anne babası Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar”³⁴ hadisini delil göstererek *fitrat* kavramını insanın içgüdüsel olarak Allah'ı tanıması ve O'na teslim olması olarak da

³⁰ Konyalı Mehmet Efendi. *Büyük Kur'an Tefsiri*. Üçdal yayımları. s.2600; Seyyid Kutub. *Fizilalil Kur'an*. s.1838

³¹ Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım. c.6 s. 3822; İsmail Hakkı İzmirli *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*. İstanbul: Eren Yayınları s.408

³² Ömer Nasuhi Bilmen. (1965). *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*. İstanbul: Bilmen Yayınevi. c.6, s. 2712

³³ Mevdudi. (2005). *Tefhimu'l Kur'an*. (Çev. Kayani M.ve Karaca Y. ve Şişman N.). İstanbul: İnsan Yayınları. c.4, s. 301

³⁴ Muhammed Esed [Rum suresi | Rum oku Rum arapça türkçe \(Kur'an.gen.tr\)](http://www.kur'an.gen.tr)

açıklamıştır. Süleyman Ateş “*fitrat*: yaratmak, yani tek olan gaz kütleini yarıp çeşitli cisimler haline getirmektir. Allah yaratıkları varlığa getirdi demektir.” *Fitrat* dini ise, Allah’ın yarattığı üzere kalan, toplumun düşüncelerinden etkilenmeyen insan doğasına uygun tevhid dinidir.³⁵ Mehmet Okuyan ise *fitratı* yaradılış kanunu olarak tanımlar.³⁶ Mustafa İslamoğlu, “*fitrat* içinde gizleneni ortaya çıkarmak için yarıp açmak, yaratmak meydana getirmek manalarına gelen *fatr* kökünden türetilmiş isimdir”.³⁷ Aynı zamanda *fitrat* insanın yaradılış amacını gerçekleştirecek donanım ve altyapıya sahip olmasıdır. Yaradılışta her insanın özüne yerleştirilen iyiye, doğruya, hakikate olan eğilimidir.

1.2.2. Hadislerde *Fitrat* Kavramı

Fitrat kavramı Kur’an’da bir ayette geçmesine rağmen hadislerde yaklaşık 55 yerde karşımıza çıkmaktadır. Farklı anlamlarda kullanılan *Fitrat* kelimesinin yer aldığı hadisleri konuları bakımından aşağıdaki gibi gruplandırabiliriz:

1.2.2.1. Her doğan *fitrat* üzere doğar hadisi

Fitrat hadisi denilince genellikle ilk akla gelen bu grupta yer alan hadislerdir. Buhari hadisin vürud sebebini şu şekilde açıklamıştır; İbn Şihab ez-Zühri, doğumunu müteakip ölen her çocuğun zina üzerine de olsa, İslam *fitratı* üzere doğduğundan, annesi gayrimüslim olsa da babası Müslüman olduğunu söylüyorsa ve çocuk canlılık belirtisi taşıyorsa cenaze namazının kılınabileceğini ifade etmiştir. Eğer doğduktan sonra ağlamadan yani herhangi bir canlılık belirtisi göstermemişse cenaze namazı kılınmaz diyerek Ebu Hureyre’den rivayet edilen aşağıdaki hadisi nakletmiştir:

“Her doğan çocuk muhakkak İslam *fitratı* üzerine doğar. Sonra anasıyla babası onu Yahudi yahud Nasrani yahud Mecusi yaparlar. Nasıl ki her hayvanın yavrusu azası tam olarak doğar. Hiç o yavrunun burnunda, kulağında eksik, kesik bir şey görülür mü? Sonra Ebu Hureyre Rum suresi 30. ayeti okudu”.³⁸

“Her çocuk (İslâm) *fitratı*(ı) üzere doğar. Sonra anne ve babası onu yahudileştirir ve (ya) hristiyanlaştırır. Tıpkı devenin, bütün organları tam bir yavru dünyaya getirdiği gibi (devenin dünyaya getirdiği bu yavrunun) vücudunda kesik bir organ görebiliyor musunuz? buyurmuş, (orada bulunanlar): Ey Allah’ın rasulü küçükken ölenler hakkında ne buyurursunuz?" demişler (Hazret-i Peygamber de:) Allah (yaşadıkları takdirde

³⁵ Süleyman Ateş. *Kur’an Ansiklopedisi Kur’an Ansiklopedisi - Suleyman Ates.pdf* s.374,375

³⁶ Mehmet Okuyan. *Kur’anı Kerim’de Çokanlamlılık*. İstanbul: Düşün Yayıncılık s. 497-498

³⁷ Mustafa İslamoğlu (2008). *Hayat Kitabı Kur’an*. İstanbul: Düşün Yayıncılık. c.2 s. 799

³⁸ Buhari, cenaze, 665

onların) ne işleyeceklerini en iyi bilendir cevabını vermiş”.³⁹

“Hiçbir doğan çocuk yoktur ki, *fitrat* üzere doğmuş olmasın. Sonra onu annesi, babası yahudileştirir; hristiyanlaştırır ve mecusileştirirler. Tıpkı bir hayvanın dertop bir hayvan doğduğu gibi. Bu hayvanda hiçbir kesik aza hissediyor musunuz? buyurdular. Sonra Ebu Hureyre: İsterseniz şu ayeti okuyun! dedi. O *fitrata* ki, Allah insanları onun üzerine yaratmıştır. Allah'ın halk ettiğini değiştirmek yoktur.”⁴⁰

“Her doğan İslam milleti üzere doğar Anne ve babası onu Yahudi, Hıristiyan ve Müşrik yaparlar. Denildi ki: Ya Yahudi Hıristiyan ve müşrik olmadan önce ölenler? Rasulullah, onlar yaşamış olsalardı onların ne yapacaklarını Allah en iyi bilendir.”⁴¹

Bu hadisler yukarıda da belirttiğimiz gibi ölen çocukların cenaze namazlarının kılınmasının caiz olduğu ile alakalıdır. Çünkü her çocuk bu hadislere göre İslam *fitratı* üzere yaratılmışlardır. Yeni doğan bir çocuk iman veya inkar, kabul veya reddedebilme yeteneğine sahip değildir. Hadise göre çocuk her türlü etkiden korunmuş masum bir yavrudur. Fakat hadisin ikinci kısmında geçtiği üzere çocuk inanç bakımından ebeveynlerinden etkilenebilmektedir. Kimse doğduğunda İslam dinini ya da Hıristiyanlık ve Yahudiliği araştırarak seçmez, bu konuda ailenin ve çevrenin çocuğun üzerindeki etkisi tartışılmaz bir gerçektir.

1.2.2.2. Fıtrat hasletleri beştir-ondur hadisi

İnsanın hem sağlığı hem de temizliği açısından önem arz eden hususlar insanın fıtratından sayılmıştır. İnsanın fıtratında bulunan bu davranışlar hadislerde şöyle sıralanmıştır; “Ebu Hureyre’den, o da Peygamber’den naklen rivayet etti: Şöyle buyurmuşlar: *Fıtrat* beştir; (yahut beş şey vardır ki, bunlar fıtrattandır): Sünnet olmak, kasıkları tıraş etmek, tırnak kesmek, koltuk altındaki kılları yolmak ve bıyıkları kısaltmak”.⁴²

Aişe’den rivayet edilen bir diğer hadis metni de şu şekildedir; “On şey yaradılış gereği yapılması gereken uygulamalardandır; bıyıkları kısaltmak, sakalları uzatmak, misvak kullanmak, burun temizliği yapmak, tırnakları kesmek, parmak aralarını ve mafsallarını temizlemek, koltuk altı kıllarını temizlemek, kasık kıllarını tıraş etmek ve su ile taharetlenmek.”⁴³

³⁹ Sünen-i Ebu Davud, Sünnet 4716

⁴⁰ Müslim, Kader, 6926

⁴¹ Tirmizi, Kader, 2287

⁴² Buhari libas, Müslim taharet, İbn-i Mace taharet, Nesai süslenme

⁴³ Tirmizi edeb, İbn-i Mace taharet, Nesai süslenme

Fıtrattan olduğu bildirilen hususlar temizlik ile ilgilidir. Bu hadislerde insanların beden temizliğini nasıl yapacaklarını anlatılmaktadır. Bıyıkların kısaltılması, burun ve diş temizliği, tırnak kesmek, kılları temizleme ve tıraş etme, taharet alma gibi vücutta kirliliğe sebep olacak şeylerin vücuttan atılmasıdır. Bunlardan farklı olan sünnet işleminde erkeğin cinsel organından bir miktar deri kesilerek vücudun asli görünümünde değişiklik yapılmakta bu da bedeninin temizliği olarak görülmektedir.⁴⁴

1.2.2.3. Hangi durumlarda fıtrat üzere ölüneceği hadisi

Bu grup da geçen hadislerde gece yatmadan önce dua etmenin faziletinden söz edildiği gibi yaratıcıya teşekkür ederek teslim olunur ve böyle bir teslimiyetten sonra da uyku esnasında ölünürse *fıtrat* üzere canın teslim edileceğinden şayet yaşarsa da sevap kazanacağından bahsedilmiştir;

“El-Bera İbn Azib şöyle demiştir: Rasulullah şöyle buyurdu: Ya filan! Yatağına girdiğinde şu duayı şöyle: Allah'ım! Kendimi sana teslim ettim. Yüzümü sana çevirdim, işimi sana ısmarladım, sırtımı sana dayadım. Seni dilerim ve Sen'den korkarım. Sen'den başka sığınacak, Sen'den başka kurtaracak yoktur. Kurtulma ve koruma ancak sana aittir. Ben Sen'in indirdiğin kitabına inandım ve gönderdiğin Peygamber'ine iman ettim! Eğer sen o gecende ölecek olursan, *fıtrat* (yani İslam dini) üzere ölürsün, eğer sabaha çıkarsan, sevaba isabet etmiş olursun”.⁴⁵

“Bera b. Azib'den rivayete göre, Peygamber şöyle buyurdu: Sana yatacığında söyleyeceğin bazı dualar öğreteyim mi? Onları söylediğin gece ölürsen *fıtrat* üzere tertemiz ölürsün, sabaha çıkarsan hayır kazanmış olarak sabahlamış olursun; Allah'ım irademle sana teslim ettim yönümü sana çevirdim senden korkup seni isteyerek işlerimi sana bıraktım sırtımı sana dayadım senden kaçıp kurtulmak ancak sana dönmekle mümkündür. İndirdiğin kitaba ve gönderdiğin peygambere iman ettim. Berâ diyor ki: “Ben gönderdiğin Rasûle dedim... Bunun üzerine Peygamber (göğsüme vurdu ve gönderdiğin peygambere de buyurdu”.⁴⁶

“Bize Cerir Mansur'dan, o da Sa'd b. Ubeyde'den naklen rivâyet etti. (Dedi ki): Bana Bera' b. Azib rivâyet etti ki, Resulullah: Döşөгüne yattığım vakit namaz için aldığım abdest gibi abdest alıp sonra sağ tarafına yat. Sonra, Allah'ım ben yüzümü sana teslim ettim. İşimi de sana havale kıldım. Sırtımı (sevabına) tamaan ve (azabından) korkarak sana

⁴⁴ İsmail Yalçın. (2020). Değişim ve Yenileşmede Fıtrat Çizgisi. *Tevilat Dergisi*, 1(1),107

⁴⁵ Tirmizi edeb, İbn-i Mace taharet, Nesai süslenme

⁴⁶ Tirmizi, Dua, 3722

dayadım. Senden kurtulup iltica edecek ancak sen varsın. İndirdiğin kitabına iman ettim. Gönderdiğin Peygamberine de inandım de! Bunlar son sözün olsun. Şayet o gece ölürsen *fitrat* üzere olduğun halde ölürsün buyurmuşlar. Bera dedi ki: Ben bunları hatırlamak için tekrarladım da: Gönderdiğin resulüne iman ettim, dedi. Resulullah: Gönderdiğin nebine iman ettim de buyurdular”.⁴⁷

“El-Berâ bin Azib’den rivâyet edildiğine göre; Peygamber bir adama: Yatağında yerleştiğin veya yatağına vardığın zaman: Allah’ım! Ben sen (in rızan)ı dileyerek ve sen (in azabın)dan korkarak kendimi sana teslim ettim, sırtımı sana dayadım ve (tüm) işimi sana bıraktım. Sen (in tazîbin)den ancak sana (yani rahmetine) iltica edilir, sığınılır, başka kurtuluş yolu yoktur. İndirdiğin kitaba ve gönderdiğin Peygamber’e iman ettim de. (Sen böyle söyledikten) sonra eğer o gece ölürsen *fitrat* (yani İslâm dini) üzerine ölürsün. Şayet sabaha ulaşırsan çok hayır kazanmış olarak sabaha ulaşmış olursun,) buyurdu”.⁴⁸

1.2.2.4. Peygamberin Miraç’ta *fitrata* uygun olanı tercih etmesi hadisi

Aşağıda geçen hadislerde Peygamberin Miraç esnasında yaşadığı bir olay anlatılmaktadır. Kendisine süt ve şarap sunulan Peygamber *fitrata* uygun olduğu söylenen sütü tercih eder. Sarhoşluk veren bir içeceğin insanın sağlığını olumsuz etkilediği için *fitrata* da ters düştüğü belirtilmektedir.

“Ebu Hureyre şöyle demiştir: Rasulullah şöyle buyurdu: Geceleyin yürütüldüğüm zaman Musa’yı gördüm. Baktım ki Mûsâ, Yemen’in Şenûe kabilesi erkeklerinden biri gibi uzun boylu, balık etli bir zattır. İsa’yı da gördüm. Baktım ki, o, orta yapılı, sanki hamamdan çıkmış gibi al çehreli idi. (Ben İbrahim’i de gördüm.) Çocukları içinde İbrahim 'e en çok benzeyeni benimdir. Sonra bana birinin içinde süt, diğerinde şarap bulunan iki kap getirildi. Cibril bana:

— Bunlardan hangisini istersen iç, dedi. Ben sütü aldım ve onu içtim. Bana:

— *Fitratı* aldın. Eğer sen şarabı almış olaydın, ümmetin azgın olurdu, denildi”.⁴⁹

“Malik'ten rivâyet etti ki Resulullah şöyle buyurmuşlar: Bana Burak'ı getirdiler bu merkepten büyük, katırdan küçük, uzun ve beyaz bir hayvandı.

⁴⁷ Müslim, Dua, 7057

⁴⁸ İbn-i Mace, Dua, 4009

⁴⁹ Buhari, Enbiya, 3430

Adımını gözünün görebildiği en son noktaya koyardı ben buna binerek Beyt-i Makdis'e geldim ve Burak'ı benden önceki peygamberlerin hayvan bağladıkları halkaya bağladım. Sonra mescide girerek orda İki rekat namaz kıldım. Sonra çıktım, derken bana Cebrail bir kap dolusu şarap, bir kap dolusu da süt getirdi. Ben sütü ihtiyar ettim. Bunun üzerine Cebrail (bana): *Fitratı* seçtin, dedi.”⁵⁰

“Ebu Hureyre’den rivayete göre, şöyle demiştir: Rasulullah’a: Miraç gecesi iki bardak meşrubat getirildi birinde şarap diğerinde süt vardı. Rasulullah onların ikisine de baktı ve sütü aldı. Bunun üzerine Cibril: (Seni insan tabiatına uygun olanı almana hidayet eden Allah’a hamdolsun eğer şarap alsaydın ümmetin azgınlaşır ve helak olup giderdi”.⁵¹

“Ebu Hureyre’den rivayete göre, Rasulullah şöyle buyurdu: ...Bana o gece iki kap getirildi; birinde süt diğerinde de şarap vardı. Bana hangisini istersen al denildi. Bende sütü aldım ve içtim. Bunun üzerine bana *fitrata* yani tabii olan şeye yönlendirildin veya *fitrata* uygun olanı tercih ettin denildi. Eğer şarabı tercih etmiş olsaydın ümmetin azgın olurdu”.⁵²

1.2.3. Kalam literatüründe Fitrat Kavramı

Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l Ekber* kitabında Allah'ın Hz. Adem'in soyundan gelenlere akıl vermiş, emir ve yasaklarda bulunmuştur. Kullar da Allah'ın rableri olduğuna ikrar ve iman etmişlerdir. Bundan dolayı bütün kullar iman *fitratı* üzere doğarlar.⁵³ Sonrasın da *fitrat* ile ilgili ayeti (Rum/30) paylaşmıştır. Ebu Hanife, “Her doğan İslam yaratılışı üzerinde doğar...” hadisinin aslında “Doğrusu biz insana, gerçek yolu gösterdik; ister şükür etsin ister nankörlük etsin.” (İnsan/3) ayetinin açıklaması olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴ Allah hem imanı hem de küfrü yaratmıştır. İnsan bu iki vasıftan birini seçmesi hususunda özgür bırakılmıştır. Ona göre zaten insanda fitri olarak imana eğilim vardır. Küfür *fitratın* bozulup değişmesi, iman ise *fitrat* üzere bulunmaktır. Kimi insan kendi doğasından yüz çevirir kimisi de bu doğa üzerine varlığını sürdürür. Tefsir bölümünde değindiğimiz üzere kalam alimi Maturidi ise *fitrat* kelimesini üç yönden ele almaktadır: İlki, Allah'ın insana yeni doğmuş bebeğe annesinin sütünü emme eğilimi vermesi gibi Allah'ı bilme şuurunun kazandırılmasıdır. İkincisi *fitrat* üzere yaratılmış

⁵⁰ Müslim, İman, 429

⁵¹ Nesai, İçilecek Şeyler, 5675

⁵² Tirmizi, Kur'an'ın Tefsiri, 3422

⁵³ Ebu Hanife. (1979). *Fıkh'ı Ekber*. (Çev. Yavuz Y. V.). İstanbul: Çağrı Yayınları. s.129

⁵⁴ Ebu Hanife. a.g.e s.129

fakat ondan uzaklaşmış her insanın akliselim düşündüğünde Allah'ı bilme bilgisine ulaşılabilir olmasıdır. Üçüncüsü ise, Allah'ın kullarını dünya imtihanını kaldırabilecek güçte yaratmış olmasıdır.⁵⁵ Maturidi'nin bu açıklamaları onun *fitratı*, insanın inanmaya müsait bir varlık olarak yaratılması şeklinde yorumladığını göstermektedir. İnsan doğuştan ne Müslüman ne de kafirdir. Ancak o yaratılış itibariyle Allah'ın varlığına inanacak şekilde programlanmıştır. Ona ihsan edilen akıl ve basiret sayesinde İslam dinini seçecektir. İlk dönem kelim âlimlerinden olan Cahız'a göre Allah'ın varlığını bilmek doğuştan gelen bir özelliktir ve akıl sahibi olan herkes *fitraten* bunu bilir.⁵⁶ İbn Hazm ilimleri ikiye ayırır, birincisi, herkesin kendi bildiğine dair bilgisinin ilk bilgileri ikincisi ise, sıfatlar ve şartlara göre sonuçlar veren öncüller vesilesiyle bilinen bilgilerdir. Birincisi insanın *fitratı*, iyiyi kötüden ayırt edebilme özelliği ile bildiği şeylerdir. İnsan bilginin bu kısmı akletme ile bilir.⁵⁷ Ateşin sıcak, karın soğuk, hurmanın tatlı, ziftin siyah olduğunu bilmesi gibi. Mutezilenin ünlü kelamcısı Kadı Abdulcebbar "Her doğan *fitrat* üzere doğar..." hadisinin açıklamasında her doğanın *fitrat* üzere doğduğunu bildirir. Ebeveynlerinin tercihi ile farklı bir dini seçen çocuklar kendi iradelerini kullanmazlarsa *fitrata* aykırı hareket etmiş olurlar. Cehalet, bir fikre körü körüne bağlanma, küfür, zulüm, kibir ve zorbalık gibi kötü fiillere kalbin meyletmesi *fitratı* da bozabilir. Abdulcebbar ayrıca bütün bu duyguların normal olduğunu, Allah'ın fitratımıza kötüye karşı arzu ve iyiyeye karşı isteksizlik duyma özelliği koymasının da bir amacı bulunduğunu ifade etmiştir.⁵⁸

İranlı İslam alimi İmamı Gazali Rum suresi 30. ayeti açıklarken her insan Allah'a iman edecek bilgi ve marifet ile yaratılmıştır der. Çünkü yaratılış idrak etme kabiliyetindedir. İnsanları ikiye ayırır: imandan yüz çeviren, *fitrata* aykırı hareket eden kafirler ve yaratılışına ters düşmeyen müminler. Gazali, güzel ahlakın bazen *fitratla* bazen güzel fiillerin alışkanlık haline getirilmesiyle bazen de güzel ahlak sahibi kimselerle arkadaşlık etmekle kazanılabileceğini söylemektedir. Çocuk terbiyesinden bahsederken de çocuğun hem hayra hem şerre kabiliyetli olarak yaratıldığını ancak ebeveyni vasıtasıyla iki taraftan birisine meylettirildiğini söyleyerek *fitrat* hadisini ekler. Şehvet, gazap, kibir gibi hasletlerin *fitrat*teki yaratılış kuvvetleri olduğunu ifade etmiştir. Bu hasletleri kökünden silip atmaya insanın gücü

⁵⁵ Ebu Mansur el-Maturidi. a.g.e. c.11, s.218

⁵⁶ İrem Ceyhan. (2021). İslam Kelamında Fitratın Bilgisel Değeri. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*. 12/1 134

⁵⁷ İbn Hazm. (2018). *Mantık ve Dini İlimler*. (Çev. Çapak İ. ve Arıkaner Y.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. s.30

⁵⁸ Kadı Abdulcebbar. (2013). *Mu'tezile'nin Beş İlkesi*. (Çev. Çelebi İ.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı s. 340

yetmez sadece düzeltmeye ve terbiye etmeye muktedir olabilir. İnsan neslinin devamı için şehvete, gelecek tehlikelere karşı korunmak için de gazaba ihtiyaç vardır.⁵⁹ İmam Gazali akıl ve *fitrat* ilişkisi hakkında Haris bin Esed el-Muhasibi'nin şu düşüncesini paylaşır: “Akıl, insanda yaratılmış bir *fitrat*tır. O *fitrat* ile insan düşünür, ilimleri elde eder. Sanki akıl, kalbe atılan bir nurdur. Kalp sahibi o nur vasıtasıyla eşyayı idrak etmeye yetkili olur.” Gazali bu tarifi inkâr ederek, ilimlerden gafil olan kişide fitri aklın bulunduğunu ama ilmin bulunmadığını ifade eder.⁶⁰ İbni Teymiyye'ye göre Allah'ı bilmek irademizin dışında gerçekleşen ve doğuştan bize verilen bir özelliktir. Düşünmeye ya da herhangi bir delile gerek kalmadan insan Allah'ı bilebilir. Buna da *fitrat* delili der. Allah, insanları kendisini sevecek ve tanıyacak bir *fitrat* üzerine yaratmıştır. Rum suresinde geçen yaradılış da budur. İbni Teymiyye *fitratı* şu örnekle açıklar; Suçsuz olduğu halde kafasına vurulan çocuk kendisine böyle bir hareketi kimin yaptığını sorar. Ona hiç kimse denilse de bir failin olması gerektiğini düşünür. Çocuk hiç düşünmeden her hareketin bir faili olduğunu nasıl biliyorsa insan da onda olan *fitrat* sayesinde yaratıcısını bilebilir. “*Fitrat* doğar doğmaz insanlarda yaradılıştan Tanrı hakkındaki bilgiyi simgeler.”⁶¹

1.2.4. Tasavvuf Literatüründe Fitrat Kavramı

Cüneydi Bağdadi ve Muhyiddin Arabi “insan *fitrat* üzerine doğar. Baba ve annesi onu Yahudi ve Hristiyan yapar” hadisini referans alarak tüm insanların İslam *fitratı* üzerine doğduklarını açıklamışlardır. Muhyiddin Arabi mutlak bir *fitratın* olduğunu kabul etmekle beraber anne-babanın ve çevrenin etkisiyle değişikliğe uğrayabilen bir *fitratın* da olduğunu söylemektedir. İnsanlar arasındaki farklı mizaç ve karakterlerin de bu *fitrattan* kaynaklandığını belirtmektedir.⁶² Muhyiddin Arabi *fitratı*, Allah'ın yarattığı tevhid dini olarak tanımlar.⁶³ Ona göre insan Allah'ın varlığı hakkında bir bilgiye sahip olarak doğmaktadır. Cüneydi Bağdadi ve Muhyiddin Arabi Allah'ın yaradılıştan önce insanlarla bir sözleşme yaptığını ve bu sözleşmeye uyanların *fitrata* uygun hareket ettiklerini belirtmektedirler. Onlara göre tasavvufun hedefi Allah'a verilen bu sözün dünyada uygulanmaya çalışılmasıdır. Muhyiddin Arabi ayrıca tasavvufun ana ilkesinin insandaki duygu ve kabiliyetlere yön vermek olduğunu belirtmektedir. Tasavvuf insan kabiliyetlerinin

⁵⁹ İmam-ı Gazali. (1971). *İhya-i Ulum-İd Din* (Çev. Arslan A.). İstanbul: Yayıncılık Matbaası. c.1 ve 3

⁶⁰ İmam-ı Gazali a.g.e cilt, 1 s. 417

⁶¹ Mehmet Sabır Şaybak. (2013). *İslam Felsefesinde Tanrı Kanıtlamaları ve İbn Teymiyye'nin Fitrat Delili*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van. s. 109

⁶² Muhyiddin Arabi. (2011). *Fütuhât-ı Mekkiyye* (Çev. Demirli E.). İstanbul: Litera Yayıncılık c. 8 ve 14

⁶³ Muhyiddin Arabi. a. g. e. s.154

sınırlandırılmasını ya da yok edilmesini reddettiği için İslam'ın fitrilik ilkesine bağlanır ve onu yansıtır. “Çünkü din insanın sahip olduklarını azaltmayı veya ortadan kaldırmayı değil, onu daha iyiye ve geniş alana taşımayı amaçlar”⁶⁴

Abdurrezzak Kaşani'ye göre *fitrat* insanın ezelde ilk olarak yaratıldığı saf hali olup onu Allah'a yönelten tevhid yoludur.⁶⁵ Kaşani insana ezelde yerleştirilen bu *fitrat*ın değişmeyeceğini, *fitrat* üzere kalan kişinin de tevhid dininden ayrılmasının mümkün olmadığını söyler. Ancak yine de insan iki sebepten dolayı *fitrattan* ayrılabilir: kişinin *fitrattan* kopma eğilimleri ve anne-baba ve toplumun etkisi. *Fitrattan* uzaklaşanlar insana uymayan şeylerden zevk almaya ve asıllarından uzaklaşmaya başlarlar. Kaşani *fitrata* uygun yaşayanların ise kalp huzuruna erdiklerini belirtir. *Fitrat*larını bozulmaktan koruyan kişiler Allah'ın bir sıfatı ile karşılaştıklarında *fitrat*larında bulunan saflıktan, temizlikten dolayı bu sıfatı özümseyip hayatlarına yansıtırlar.⁶⁶

1.3. Fitrat Kavramına Eşdeğer Kelimeler

Kur'an'da Allah'ın yaratma sıfatına birçok ayette farklı kavramlar kullanılarak vurgu yapılmıştır. Rum suresi otuzuncu ayetin açıklamasında da *fitrat* kavramına çoğunlukla yaradılış anlamı verilmiştir. *Fitrat* kavramı dışında bu anlamda kullanılan kelimeleri ve *fitrat* kavramı ile ilişkilerini şu şekilde açıklayabiliriz;

1.3.1. Hanif

Rum suresi otuzuncu ayette *fitrat* ve *hanif* kavramı birlikte geçmektedir: “O halde sen hanif olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi *fitrat* üzere yaratmışsa ona yönel!” Bu ayet göz önüne alındığında hanif ve *fitrat* kavramı arasında yakın bir ilişkinin olduğu söylenebilir. *Hanif* “dalaletten kurtulup doğru yola meyletmek”⁶⁷ demektir. Araplar sünnet olan ve hacceden kimselere Hz. İbrahim'in dini üzere olduklarını ifade etmek için hanif demişlerdir. *Hanif* iyiye dönen, tam Müslüman olan, abid, hacı⁶⁸, yanlış yoldan çıkıp doğru yola, dalaletten ayrılp istikamete yönelmek, diğer inançlardan uzaklaşıp hak dine meyleden

⁶⁴ Ekrem Demirli. (2009). İslam'ın Çevre Anlayışının Ana Meselesi Olarak Fitratı Korumak. *Din ve Hayat Dergisi*. sayı, 4 s.44

⁶⁵ Bahattin Bayram (2021). Abdurrezzak Kaşani'nin Tasavvuf Eğitiminde Fitrat ve İstidat Anlayışı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 17/78 s. 203

⁶⁶ Bahattin Bayram. a.g.e

⁶⁷ Ragıb el İsfahani. (2021). a.g.e. s. 295

⁶⁸ Bekir Topaloğlu, Hayrettin Karaman. (1977). a.g.e. s.71

kimse⁶⁹, samimi ve ihlaslı, Allah'tan başka ilah bulunmadığına şahadet⁷⁰ gibi anlamlara gelmektedir. Taberi, din ve itaat konusunda dosdoğru olmak diye tanımlarken Semerkandi samimi olarak yüzü Allah'a çevirmek, din ve amel konusunda samimi olmak gibi manalar vermiştir⁷¹. Yaşar Nuri Öztürk de İslam literatüründe *hanif* kavramına *fitrat* düzenine aykırı gidişlerden yüz çevirip dosdoğru olana yönelmek şeklinde mana verildiğini belirtmiştir.⁷²

Hanif kavramı Kur'an'da on iki yerde geçmektedir. Bunlardan dokuzunda hanifliğin müşriklikten farklı olduğu ifade edilmektedir. Kur'an'da Hz. İbrahim'in Yahudi veya Hristiyan olmadığı onun hanif bir Müslüman olduğundan bahsedilmektedir.⁷³ Hz. Muhammed ve ona uyanlara da hanif olarak Allah'ın dinine yönelmeleri emredilmektedir. Kur'an Yahudi, Hristiyan ve Müslümanlardan hanifler olarak Allah'a kulluk etmelerini istemektedir. *Haniflik*, *fitrat* ayetinde de geçtiği üzere Allah'ın insanların doğasına (*fitrata*) yerleştiği en uygun dindir. *Hanif* kavramı Kur'an'daki anlamıyla hadislerde de geçmektedir. İyaz bin Hımar el-Mücaşi'den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber bir gün hutbede şöyle konuştu:

“İzzet ve celâl sahibi olan Rabbim, bana bugün öğrettiğini size de öğretmemi emretti ve şöyle buyurdu: Kullarıma bağışladığım her nimeti kendilerine helâl kıldım. Ben bütün kullarımı Hanif (tevhidi kabul edecek şekilde) yarattım. Ancak şeytanlar, onların yanlarına gelir ve (doğru olan) dinlerinden uzaklaştırır, benim helâl kıldığımı haram, haram kıldığımı da helâl kılarlar ve ben yetki vermediğim hâlde şirk koşmayı emrederler”⁷⁴

İbn Abbas'tan rivayet edilen hadiste ise Hz. Peygamber'e ‘Allah'ın en sevdiği din hangisidir?’ diye sorulur. O da ‘hoşgörülü hanif (tevhid) dinidir diye cevaplar.⁷⁵ Ahmed bin Hanbel bu hadisin açıklamasında *hanif* kavramına tevhid inancında olan din ya da Müslüman diye mana verir. Allah katındaki en faziletli din Hz. İbrahim'den bu yana gelen *Hanif* dinidir. *Hanif*, meyletmek, dönmek ve kolaylık anlamına gelmektedir; Hz. İbrahim'de batıldan hakka meyletmiş ve insanlara kolaylık dini getirmiştir. “*Hanif* dininin kolaylığı, *fitrata* uygun

⁶⁹ Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi. (2020). A.g.e. s.125

⁷⁰ İbn-i Kesir. a.g.e. s.193

⁷¹ Yaşar Kurt (2005). Kur'an'da Fıtrat Kavramı. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/2 s. 84

⁷² Yaşar Nuri Öztürk (1998). *Din ve Fıtrat*. İstanbul: Yeni Boyut s.48

⁷³ Bakara 135, Al-i İmran 67, En'am 79

⁷⁴ Ahmed bin Hanbel. *Müsned* (Çev. Oral R.) Ensar Yayıncılık s. 115

⁷⁵ Ahmed bin Hanbel. a.g.e. s. 63

olmasından kaynaklanmaktadır”.⁷⁶ “Ben kullarımı hanifler üzere yarattım” hadisi ile her doğan çocuğun *fitrat* üzere dünyaya geleceğini ifade eden hadis dikkate alındığında *hanif* ve *fitrat* kavramının arasındaki bağ daha rahat anlaşılmalıdır.

1.3.2. Sıbğa

Sabğ kökünden türeyen sıbğa boyamak, suya batırmak anlamına gelmektedir. Bazı dilbilimciler *sıbğa* kavramına insanı diğer canlılardan ayıran akıl ve *fitrat* manası verirken bazıları da Allah’ın dini anlamında kullanmışlardır.⁷⁷ *Sıbğa* kavramı Kur’an-ı Kerim’de üç yerde geçmektedir. Bakara suresi 138. ayette hem sıbğa hem de sıbğatullah olarak kullanılır. Mü’minun suresi 20. Ayette de sıbğ (katık) anlamında geçmektedir. Bakara suresinde geçen “Allah’ın boyası ile boyan. Allah’ın boyasından (sıbğatullah) daha güzel boyası olan kimdir? Biz ancak O’na kulluk ederiz” ayeti tefsir âlimlerinin ifadesine göre Hristiyanların vaftiz ayiniyle ilgili olup onlara karşı bir cevap niteliğindedir. Hristiyanlar çocukları dünyaya geldiğinde doğumlarından yedi gün sonra ilahi boya diye adlandırdıkları renkli bir suya batırarak manevi açıdan temizlendiklerine inanıyorlardı. Onların düşüncesinde insanlar dünyaya günahkâr olarak gelirler. Kur’an ise insanların saf, temiz bir yaratılış ile dünyaya geldiklerini ifade eder. “Sıbğa boyama işleminin gerçekleştiği durumu anlatmakta olup, Allah’ın temizlemesi anlamındadır. Zira iman benlikleri temizler.”⁷⁸

İsfahani yukarıda geçen ayete atıf yaptıktan sonra *sıbğatullah* ifadesinin tıpkı *fitrat* gibi Allah’ın insanda yarattığı, insanı hayvanlardan ayıran akla işaret ettiğini ifade eder.⁷⁹ *Fitrat* kavramı ilk yaratılış anlamına gelirken *sıbğa* kelimesinin yaratılışın başlangıcında Allah’ın insanın ruhuna verdiği Rabbani boya anlamına gelmesi iki kavram arasındaki bağı açıklamaktadır. Ayetin açıklaması yaparken Mücahid de sıbğa kavramına Allah’ın insanları üzerinde yaratmış olduğu *fitrat* olarak tanımlar. Kurtubi bu tanım üzerine Allah’ın boyasının İslam olduğunu söyler: “çünkü *fitrat* yaratmanın başlangıcıdır. İnsanların üzerinde ilk olarak yaratıldıkları fitri din ise İslam’dır.”⁸⁰ Burada *sıbğa* kavramının hanif kelimesi ile yakından ilişkili olduğu da ortaya çıkıyor.

⁷⁶ Ahmed bin Hanbel a.g.e. s.64

⁷⁷ Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi. (2020). a.g.e.s.303

⁷⁸ Zemahşeri. (2018). a.g.e. c:1 s. 532

⁷⁹ Ragıb el İsfahani. a.g.e. s. 547

⁸⁰ İmam Kurtubi. (2002). *El Cami’ul Ahkami’l Kur’an*. (Çev. Eryarsoy B.). İstanbul: Buruc Yayınları cilt,2 s. 363

1.3.3. Bedi

Bedi kavramı örneksiz olarak yapmak, icat etmek, kuyu çıkarmak anlamlarına gelmektedir.⁸¹ Bu kelime Allah için kullanıldığında bir şeyi alete, maddeye, zamana ve mekâna ihtiyaç duymadan yaratan anlamına gelmektedir.⁸² *Bedi* kelimesi hem eşsiz bir şekilde yaratan (mübdia) hem de ilk kez meydana getirilen (mübdea) anlamlarında da kullanılmaktadır. Allah'ın isimlerinden olan Bedi varlıkları eşi, benzeri, örneği olmaksızın, sanatkarane biçimde yaratan manasına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de b-d-a kökünden türeyen dört kelime bulunmaktadır. İlki, bir şeyi ilk defa ortaya atan, hiç söylenmemiş bir şeyi söyleyen anlamına gelen bid'an, ikincisi hiçbir şeyi örnek alıp taklit etmeden ortaya yeni bir şey çıkarmak manasında kullanılan ibtede'ûhâ fiili. Bunların dışında iki yerde geçmekte olan Bedi sıfatı ise, gökleri ve yeri yoktan yaratan anlamında Allah'a nispet edilmektedir.⁸³ Her iki ayetin öncesinde Allah'a çocuk isnat eden Yahudi, Hristiyan ve müşriklerin inancı reddedilerek Allah ile kâinat arasındaki ilişkinin baba evlat münasebeti değil, yaratan ve yaratılan ilişkisinden ibaret olduğu ifade edilir. Tefsircilerin yorumlarında yoktan yaratma anlamına gelen *bedi* kavramı ile ilk yaratılış olarak da tanımlanan *fitrat* kavramı arasında bir ilgi kurulabilir.

1.3.4. Halk

Bir şeyi doğru bir biçimde planlayıp meydana getirmek anlamına gelen *Halk* kavramı herhangi bir örneği olmaksızın yaratmak anlamında da kullanılmıştır.⁸⁴ Kelime yoktan var etme anlamına gelen ibda kavramı ile eş anlamlıdır. Eşi benzeri olmadan ilk kez yaratmak sadece Allah'a mahsustur başkası için kullanılamaz. İsfahani'ye göre *Halk* kelimesi insanların literatüründe iki manada kullanılır: birincisi en güzel şekilde planlayıp meydana getirmek, ikincisi yalan için kullanılır örneğin Allah'ın ankebut suresinde وَتَخْفُونَ مِنْهُ (siz asılsız bir iftira atıyorsunuz) ayetinde olduğu gibi.⁸⁵ *Halk* kelimesi Kur'an'da iki yüz altmış yerde geçmektedir. Bunlardan iki yüz elli birinde doğrudan yaratma anlamında kullanılmıştır. Rum suresi otuzuncu ayette *fitrat* kavramından hemen sonra "Allah'ın yaratması değiştirilemez" şeklinde halk kelimesi geçer. Bazı alimler buradaki değiştirmeyin ifadesini Allah'ın dinini değiştirmeyin şeklinde yorumlarken bazıları da Allah'ın size vermiş olduğu temiz yaratılışı

⁸¹ Bekir Topaloğlu, Hayrettin Karaman. (1977). a.g.e. s.18

⁸² Ragıb el İsfahani. a.g.e. s. 116

⁸³ Yaşar Kurt (2005). a.g.m. s.80

⁸⁴ Ragıb el İsfahani. a.g.e. s. 336

⁸⁵ Ragıb el İsfahani. a. g. e. s. 336,337

değiştirmeyin olarak açıklamışlardır. Fatr ve halk kavramları yaratma, fâtır ve hâlik kelimeleri yaratan, *fitrat* ve hilkat kelimeleri de yaradılış anlamlarına gelmektedir. Ancak f-t-r ve bu kökten gelenler yoktan var etme anlamında sadece Allah için kullanılırken h-l-k ve türevleri başka varlıklar için de kullanılmaktadır.⁸⁶

1.3.5. Ca'l

Yaratmak, yapmak, işlemek manalarına gelen *Ca'l* kavramına İsfahani beş farklı anlam vermiştir: birincisi, cümlede geçişsiz olarak kullanılır. Örneğin *جَعَلَ زَيْدٌ يَقُولُ كَذَا* (Zeyd şöyle demeye başladı) gibi. İkincisi, var etmek, meydana getirmek. Üçüncüsü, bir şeyi yaratmak, bir şeyi oluşturmak. Dördüncüsü, bir şeyi bir halden başka bir hale dönüştürmek. Beşincisi ise ister doğru ister yanlış olsun herhangi bir konuda hüküm vermek.⁸⁷ *Ca'l* kelimesi Kur'an'da farklı anlamlarda kullanılmıştır. Yaratıldıktan sonra göklerin bir tavan (Enbiya,32), arzın bir karar yeri (Mü'min, 64), bir beşik (Taha, 53), döşek (Bakara,22) haline dönüştürülmesi, insanların millet ve kabilelere ayrılması (Hucurat,13) şeklinde geçmektedir.⁸⁸ Görüldüğü üzere *ca'l* daha çok yaratmadan sonra yapılan düzenlemeler için kullanılmıştır. İlk yaratmadan (*fitrat*) sonraki değişiklikleri ifade etmek için kullanıldığından *fitrat* ile *ca'l* kavramları arasında bir bağlantı kurabiliriz.

1.3.6. Misak

Misak kavramı, sika (güvenmek) veya veseka (sağlam ve muhkem olmak) kökünden türemiş bir isim olup kuvvetli ahid ve antlaşma anlamlarına gelmektedir.⁸⁹ İsfahani ise yemin ve anlaşmanın kesin olduğu bir akit olarak tanımlamıştır.⁹⁰ Kur'an'da dokuz ayette *sika* kavramı, yirmi beş ayette de *misak* kelimesi yer alır. Maturidi Araf suresi yüz yetmiş ikinci ayeti açıklamasında *fitrat* ve misak kavramlarının ilişkisine değinir: “Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler.⁹¹ Maturidi “her doğan *fitrat* üzere doğar” hadisine atıf yaparak *fitratın* tevhide şahitlik ettiğini belirtir.⁹²

⁸⁶ Yaşar Kurt. a.g.m. s. 82

⁸⁷ Ragıb el İsfahani. a. g. e. s. 219,220

⁸⁸ Yaşar Kurt. a.g.m. s.83

⁸⁹ Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi. (2020). a.g.e.s. 239

⁹⁰ Ragıb el İsfahani. a.g.e. s. 990

⁹¹ Araf/172

⁹² Ebu Mansur el-Maturidi. (2018). a. g.e. cilt 6

1.4. Batı Düşüncesinde İnsan Doğası

Antik Yunan düşünürleri insan doğası hakkındaki tartışmaları insanın iyi veya kötü bir öz taşıyıp taşımadığı üzerinden yürütmüşlerdir. Bunun en açık örneklerinden birini Platon'un *Devlet* diyalogunda görülür. Kitapta Sokrates, tarihsel gerçek kişilikler olan Platon'un kardeşleri Adeimantos ve Glaukon ile yaptığı konuşmalarda öncelikle insanın neliğini temele almıştır. Platon bu diyalog üzerinden insan doğası hakkındaki görüşlerini açıklamaktadır. Glaukon'a göre bir kişi ister erdemli ve iyi birisi olsun ister erdemsiz ve kötü olsun güce sahip olduğu sürece ikisi de aynı yolu izleyecektir. Platon'a göre bir doğru ve bir eğri adama istediklerini yapma fırsatı verilse ikisinin de gittiği yer aynı olacaktır. Çünkü kendinde olandan fazlasını istemek ve onu elde etmeye çalışmak insanın doğasında vardır.⁹³ Platon bu durumu daha iyi anlayabilmemiz için çoban Gyges'in hikayesini anlatır. Gyges, Lydia kralının hizmetinde bulunan bir çobandır. Bir gün hayvanlarını otlattığı yerde bir yarık görür ve içine iner. Birçok güzel şey arasında içi oyuk, üstü delik deşik, tunçtan bir ata rastlar. Eğilip içine bakınca insan boyundan büyük bir ölü ve ölü'nün parmağında altın bir yüzük görür. Bu yüzüğü alıp takar. Çobanlar her ay sonunda krala hesap vermek için toplandıklarında Gyges de parmağında bu yüzükle katılır toplantıya. Farkında olmadan yüzüğün taşını avucunun içine çevirir ve görünmez olur. Yüzüğün tılsımını öğrenen Gyges saraya girenlerin arasına katılmanın bir yolunu bulur. Kralın karısını baştan çıkarır ve onun yardımıyla kralı öldürüp yerine geçer. Platon böyle iki yüzük olsa bunlardan birini doğru adamın birini de eğri adamın parmaklarına takıp şehre göndersek ve dilediklerini yapabileceklerini söylesek ikisinin de davranışı aynı olacaktır der. Çünkü bu durumda kimse doğruluğa bağlı kalacak, başkalarının malına el uzatmayacak kadar babayiğit değildir.⁹⁴ Platon'un Devlet kitabında ortaya koyduğu tezlerden biri de eline fırsat geçtiğinde herkesin kötülük yapacağı ve çoğu insanın kötülük yapmaya meyilli olduğudur. Platon, aslında insanın hem kendi doğasına göre hem de eğitimle şekilleneceğini de savunmaktadır. Platon'a göre; Tanrı insanlar içinden seçtiği liderlerin mayasına altın, yardımcı olarak yarattıklarının mayasına gümüş, diğer işçilerin mayasına da demir ve tunç katmıştır. Bu gruplarda bulunan insanların çocukları da kendilerine benzeyeceklerdir. Ama arada altından gümüş, gümüşten de altın doğduğu olabilir.⁹⁵ Her insanın farklı mayalarla doğduğunu ifade ettiği gibi eserin başka bir sayfasında da eğitimin belirleyici olduğundan bahseder. "Sertlik insanın içindeki

⁹³ Platon. (2020). *Devlet*. (Çev. Eyüboğlu S. Cimcoz M. A.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları s.44

⁹⁴ Platon. a.g. e. s. 44,45

⁹⁵ Platon. a.g. e. s. 111

coşkunluktan gelse bile, eğitim yoluyla yiğitliğe çevrilebilir. Ama sertlik aşırı bir hale gelirse, çekilmez bir kabalık doğurur.”⁹⁶

Antik Yunan filozoflarından bir diğeri olan Aristoteles doğayı şu şekilde ele alır: O, herhangi bir şeyin yetkinleşme sürecinin tamamlanmış ürününe o şeyin doğası denildiğini belirtir. İnsan, ev, ağaç veya herhangi bir şey kendi amacına ve özüne uygun olarak bir şey olur. Bu onun erişmeyi amaçladığı doğası olarak kabul edilmelidir.⁹⁷ Herhangi bir şeyin doğası onun ilk ve son durumudur. Aristoteles bundan devletin doğada var olan şeyler sınıfına girdiğini doğa, insan ve devlet arasında bir ilişki olduğunu ifade etmiştir. Onun ifadesiyle ‘devleti olmayan’ ya fazla kötü ya da fazla iyi olmalıdır. Yani, ya insanlığın üstünde ya da altındadır. Zira İnsan doğası gereği bir toplum ve devlet içinde olması gereken bir varlıktır.⁹⁸

Doğada ortaya çıkan her bir şey bir amaç doğrultusunda var edilmiştir. Siyasal bir hayvan olması için insana konuşma yetisi vermiştir. Aristoteles’e göre belli başlı karakter erdemleri olan, cesaret, itidal, adalet, cömertlik vb. alışkanlıkla kazanılır. Karakter erdemleri doğuştan edinilmez sadece insan doğası bu erdemleri edinmeye yatkındır. Bir kişi erdemi alışkanlık haline getirdiğinde erdemli davranışlarda bulunabilir, kişi erdemi yapa yapa onun taşıyıcısı haline gelir. Örneğin bir kişi adalet kelimesinin ne anlama geldiğini bilse bu onu adil kişi yapmaz. Kişi adaletli davranarak, onu hayatına geçirerek adil olur.⁹⁹ Aristoteles karakter erdemlerinin hazlar ve acılarla ilgili olduğunu vurgular. Hazlar ve acıları takip eden şeyin etkilenim olduğunu ve etkilenimlere yol açan şeyin de insanın doğal yapısındaki olanaklar olduğunu söyler. Huy ise etkilenimlerle ilgili insanda oluşan iyi ya da kötü durumlardır. Karakter erdemine sahip kişiler bunu akılla birleştirdiği zaman doğru tercihte bulunabilirler. Bunun yanında Aristoteles hazzın ölçüsünü erdem olarak belirler. Erdemli kişinin hoşlandığı şeyler güzel, hoşlanmadığı şeyler ise kötü olarak görülür. Aristoteles karakter erdemlerinin yanı sıra bir de düşünce erdemlerinin olduğunu ifade eder. Düşünce erdemlerinin başında *phronesis* ve *sophia* gelir. Bu tür düşünce erdemleri eğitimle kazanılır ve bunlar adına orta olma durumunu söz konusu değildir. Düşünce erdemlerinden biri olan *phronesis*, diğerlerinden farklı olarak deneyim de gerektirir.¹⁰⁰ Yani insana ait bilgiyi aramak, ilgili yaşantıyı tecrübe etme ve onlar hakkında bilgi sahibi olmak ile gerçekleşir. Bir insanın

⁹⁶ Platon. a. g. e. s. 105

⁹⁷ Aristoteles. (1975). *Politika*. (Çev. Tuncay M.). İstanbul: Remzi Kitabevi. s. 9

⁹⁸ Aristoteles. a.g. e. s. 9

⁹⁹ Aristoteles. a. g. e. s.10, 20

¹⁰⁰ Sercan Biçer (2018). *Aristoteles Ve Spinoza'nın İnsan Doğası Görüşlerinin Hareket Noktaları Bakımından Değerlendirilmesi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul. s. 35

tam anlamıyla erdemli ve doğasını gerçekleştirebilmiş olması onun hem düşünce erdemlerine hem de karakter erdemlerine sahip olmasını gerektirir. Zira karakter erdemleri insanın hayattaki ereğini ortaya koyarken düşünce erdemleri(ve özellikle de phronesis) de bu ereğe ulaştırarak yol ve araçların ne olduğunu gösterir.¹⁰¹

Orta Çağ felsefesi ve düşüncesi çoğunlukla Hristiyani bir karakter arz etmiş ve çoğunlukla insanın günahkâr olduğu kanaati merkeze yerleşmiştir. Bunun en iyi temsillerinden birisini Augustinus'ta bulabiliriz. Augustinus'un insanın büyük günah dolayısıyla dünyaya sürgün edildiğini onun doğasında zayıflık ve günahkarlık bulunduğunu ileri sürer. "Peki bana bebekken işlediğim günahları kim hatırlatacak? Senin huzurunda hiçbir ölümlü günahsız değil ki; hatta dünya yüzüne ayak basan bir günlük bebek bile! Bu günahlarımı bana kim hatırlatacak?"¹⁰² İngiliz filozof Francis Bacon'a göre ise insanın yaratılışı çoğunlukla gizli kalır, kimi zaman baskı altına alınsa da bütünüyle sökülüp atıldığı çok seyrek olur. Bacon *Denemeler* kitabının birçok yerinde insanın yaratılışından getirdiği özelliklerden bahseder. Mesela insanın yaratılışı öç almaya çok yatkındır, yaratılışında yalancılık ve korkaklık bulunur, doğasında başkasını sevmeye gizli bir eğilim ve canlılara karşı iyilik vardır.¹⁰³ Bacon iyiliğin en başta güçlü olduğunu ama zamanın zorunlu olarak her şeyi kötüye dönüştürebileceğini söyler. Kötülük insanın yaratılışına daha uygun olduğundan doğal akışıyla gitgide güçlenir. Bacon yaratılışı eğri bir değneğe benzeterek düzeltilmesi gerektiğini vurgular. Ama bu düzeltme zorlama ile yapılmamalı. İnsan ruhuna bir alışkanlık zaman zaman ara verilerek benimsetilmelidir. Yine de Bacon'a göre hiç kimse yaratılışını tam olarak düzeltmez, doğuştan gelen özellikler uzun süre derinlerde gizlenir, elverişli bir durum bulur bulmaz ortaya çıkar. Bunu Aisopos'un masalında geçen genç bir kıza dönüşen kedinin masanın başında hanım hanımcık otururken yanından bir fare geçince her şeyi unutup atlamasına benzetir.¹⁰⁴ Bacon'a göre öğrenim insan kişiliğini bütünlediği gibi kendisi de kişiliğin deneyleriyle bütünlenir. Çünkü insan yaratılışında bulunan doğal yatkınlıklar öğrenimle budanması gereken yaban bitkileri gibidir.¹⁰⁵ 17. yüzyılın başta gelen düşünürlerinden Descartes ise Tanrı'nın varlığından bahsederken insan doğasına da değinir. Sonlu ve eksik yaratık olan insan sonsuz ve yetkin bir varlık olan Tanrı'yı ancak O'nun insanın ruhuna yerleştirmiş olduğu düşünce ile bulabilir. Deneyden edinilmemiş insan ruhuna

¹⁰¹ Sercan Biçer. a.g. t. s. 36

¹⁰² Augustinus (2010). *İtirafılar* (Çev. Çiğdem D.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi s.34

¹⁰³ Francis Bacon. (2013). *Denemeler* (Çev. Göktürk A.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları s. 23,26,36,42

¹⁰⁴ Francis Bacon. a.g.e. s.108

¹⁰⁵ Francis Bacon. a. g. e. s. 136

önceden yerleştirilmiş bulunan Tanrı düşüncesi gibi düşüncelere Descartes doğuştan ideler der. Bir de duyuların aracılığıyla insana dışardan gelen ideler ve hayal gücüyle insanın kendisinin yapmış olduğu ideler vardır. Doğuştan gelen düşünceler hep açık ve seçikken diğer iki grup ideler bulanıktır çünkü ikisinin aracı da duyulardır. Ancak Descartes doğuştan ideler derken insanın birtakım düşüncelerle dünyaya geldiğini söylemez bu gibi düşünceleri geliştirebilmek için yatkınlığın doğuştan geldiğini belirtir.¹⁰⁶ Descartes *Metot Üzerine Konuşma* kitabında sağduyudan bahsederken her insana en iyi şekilde paylaştırıldığını söyler. İyi hüküm vermek ve doğruyu yanlıştan ayırmak gibi özelliklerin insanların yaratılışında eşittir. Düşüncelerimizin farklı olması bazılarımızın daha akıllı olmasından değil, aynı şeyleri göz önünde bulundurmamamızdan gelir.¹⁰⁷

İngiliz filozof Hobbes da insan doğasının temelinde rekabet, güvensizlik ile şan ve şeref bulduğunu ifade eder.¹⁰⁸ Rekabet duygusuyla insanlar daimi bir mücadeleye girerler. İnsanlar özellikle güvensizlikten endişe duydukları için güvenlik adına ve bunun yanı sıra, şan, şöhret için de çeşitli şekillerde mücadelelere tutuşurlar. Hobbes insanların küçük yaşlarda şiddete başvurduğundan bahseder. Çocuklar istedikleri bir şeyi elde edemediklerinde ağlar, kızar hatta anne ve babalarına vurabilirler. Burada çocukların suçlu ve kötü olmadığından asıl kötünün büyüdüklerinde, başkalarına zarar verecek güce eriştiklerinde böyle yapmaya devam edenlerin olduğunu söyler. Bundan dolayı kötü insanı çocukça akla sahip olan gülbüz bir oğlan çocuğuna benzetir.¹⁰⁹ Hobbes devamında böyle kişilerin doğa tarafından kötü olarak yaratılmış olabileceğini reddeder. Korku, kırgınlık, arzu gibi özelliklerin doğadan alındığını ama yine de insanların doğa tarafından kötü yaratılmadığını ifade etmektedir¹¹⁰ Hobbes kötülüğün insan doğasına yerleştirmekten ziyade insanın yaşam biçiminin onu kötü davranışlara ittiğini savunmaktadır. Aynı zamanda Hobbes insanın toplum için uygun bir varlık olduğu görüşlerini de eleştirmiştir. Bu varsayım yanlıştır hatta insan doğası hakkındaki gerçektışı bir görüşten kaynaklanmaktadır. Hobbes insanların birbirlerinin varlığına ihtiyaç duymalarının ve birlikte yaşamalarının sebebinin sadece tesadüf olduğunu söylemektedir. Eğer insanlar, diğer insanlara karşı doğal bir sevgi besleselerdi daha değerli ve yararlı arkadaşlar edinmek için uğraşmazlardı. Doğa gereği onların arkadaşlığı değil,

¹⁰⁶ Macit Gökerberk. (2015). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi. s. 236,237

¹⁰⁷ Descartes (1984). *Metod Üzerine Konuşma* (Çev. Sel K. S.). İstanbul: Sosyal Yayınlar s. 7,8

¹⁰⁸ Thomas Hobbes (2007). *Leviathan* (Çev. Lim S.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları s. 94

¹⁰⁹ Thomas Hobbes (2007). *Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri* (Çev. Zarakolu D.) İstanbul: Belge Uluslararası Yayıncılık s. 13

¹¹⁰ Thomas Hobbes a.g.e s. 13

onlardan gelecek şan ve yararın peşindeyiz.¹¹¹ Eğer insanlar iş için toplanmışlarsa herkes ilk önce kendi çıkarının peşindedir sonra arkadaşlık gelir. Fakat Hobbes insanların doğaları gereği ebedi yalnızlığa tahammül edemeyeceğinden de bahseder. Çocukların yaşayabilmek, yetişkinlerin de daha iyi bir yaşam sürdürebilmeleri için toplumsallaşmaya ihtiyaçları vardır.¹¹² Aslında Hobbes'in temel iddiası insanların toplum için uygun doğmadıkları eğitimle toplumsal hale getirildikleridir. İnsan topluma doğa yoluyla değil eğitim yoluyla uygun hale gelir. İnsanlar toplumu arzulayacak şekilde doğmuş olsalardı bile bu onların tam olarak topluma uygun olarak donatıldıkları sonucunu çıkarmaz.¹¹³ Hobbes doğa gereği tüm insanların eşit olduğundan bahseder. Ne kadar güçlü olsanız da bu sizin diğerlerinden daha üstün olduğunuzu göstermez. Doğa gereği tüm insanlar eşittir; mevcut eşitsizlikler medeni yasaların bir sonucudur.¹¹⁴ Hobbes, devletin kuruluş ve işleyiş nedenini aramaya insan öğretisi ile başlar. Bu öğretiyeye göre insan her şeyden önce kendi varlığını korumaya ve sürdürmeye çalışır, bu onun doğal içgüdüsüdür. Kendini önceleyen insan doğa nimetlerinden olabildiğince faydalanmaya çalışır bunun için de ister istemez herkes birbirinin düşmanı olur. Bu durumda insan insanın kurdudur (homo homini lupus). Kendi varlığını korumak isteyen insan, itaat edeceği, kendisini koruyup kollayacak bir merciye ihtiyaç duyar. Bu nedenle devlet kurulur ve doğa durumundan yurttaşlık durumuna geçmiş olunur.

Spinoza ise insanı doğa ile birlikte ele aldığı için onun doğa görüşü insan doğası hakkındaki fikirlerini anlamamızın koşuludur. Spinoza'da doğa kavramı iki şekilde ifade edilir: yaratılmış tabiat ve yaratıcı tabiat. Zira Spinoza Tanrı ve doğayı özdeş gören panteist anlayışın en önemli savunucularındandır. Spinoza'ya göre yaratıcı tabiat, kendi başına var olan ve hür olan Tanrı'dır; yaratılmış tabiat ise Tanrı'nın sıfatlarından zorunluluğundan ortaya çıkmış her şeydir.¹¹⁵ Spinoza insanın beden ve zihinden ibaret olduğunu söyler. "Bedeni, yer kaplama özneliliğine sahip olan, belirli bir hareket ve durağanlık oranını içeren bir şey olarak tanımlar."¹¹⁶ Bedenin kendine has özellikleri vardır ancak zihinden tamamen kopuk değildir. Spinoza'ya göre bilgi, ruhtaki tüm isteklerin nedenidir. Bilgi olmadan kişi herhangi bir duyguya erişemez. Bilgiye dayanmayan sadece düşünce ve algılarla oluşan sevgi yalnızca bir tutku olduğu için sonunda hayal kırıkları ve yıkımlar yaşamak da kaçınılmaz hale gelir. İnsanlar bir şeyin iyi ya da kötü olduğuna ya tabiata göre hüküm verir ya da kendi yaradılışına

¹¹¹ Thomas Hobbes a.g.e. s. 22

¹¹² Thomas Hobbes. a.g.e. s.25

¹¹³ Thomas Hobbes. a.g.e. s.25

¹¹⁴ Thomas Hobbes. a.g.e. s. 26

¹¹⁵ Spinoza (2011). *Etika* (Çev. Ülken H. Z.). Ankara: Dost Kitabevi s. 61

¹¹⁷ Spinoza (2011). *Etika* (Çev. Ülken H. Z.). Ankara: Dost Kitabevi s. 226,227

göre kin beslediği ya da nefret ettiği şeyi yok etmeye çalışır.¹¹⁷¹¹⁷ Nefret, kıskançlık, öfke gibi duyguların da insanın doğasından kaynaklandığını ifade eder. Spinoza eğer insanlar akıl düsturuna göre yaşarlarsa kimseye zarar vermeden kendilerine ait olan hakka sahip olacaklardı der. Fakat insanlar kendi güçlerini aşan duygulanışlara ya da erdeme sahip oldukları için birbirlerine karşıttırlar. Yine insanların yaradılışına göre en önemli çıkarları kendi menfaatleridir der. Kendi çıkarını düşünen insan kendi mizacına göre neyin iyi neyin kötü olduğuna kendi karar verir ve kimseye boyun eğmez. Halbuki “herkesin uygun görmesiyle iyi ya da kötü olan hiçbir şey yoktur.”¹¹⁸ Onun için Spinoza’ya göre insanların birlikte uyum ve ahenk içinde yaşamaları sağlanmalıdır. İnsanın bilgiyle duygularını şekillendirebileceğinden de bahsetmiştir.

İngiliz filozof Locke ise öncelikle bilginin doğuştan olmadığını söyler. Doğuştan olduğu savunulan ilkeleri spekülâtif ve pratik ilkeler olarak ikiye ayıran Locke bunların hiçbirinin doğuştan olmadığını savunur. Ona göre bilginin asıl kaynağı deneyimdir. Bilgiye temel teşkil eden ideler deneyim yoluyla öğrenilir. Locke ideyi şu şekilde tanımlar: “zihnin düşünme faaliyeti sırasında konusu ve nesnesi olan şey.”¹¹⁹ İdeler bütün bilgilerimizin temelini ya da kaynağını oluştururlar. Locke’a göre bilgimizin malzemesini oluşturan ideleri temin eden kaynak deneyimdir. Locke bunun yanında doğanın insana bahşettiği birtakım özellikler olduğunu fakat bunların eğitimle dönüştürülebileceğinden bahseder. Aynı zamanda bu özelliklerin tamamıyla değiştirilemeyeceğini de vurgular. Tanrı tıpkı insanları bir beden ile yarattığı gibi onların zihinlerine de farklı karakter özellikleri yerleştirmiştir. Bu özellikleri tamamiyle değiştirmek ya da aksine çevirmek pek mümkün değildir.¹²⁰ Bu yüzden de çocuklarla beraber olan kişilerin onların doğalarını ve yeteneklerini iyi gözlemlemeleri gerektiğini söyler. Hiddetli, uysal, atak, utangaç, duygusal, zalim, konuşkan gibi özelliklerin doğal huylar ve eğilimler olduğu için kurallarla, korku ve baskın yöntemlerle tedavi edilemeyeceğini ifade etmektedir. Sanatsal bir yaklaşımla bile tamir edilse bu özelliklerin izi her zaman kalacaktır.”¹²¹ İnsanlar erken yaşta eğitim alırlar ise bu onların davranış ve yeteneklerine yansiyacaktır.¹²² Bu yüzden çocukların düşüncelerini şekillendirmeye erken yaşta başlanması gerektiğini belirtir. Ayrıca bazı duyguların yaradılıştan geldiğini bir kısmının da zamanında yaşanmış bazı şeylerden kaynaklandığını ifade etmiştir; “Burada

¹¹⁷ Spinoza a.g.e s. 227

¹¹⁸ Ahmet Cevizci (2016). *Felsefenin Kısa Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları s. 330

¹¹⁹ John Locke a.g.e s. 91,92

¹²¹ John Locke a.g.e. s

hoşlanmama duygularının çoğu diyorum hepsi değil; çünkü bir kısmı gerçekten doğaldır, yaradılışımızdan gelir ve bizle doğar...”¹²³

Filozof ve tarihçi olan Hume ise her bilimin insan doğasıyla bir ilişkisi olduğunu hatta bazı bilimlerin insandan çok uzaklarda gibi dursa da muhakkak insan doğasına dönüş yapacağını söyler. Matematik, doğa felsefesi ve din bile ona göre insanın bilimine bağlıdır çünkü hepsinin yolu insanı tanımaktan geçer. Hume’a göre insan doğasında iki ilke vardır: bunlardan ilki duygudaşlık yani hislerin ve tutkuların iletimi, ikinci ise ilke karşılaştırma ilkesidir. Yani insanlar birbirlerinin tutum ve yargılarından etkilenirler ve nesnelere asıl değerlerinden daha çok karşılaştırma yoluyla algılarız. Hume insan hislerini doğuştan ve ikincil olmak üzere ikiye ayırır. Ona göre insanların bazı duyguları doğuştan olan hislere verdiği tepkilerden oluşurken bazıları da hayvansal bir içgüdüyle nesnelere dış vücut organlarına uygulanmasıyla hissedilir.¹²⁴ Hume insanın toplumsal bir varlık olduğunu toplum ve hükümet olmaksızın yaşayamayacağını belirtir. Eylem ve insan doğasını şöyle açıklar: “Hiçbir eylem, insan doğasında o eylemi üretecek, ahlak duygusundan ayrı, belli bir güdü olmadıkça erdemli ya da ahlaksal olarak iyi olamaz.”¹²⁵ İnsan doğasına eylemi üretmeye ve harekete geçirmeye neden olacak bir tutku ya da güdü yerleştirilmediği sürece hiçbir eylem insanın ödev duygusu olamaz. Ancak bazı durumlarda kişi bir eylemi sadece ahlaksal yükümlülüğe olan saygısından yerine getirebilir.¹²⁶ Hume karşı cinsler arasındaki sevginin insan doğasına yerleştirilmiş tutku olduğunu söyler. İnsanlar arasındaki sevginin evrensel olmadığını insanların farklı huylara sahip olduğunu açıklar. İnsanlar sakın, kaba gibi farklı özelliklere sahip olsa da genel olarak insan doğası hem sevgi hem nefret nesnesidir.¹²⁷ Hume insanların karakterlerinin bir dereceye kadar değişebileceğinden bahseder. Mesela her zaman güler yüzlü ve sevecen olan birisi bir anda ters cevaplar vermeye başlar, sebebi ya dışı ağrıyordur ya da karnı acıkmıştır. Yine ahmağın birinin alışılmışlığın dışında heyecanlı, mutlu olduğunu görürüz çünkü başına devlet kuşu konmuştur. Hume’a göre insan doğasına az da olsa iyilik konulmuştur bunun sayesinde insanlar doğru ve yanlış ayırt ederler.

¹²³ John Locke (1999). a. g. e. s. 528,529

¹²⁴ Büşra Tombak (2016). *Jean Jacques Rousseau'nun Felsefesinde İnsan Doğası ve Eğitime Yansımaları*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. s.18

¹²⁵ David Hume (2009). a.g.e s.321

¹²⁶ David Hume a.g.e. s. 322

¹²⁷ David Hume a.g.e s. 323

Cenevreli filozof ve yazar Jean Jacques Rousseau ise “her şey yaratıcının elinden çıktığında iyidir, insanoğlunun elinde bozular”¹²⁸ demiştir. Her şeyi karmakarışık yapan insanın eğitilmesi gerekmektedir. İnsan zayıf olarak ve her şeyden yoksun olarak yaratılmıştır. Rousseau’ya göre doğuştan sahip olmadığımız ve büyüdüğümüzde ihtiyaç duyduğumuz her şey bize eğitimle verilir. Bu eğitim de bize doğadan, insanlardan veya şeylerden gelir. Rousseau’ya göre insanlar yaptıkları yok olabilir ama doğanın verdiği karakterler değişmez.¹²⁹ Rousseau doğanın verdiği eğitim ile insanın verdiği eğitimi de karşılaştırır. Doğanın verdiği eğitim hem yavaştır hem de geç gelir, insanın verdiği eğitim ise neredeyse her zaman vakitsizdir. Doğanın eğitiminde duyular hayal gücünü uyandırırken insanın eğitiminde hayal gücü duyuları uyandırır. Doğaya uygun eğitiminin insan açısından daha faydalı olduğunu ileri sürer. Rousseau ayrıca iklimlerin insanların mizacı üzerinde etkili olduğunu vurgular. Sıcak ülkeler ile soğuk ülkeler de yaşayan insanların mizaçlarında farklılıklar vardır. Örneğin, ergenliğe geçiş dönemi mizaçlara ve topluluklara göre değişim göstermektedir, topluluklarda iklimlere göre değişmektedir.¹³⁰ Rousseau ahlak ve erdemden bahsederken ahlakı, insanın doğasında var olan değerler bütünü erdemi ise insanın duygulanımlarını yenebilmesi olarak tanımlar. Rousseau’nun yaklaşımı daha çok insanların özünde bulunan adalet ve erdem gibi ilkeleri ortaya çıkarmak ve onların erdem sahibi olmalarını sağlamaktır.¹³¹ Eşitlik ve bundan doğan adalet kavramı da insanın yaradılışından gelmektedir.¹³² Rousseau’ya göre insanlar fikirlerden önce duygulara sahip olurlar. Doğamıza uygun duygular verilerek varlığımızı korumamız sağlanmıştır. Bunlar öz sevgi, acıdan korkma, ölüm korkusu ve mutluluktur. “İyiliği tanımak, onu sevmek değildir. İnsan iyiliği doğuştan tanımaz, ama akli tanıttığında, vicdanı onu sevmeye sürükler: Doğuştan gelen duygu, bu duygudur.”¹³³ Rousseau insanın doğada yaşamak için gerekli her şeye içgüdüsel olarak sahip olduğunu söyler. Bu yüzden insan doğayla birleşip doğal bir biçimde yaşadığında özgür olabilir. İnsanlar toplumlaşarak doğa durumunda sahip olduğu özellikleri kaybeder. İnsanın doğasındaki vahşiliğin ya da yozlaşmanın ilk somut adımı kentlere göç etmeleri yani özel mülkiyetle başlar. Böylece insanlar kendilerini dizginleyebilmek için toplum sözleşmesine ihtiyaç duymuşlardır. Alman felsefesinin kurucu isimlerinden Kant’a göre ise metafizik insanın doğal bir yatkınlığının ürünüdür. Yani insanlar nesnelere tasarlamaya ve bu

¹²⁸ Jean Jacques Rousseau. *Emile* (Çev. Avunç, Y.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları s. 13

¹²⁹ Jean Jacques Rousseau. a.g.e s. 306

¹³⁰ Jean Jacques Rousseau. a.g.e. s. 341

¹³¹ Jean Jacques Rousseau. a.g.e. s. 477

¹³² Jean Jacques Rousseau. *Toplum Sözleşmesi* (Çev. Günyol V.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. s.39

¹³³ Jean Jacques Rousseau. *Emile* (Çev. Avunç Y.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları s.481

tasarımlar hakkında bilgi sahibi olmaya yatkın varlıklardır. Kant, insana aklın kullanımına yönelik doğal yeteneklerin doğa tarafından verildiğini söyler.

1.5. Fıtrat Kavramıyla İlgili Görüşlerin Ortak Noktası

İlk dönem İslam âlimlerinin büyük çoğunluğu *fıtratı*, Allah'ın insanları din üzerine yaratması olarak açıklamışlardır. *Fıtratın* bu şekilde açıklanması “her doğan çocuk muhakkak İslam *fıtratı* üzerine doğar. Sonra anasıyla babası onu Yahudi yahud Nasrani yahud Mecusi yaparlar. Nasıl ki her hayvanın yavrusu azası tam olarak doğar. Hiç o yavrunun burnunda, kulağında eksik, kesik bir şey görülür mü?” hadisine dayanmaktadır. Doğduğu hal üzerine bırakılan her çocuk İslam üzerine bir yaşantı seçecektir. Zira “Allah insanları tevhidi ve İslâm dinini kabul edecek nitelikte, ondan uzak kalmayacak ve onu inkâr etmeyecek şekilde yaratmıştır; çünkü İslam dini akla uygun, doğru düşünce ve anlayışla uyumlu bir dindir.”¹³⁴ (Zemahşeri, 5. cilt,230).

1.6. Fıtrat Kavramıyla İlgili Çelişkiler

Kaynaklara göre ilk kez Kur'an'da kullanılan *fıtrat* kavramı hakkında birçok dilbilimci, müfessir, muhaddis, İslam alimi muhtelif görüşlerde bulunmuştur. Her alim kendi bilgi dünyası ve bakış açısına göre bir yaklaşım göstermektedir. Değişik dönemlerde farklı tanımlar içeren *fıtrat* kavramını anlam açısından dört grupta toplamak mümkündür:

1. Yaradılış, başlangıç

Bazı dilbilimciler ve müfessirler *fıtrat* kavramını yaradılış veya başlangıç, başlayış olarak açıklamışlardır. Bu görüşü savunanlar İbni Abbas'tan rivayet edilen şu olayı delil gösterirler: Ben bir kuyu hakkında davalışan iki bedevi Arap ile karşılaşınca kadar göklerin ve yerin Fatırı'nının ne anlama geldiğini bilmiyordum. Bu iki bedeviden birisi; bu kuyuyu *fıtrat* eden benim, yani ilk açan ben oldum demişti.

2. Din, İslam

İlk dönem İslam âlimlerinin çoğunluğu *fıtrat* kavramını İslam olarak tanımlamışlardır. Sonraki alimlerden de aynı görüşte olanlar vardır. *Fıtrata* İslam anlamının verilmesinde ahitleşme bildiren ayet ve ilgili hadislerin etkisi olmuştur. “Rabbin Âdemoğullarından

¹³⁴ Zemahşeri a.g.e. cilt, 5 s. 230

(onların sırtlarından) zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin rabbiniz değil miyim? “Elbette öyle! Tanıklık ederiz” dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, “Bizim bundan haberimiz yoktu” demeyesiniz”¹³⁵ Bu ayete göre tüm insanlar yaratılmadan önce Allah’a söz vermişler ve İslam’ı kabul etmişlerdir. Bu düşünce de *fitratı* İslam olarak tanımlamada önemli bir etkiye sahip olmuştur.¹³⁶

Fitratın İslam ya da din olarak açıklanmasına karşı çıkanlar da olmuştur. Zariyat suresi 56. ayette insanların din için yaratıldıkları ifade edildiği için *fitrata* din denilmiştir. Ancak ayette *fitrat* ve halk kavramlarının din olarak açıklanması ne Kur’an’ın anlatım biçimine ne de Arapçanın belagatına uymaktadır.¹³⁷ “Eğer *fitrat*, "İslam" ile aynı anlamda kullanılsaydı, doğal olarak Allah’ın her insanı mutlaka İslam ile şereflendirmesi beklenirdi. Oysa Allah, din seçimi konusunda insanı serbest bırakmıştır.”¹³⁸

3. İslam dinini kabul etmeye uygunluk

Fitrat kelimesi İslam dinini kabul etmeye uygun yaratılış olarak da açıklanmıştır. Bu tanımın yapılmasında “Her çocuk *fitrat* üzere doğar...” hadisinin etkisi de olmuştur. Bazı alimler Allah’ın her çocuğun yaratılışına kendisini bilecek bilgi yerleştirdiğini savunur. İbni Atiyye Rum suresi otuzuncu ayeti açıklarken, *fitratın* çocuğun nefsinde hazır halde bulunan hilkat ve heyet olduğunu ifade etmiştir. Kişi bu *fitrat* ile Allah’ın varlığını bilip O’na iman eder.¹³⁹ Seyyid Kutup ise Araf suresi 172. ayetin açıklamasında ahitleşmeyi *fitrat* sözü olarak açıklar: “Allah, insanları Allah’ın ilahlığını ve birliğini kabul etmeye müsait ve eğilimli yaratmıştır. Onların *fitratlarına* bu duyguyu yerleştirmiş ve insanın bu *fitrata* bağlı olarak gelişmesine yol açmıştır.”¹⁴⁰

Bazıları ise bu *fitratın* anne baba sebebiyle oluştuğunu söylemişlerdir. El Evzai, Ez Zühri’ye “bir köle azat etmekle mükellef olan bir kimse eğer süt emmekte olan bir yavruyu azat edecek olursa, bu yeterli olur mu” diye sorunca O da “evet, çünkü o da İslam *fitratı* üzerine doğmuştur” cevabını verir. Anne babası Müslüman olduğu için çocuk da öyle kabul edilir. Ama bazı alimler bu açıklamalara karşı çıkmışlardır; eğer çocuklar iman ya da küfür

¹³⁵ Araf/172

¹³⁶ Muhiddin Okumuşlar (2002). *Fitrattan Dine*. Konya: Yediveren Kitap

¹³⁷ İsmail Çalışkan. (1998). *Kur’an-ı Kerim’de Din Kavramı*. Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. s. 111

¹³⁸ A. Kadir Evgin (2003). Hadislerde Fitrat Kavramı ve İslam Fitratı Söyleminin Tenkidi. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 s. 107

¹³⁹ İmam Kurtubi. (2002). a.g.e. s.478

¹⁴⁰ Seyyid Kutub. Fizilalil Kur’an Tefsiri s.934

fitratı ile yaratılmış olsalardı, İslam dinini bırakıp başka bir yol seçmezlerdi. Halbuki insanlar imandan sonra küfre sapabilmektedirler.¹⁴¹ Ayrıca küçük çocukların iman ya da küfre akıl erdirmeleri mümkün olmadığı için Allah onları hiçbir şey anlamayacakları halde yaratmış. Bu görüşü savunanlar da “Allah sizi analarınızın karnından kendiniz hiçbir şey bilmediğiniz bir halde çıkardı”¹⁴² ayetini delil göstermişlerdir. Ebu Hanife insanların iman ya da küfürle donatılmaksızın yaratıldığını İbni Atiyye de insanın yansız bir şekilde doğduğunu dile getirir.

4. İnsan doğası

Bazı alimler de *fitrat* kavramına Allah’ın insanda var ettiği huy, tabiat, karakter, insan doğası gibi anlamlar vermişlerdir. İnsanın *fitrat*ında hakikati aramak, hayra ve güzelliğe eğilim, yaratıcılık, yenileştirme, aşk ve cinsellik gibi eğilimler vardır.¹⁴³ İmam Gazali’nin insan doğası hakkındaki görüşleri şu şekildedir; Çocuklar konuşmaya başladıklarında çevresinde olan biteni merak eder ve öğrenmeye çalışırlar. Bu hakikat arayışıdır. Yine insanlar kıyafetlerini, yaşadıkları ortamı güzelleştirmek isterler. Bu güzellik eğilimi insanın yaradılışında olan bir şeydir. “Yahya İbni Muâz şöyle demiştir: İnsan kalbi, başka yönleriyle iyi olup olmadığına bakmadan cömert insanı sever ve yine başka yönleriyle kötü olup olmadığına bakmadan cimri insana da buğz eder. Bu his, kalbe yerleştirilen *fitrat*tır.”¹⁴⁴ Sanat ve edebiyata da günele olan eğilimlerinden dolayı yönelirler. Diğer eğilim olan aşk ve cinsellik bir içgüdüyle başlar sonra cinsel özelliğini yitirerek ruhi bir hal alır.¹⁴⁵ Mecazi aşk ve cinselliği engellemek *fitrata* aykırıdır.¹⁴⁶

Gazali’ye göre insan *fitrat*ında şehvet, kibir, gazap bulunmaktadır. Bu sıfatları tamamen söküp atmak imkansızdır ancak ıslah edebiliriz. “*Fitrat*taki bazı tohumları ıslah etmek ve onların doğru olan yönlerini bulup o istikamette yetiştirmek lazımdır.”¹⁴⁷ Gazali’nin bir başka görüşü de insanların temiz bir levha gibi dünyaya gelmeleri ve çevrenin insanı şekillendirmesidir. Bunun için de anne babanın çocuğa vereceği eğitim önemlidir. *Fitrata* müdahale edilmezse insan erdemli bir şekilde yaşar çünkü “çekirdeğin yaradılış kodunda ağaç olmak olduğu gibi insanın da *fitrat*ında sevgi, adalet, doğruluk ve hürriyet gibi fitri eğilimler vardır.”¹⁴⁸

¹⁴¹ İmam Kurtubi. a. g. e. s.476

¹⁴² Nahl suresi/78

¹⁴³ Murtaza Mutahhari (2020). *Fitrat* (Çev. Kırım C.). İstanbul: Önsöz Yayıncılık s. 59

¹⁴⁴ İmam Gazali (2004). *Kimya-yı Saadet* (Çev. Arslan A.). İstanbul: Merve Yayınevi

¹⁴⁵ Murtaza Mutahhari a.g.e. s. 68

¹⁴⁶ Yaşar Nuri Öztürk (1998). *Din ve Fitrat*. İstanbul: Yeni Boyut s.157

¹⁴⁷ İmam Gazali. a.g.e.

¹⁴⁸ Bilgin Erdoğan. (2019). *Fitrat*. İstanbul: Düşün Yayıncılık s.12

Fıtrat doğuştan gelen özellikler olarak kabul edildiği için insandan *fitriata* uygun hareket etmesi beklenir. İslam, insanın tertemiz bir *fitriatla* dünyaya geldiğini kabul eder. İnsan dünyaya tertemiz bir fıtrat ve doğru ile yanlış ayırt edebilme yetisiyle gelmektedir. Bu yüzden *fitriata* aykırı hareket eden insan özünden uzaklaşır. Ayette geçen *fitriat* kavramına ve *fitriat* hadisine âlimlerin çoğu aynı anlamı verirken ayet ve hadisin dışında anlam değişmektedir. Günümüzde ise genelde bir türün doğuştan gelen ortak fiziki özellikleri ve temel kabiliyetleri olarak kullanılmaktadır.¹⁴⁹ Erkeklerin yüzünde sakal ve bıyık varken, kadınlarda bulunmaması gibi ortak özelliklerin *fitriatı* yansıttığı açıklanmıştır.

Fıtrat kavramını bazı İslam âlimleri, Allah'ın varlığı ve birliğiyle ilgili doğuştan sahip olunan iman diye açıklarken bazı alimlerde iman ve küfürden uzak nötr bir yaratılış hali olarak açıklamışlardır. Bazı alimler Allah'ın insanı her türlü kusurdan, olumsuz özelliklerden uzak olarak yarattığını savunurken bazı alimler de bir takım olumsuz eğilimlerin fitri olduğunu ve bunların tamamen ortadan kaldırılmasının mümkün olmadığını savunmuştur.

¹⁴⁹ İsmail Yalçın (2020). Değişim ve Yenileşmede Fıtrat Çizgisi. *Tevilat Dergisi* 1/1 s. 114

2. BÖLÜM

2. TOPLUMSAL CİNSİYET

2.1. Toplumsal Cinsiyet Nedir?

Toplumsal cinsiyet (gender) kavramı ilk kez 1968 yılında Robert Stoller tarafından “*Sex and Gender*” kitabında toplumsal cinsiyetin biyolojik cinsiyetten farklı olduğunu göstermek için kullanılmıştır: İstisnalar hariçte tutulursa iki cinsiyet vardır. Cinsiyeti belirlemek üzere kromozomlar, dış cinsel organlar, iç cinsel organlar, hormonlar vs. kontrol edilir. Kişinin cinsiyetin bunların toplamıdır. Toplumsal cinsiyet ise biyolojik etkenlerden ziyade psikolojik ve kültürel çağrışımları bulunan bir terimdir. Cinsiyet adına erkek ve kadın terimlerine başvuruluyorken; toplumsal cinsiyet için ise kadınsı, erkeksi terimleri kullanılmaktadır.¹⁵⁰

Öncesinde bazı tartışmalar başlamış olmakla birlikte 1970’lerde erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıkların ve ayrılıkların sadece biyolojik etkenlerle açıklanamayacağına toplumun ve kültürün de etkisinin bu farklılıklarda oldukça etkili bir faktör olduğunu kanıtlamaya yönelik sosyolojik ve psikolojik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar erkek ve kız çocuklarının yetiştirilme biçimi, aile ideolojisi, gençlik kültürü ve kadın ve erkeğin toplumsallaşmasıyla ilgili değişimlerinden oluşan araştırmaları içeriyordu. Yapılan çalışmalar kadın ve erkeklerin rolleri söz konusu olduğunda farklı kültürler arasında bazı değişikliklerin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine kadınlarla çalışmalar yapan feministler de yönünü cinsiyet araştırmalarına çevirmiştir; çünkü kadınlar hakkındaki bilgi erkeklerle de alakalı olduğu için birinin incelenmesi ötekini de gerekli kılmıştır.¹⁵¹ Toplumsal cinsiyet kavramına verilen anlamlar zamanla yapılan araştırmalar sonucu farklılıklar göstermiştir. Bu tanımlardan bazılarını buraya aktarmak toplumsal cinsiyet kavramını daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

Toplumsal cinsiyet kavramını sosyolojiye katan Ann Oakley “*Sex, Gender and Society*” kitabında cinsiyeti insanların erkek ve kadın olarak belirlenmiş iki bölümü diye tanımlarken toplumsal cinsiyeti erkeklik ve kadınlık arasındaki eşitsiz bölünme şeklinde ele

¹⁵⁰ Ann Oakley (1972). *Sex, Gender and Society*. New York: Harper Colophon Books s.159

¹⁵¹ Joan W. Scott. (2022). *Feminist Tarihin Peşinde*. (Çev. Günaydın, A., Sönmez, A.). İstanbul: bgst Yayınları s.67

almaktadır.¹⁵² Dökmen'e göre ise toplumsal cinsiyet kavramını daha iyi anlayabilmek için cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayırımına bakmak yerinde olacaktır. İngilizce'de cinsiyet için sex, toplumsal cinsiyet için *gender* terimleri kullanılmaktadır. Türkçe'de de bu ayırım cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları ile yapılmaktadır. Cinsiyet (sex) kadın ve erkek olmanın biyolojik yönünü ifade ederken toplumsal cinsiyet (gender) kadın ve erkek olmaya dair toplumun ve kültürün yüklediği anlamları ve beklentileri ifade etmektedir.¹⁵³ Scott'a göre de toplumsal cinsiyet, "kadınlara ve erkeklere uygun roller hakkındaki fikirlerin tamamen toplumsal olarak yaratıldığını ifade eden kültürel inşalara işaret etmenin bir yoludur...toplumsal cinsiyet, cinsiyetli bir bedene yüklenen toplumsal bir kategoridir".¹⁵⁴ Oakley ise cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayırımını şu şekilde yapar; cinsiyet kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılık (cinsel organlardaki ve buna bağlı olarak üreme işlevindeki farklılık) iken toplumsal cinsiyet bir kültür meselesidir, eril ve dişil olarak sosyal sınıflandırmaya atıfta bulunur.¹⁵⁵ İnsanların erkek ya da kadın olduğu genellikle biyolojik kanıtlara bakılarak yargılanır. Eril veya dişil oldukları ise Oakley'e göre aynı şekilde değerlendirilemez. Kriterler kültürel olduğu için zamana ve yere göre değişkenlik gösterir. Psikiyatrist Anthony Storr batı uygarlığında kadın ve erkek arasındaki sınırların belirgin değil bulanık olduğundan erkeklerin fazla uysal ve çok az agresif kadınların ise aşırı baskın ve fazla agresif özelliklerde bulunduğu bahsetmektedir. Oakley kadınların baskın karakter olmasından korkulduğu için modern endüstriyel toplumlarda cinsiyet rollerinin oluşturulduğunu iddia eder; Ona göre, modern toplumsal cinsiyet biyolojik gerçeklikten ziyade insanların inançlarından türer. İnsanların çoğu cinsiyetlerin sahip olduğu bu tür toplumsal kabul ve inanışların doğuştan gelen farklar olduğunu ve bu bunun doğa yasası olduğunu düşünürler.¹⁵⁶

Oakley'e göre toplumsal cinsiyetin öğrenilmesi insanın dünyaya gelmesiyle başlamaktadır. Bebeklerin davranışları ve görünüşüne ilişkin cinsiyet tipi yorumlar doğumdan sonraki birkaç dakika içinde yapılır. Genellikle erkek için mavi kız için pembe battaniyeler hazırlanır. Anne babalar konuşma tarzlarında cinsiyet rollerini küçük çocuklara doğrudan aktarırlar bu nedenle hem erkek hem kız çocuklar geleneksel eril ve dişil alışkanlıklara maruz kalırlar. Kız çocukları kendilerini özdeşleştirdikleri annelerini ev işi

¹⁵² Oakley (1972). a.g.e.

¹⁵³ Zehra Y. Dökmen. (2016). *Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Remzi Kitabevi

¹⁵⁴ Scott (2022) a.g.e. s.67,68

¹⁵⁵ Oakley (1972) a.g.e.

¹⁵⁶ Oakley (1972). a.g.e. s. 189,190

yaparken gördüklerinden yemek yapmak, evi toplamak, bulaşık yıkamak, sofrayı kurmak ve ütü yapmak gibi faaliyetleri kadınlar ile bütünleştirirler. Birçok ebeveyn çocuklarına cinsiyet rollerini öğrettiklerinin farkında değillerdir, bunun normal bir süreç olduğunu düşünürler¹⁵⁷

Cins bakışı sözlüğünde ise toplumsal cinsiyet kavramı kadınlar ve erkekler adına toplumsal boyutta kurulmuş, topluma ve kültüre göre değişim gösterebilen bir kimlik unsuru şeklinde tanımlanmıştır.¹⁵⁸ Delphy toplumsal cinsiyeti erkeklerin kadınlar üzerindeki iktidarı olarak ifade etmiştir. Ona göre toplumsal cinsiyet, cinsiyeti inşa eder.¹⁵⁹ Tobach da toplumsal cinsiyeti, psikososyal ve toplumsal uyumu için kabul edilmiş olan ve toplum tarafından birey adına zorunlu kabul edilen sosyal ilişki şekilleri olarak açıklamıştır.¹⁶⁰ Buna göre toplumsal cinsiyet kavramı kadın ve erkeğin iş bölümü, toplum içindeki konumunu ve sosyo-ekonomik statüsünü belirlemede önemli bir etken olarak görülmüştür. Connell ise yeni doğan çocuğun biyolojik cinsiyeti olduğundan ama toplumsal cinsiyetinin olmadığını büyüdükçe toplum tarafından bir dizi reçete, şablon ve davranış modeli sunularak oluştuğunu ifade eder. Aile, medya, arkadaş grubu ve okul gibi belirli sosyalleştirme araçları bu beklentileri ve modelleri somutlaştırır.¹⁶¹ Toplumsal cinsiyetin oluşumunda aile başta olmak üzere okul ve kitle iletişim araçlarının etkisi büyüktür.

Mary Wollstonecraft, kadın olmanın ilk günden itibaren öğrenilen ve değişmez kabul edilen bir olgu olduğunu savunmaktadır. Kadın ve erkekler yaratılıştan doğal haklara sahiptirler. Çünkü kadın ve erkek aynı Tanrı tarafından yaratılmıştır. Kadınların da kendilerinin farkına varabilmeleri için ahlak ve zihinsel yetilerini geliştirmeye ihtiyaçları vardır. Aklını kullanan kadın körü körüne itaat etmeyecek ve cinsiyetin yarattığı eşitsizlikleri ortadan kaldırıp erkeklerin üstün olduğu inancını da yok edecektir. Wollstonecraft, kadın doğasının aile ile özdeş tutulmasına itiraz ederek kadının doğal olarak zevk verici ve zevk arayıcı olmadığını ifade eder. Çok erken yaşta kız çocuklarına kadınlığa ve evliliğe hazırlık eğitimleri verilir. Dolayısıyla kadınlar rollerini erken yaşlarda öğrenmeye başlarlar. Kadınlığın biyolojik bir özellik olmadığını ifade eden Simone de Beauvoir'de kadınlığın kültürel ve tarihsel olarak edinildiğini savunmaktadır. Kadının ikinci sınıf olması ve kadınlığın evlilik ve doğurganlıktan ibaret bir rutine hapsedilmesine karşı çıkar. Ona göre

¹⁵⁷ Oakley (1972) a.g.e.

¹⁵⁸ Caloline Taborga, Beryl Leach (2000). *Cins Bakış Sözlüğü*. (Çev. Ertuğrul K.). İstanbul: İletişim Vakfı Yayınları

¹⁵⁹ Feryal Saygılıgil (2016). *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*. Ankara: Dipnot Yayınları s.10

¹⁶⁰ İbrahim Akkaş (2019). Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kavramları Çerçevesinde Ortaya Çıkan Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı. *Ekev Akademi Dergisi*. S.101

¹⁶¹ R. W Connell. (1987). *Gender and Power*. Stanford: Standord University Press.

evlilik ve annelik toplum tarafından gelenekler, kültür ve inanç sistemi tarafından dayatılmış rollerdir. Kadınların kendilerine özgü bir geçmişleri, tarihleri ve dinleri yoktur. Sadece erkeklerin onlara gönüllü olarak bahsettiği hakları kazanmışlardır, kendileri hiçbir şeyi almamışlardır. Çünkü kendilerini ortaya koyacak somut araçlardan yoksundurlar. Kadının özgürlüğü ise kendisine dayatılan rollerin bilincine varması ve kendi sorumluluğunu ele alması ile mümkündür.

Günümüzde hala devam eden tartışma toplumsal cinsiyetin doğuştan mı geldiği yoksa doğumdan sonra toplumun kültürü, normları, cinsiyete ilişkin beklentileri ve rolleri üretmesi üzerine öğrenilen ya da dayatılan bir durum olup olmadığıdır. Toplumsal cinsiyetle alakalı asıl sorun kadın ve erkeğin toplumsal ilişkiler ağı içinde farklı olması değil eşitsiz koşullarda bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Örnek olarak aynı iş yerinde çalışan, aynı emek harcayan kadın ve erkeğin ücretlendirmesinin eşitsiz yapılması verilebilir. Kadınlar erkeklere oranla daha az ekonomik güce ve sosyal statüye sahiptir. Bu farklılıklar biyolojik farklılıklardan değil toplumsal normlardan kaynaklanmaktadır. Bu durum ataerkil yapılandırmayı da beraberinde getirmektedir. Yapılan tanımların çoğunluğuna göre biyolojik cinsiyetten farklı olan toplumsal cinsiyet toplum tarafından öğrenilir ve insanların buna göre yaşaması beklenilir. Her iki cinsten de beklenen bu toplumsal cinsiyet rollerini bir sonraki başlık da göreceğiz.

2.2. Toplumsal Cinsiyet Rollerini

Rol kavramı eski Fransızca 'da tiyatro oyuncularının oyunun içinde söyledikleri sözlerin yazılı olduğu kâğıt rulosu anlamına gelen *rolle* sözcüğünden türemiştir. Cins bakışı sözlüğüne göre rol; “toplumsal normlarla belirlenen ve zaman içinde değişebilen, belirli bir durumdaki cins temelinde eylem ve davranışlardır.”¹⁶² Toplumsal cinsiyet rolleri ise “bir kültürün cinsiyete atfettiği görevler ve etkinliklerdir.”¹⁶³ Kadın ve erkeğe atfedilen bu cinsiyet rollerinden dolayı bireylerin zihinlerinde erkek ve kadınların hangi özelliklere sahip olması gerektiği şekillenmektedir. Her toplumda kadın ve erkeğe yüklenen rolleri tayin eden ve bireyleri bu roller bağlamında yönlendiren, şekillendiren ve denetleyen sosyokültürel değerler bulunmaktadır.¹⁶⁴ Bu değerler kadın ve erkeğin nasıl düşünme, davranma ve hissetmeleri

¹⁶² Caroline Taborga ve Beryl Leach (2000). a.g.e.

¹⁶³ Conrad Phillip Kottak. (2002). *Antropoloji* (Çev. Altunek S. N. ve Şafak B....). Ankara: Ütopya Yayınevi s.443

¹⁶⁴ Saniye Vatandaş. (2020). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Ve Kalıp yargıları Bağlamında Kadının Medyada Metalaştırılması. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 13/36 s.759-760

gerektiğini tanımlamaktadır. Talcott Parsons küçük gruplar üzerinde erkek ve dişi cinsiyet rolleri üzerine makale yazarak sonraki yıllarda aile ve toplumsal sistem üzerine yapılan çalışmaların temelini oluşturmuştur. Parsons'a göre çekirdek aile içindeki cinsiyete dayalı iş bölümü kadınlar ve erkekler için birtakım rolleri zorunlu kılmıştır. Toplumsal cinsiyet tartışmalarında da henüz fikir birliğine varılamamış en önemli sorun da bu rollerin tanımlanmasıdır. Bu roller biyolojik olarak mı belirlenir yoksa kültür ve çevre tarafından mı öğrenilir? Doğacı argüman, iki cinsiyet arasındaki farklılıkların doğrudan biyolojik olduğunu savunmaktadır. Erkekler fiziksel olarak kadınlardan daha güçlü oldukları için ev dışı alana çıkarak savaşı ve avcı özelliklere sahip olabilmişlerdir. Kadınlar ise çocuk doğurdıkları için çocuk bakımına yatkındırlar ve doğal bir annelik içgüdüleri taşırlar. Bu sebeple toplumsal iş bölümünde erkekler ev dışında çalışırken kadınlar ev içindeki işleri üstlenmişlerdir. Toplumsal olarak doğal görünen bu iş bölümünün dışına çıkmak *fitrata* yani insan doğasına aykırı olarak görülmektedir. Tiger ve Fox'un insanın biyolojik grameri kavramında erkeklerin 'erkeksi' ve kadınların 'kadınsı' genetik yatkınlıklara sahip oldukları geçmektedir.¹⁶⁵ Erkek çocuklar kız çocuklarına oranla matematik alanında ve bazı soyut formüllerin uygulandığı alanlarda daha başarılıdırlar. Kız çocukları ise erkeklere göre daha erken konuşmaya başlarlar. Dilbilgisinin temel bölümlerini, imla kurallarını daha hızlı özümseyenler. Bu özelliklerden dolayı toplum içinde erkekler lider ve yönetici pozisyonunda daha çok yer almaktadır. Erkeklerin doğalarından gelen bu üstünlükleri de onları toplum içinde üstün kılmaktadır.

Gelişmeci argüman ise, cinsiyet rollerinin biyolojik değil kültürel olarak belirlendiği ve sosyal olarak inşa edildiğini savunmaktadır. İnsan davranışının içinde yetiştiği toplumun ve kültürel çevrenin bir yansıması olduğunu düşünürler. Gelişim psikoloğu Mark Johnson, bebeklerin dünyaya çevrenin farklı yönlerini algılamak ve dünyayı çeşitli yollarla öğrenmek için zayıf ön yargılarla geldiğini açıklamıştır.¹⁶⁶ Ann Oakley, yeni doğmuş bir bebeğin sadece cinsiyete göre sınıflandırılmadığını aynı zamanda ona bir cinsiyet atandığını belirtir. Bebeklerin toplumsal cinsiyet öğrenimi doğar doğmaz başlamaktadır. Henüz çocuk doğmadan onun için cinsiyetine uygun renkte kıyafetler hazırlanır. Bebekler tartılırken erkeğe "yakışıklı küçük adam" kız çocuğuna ise güzel olduğu söylenir. Tüm bu tepkiler çocuk için kritik öneme sahip toplumsal cinsiyet öğrenme sürecinin başlangıcına işaret etmektedir.

¹⁶⁵ Martin Slattery. (2014). *Sosyolojide Temel Fikirler*. (Çev. Balkız Ö. ve Demiriz G...). Bursa: Sentez Yayıncılık s.342

¹⁶⁶ John W. Santrock (2015). *Yaşam Boyu Gelişim* (Ed. Galip Yüksel). Ankara: Nobel Yayıncılık

Kişilik, davranış, tutum, roller, kadınlık ve erkeklik bu kültürel deneyimlerle öğrenilmektedir. Gelişmeci argümana göre aile içinde kız ve erkek çocuklar birbirinden farklı biçimde yetiştirilir. Farklı renkte farklı kıyafetler giydirilir, değişik oyuncaklar verilir, farklı biçimde cezalandırılır hatta farklı biçimde dokunulur ve konuşulur.¹⁶⁷ Ann Oakley şu örneği verir; ebeveynler kız ve erkek çocuklara idrar yaparken hangi duruşları almaları gerektiğini anlatır. Erkeğin ayağa kalkması kadının oturması fikri, çocuğun kendiliğinden aklına gelen bir fikir değildir. Yine çocuklar cinsiyete göre oluşturulmuş oyuncaklarla oynarken cinsiyet rollerini öğrenmeye başlarlar. Piaget, bir nesneye aşına olmanın kendi başına olumlu tepkiler oluşturabileceğini söylemiştir. Kız çocukları oyuncak bebekler, minyatür çamaşır makinesi gibi oyuncaklar erkek çocuklar ise silah, araba gibi oyuncaklar ile oynarken duygusal bağ kuracaklardır. Toplumsal cinsiyet rollerinde önemli bir rol oynayan cinsiyete dayalı bu nesnelere çocuğun tepkisi güçlendirilirse daha sonraki yaşamlarında da etkisi görülecektir.¹⁶⁸

Hem erkek hem kız çocuklar evlerde geleneksel eril ve dişil faaliyetlere maruz kalırlar. Anneyle kendini özdeşleştiren kız çocuğu kadınlara atfedilen bulaşık ve çamaşır yıkamak, temizlik yapmak, sofrayı kurmak gibi işleri taklit edip zamanı geldiğinde de uygulamaya başlayacaktır. Aynı evde olan erkek çocuğu anneyle kendini özdeşleştirip bu işleri taklit etse de ileriki yaşlarında bu işleri yaptığı için toplum tarafından dışlanacak ve çevre ona bu işlerin kadına ait olduğunu öğretecektir. Ayrıca Maccoby ve Levin'in çalışmalarında annelerin beş yaşındaki çocuklara bile ev işlerinde farklı görevler verdikleri görülmüştür. Kız çocuklarından yatakları toplamak, sofrayı kurmak gibi işler beklenirken erkek çocuklara çöp boşaltmak işi verilmektedir. Ebeveynlerin bunu farkında olmadan yaptıklarını belirten Sears, Maccoby ve Levin şöyle açıklarlar: "birçok ebeveyn farkında olmadan cinsiyet rolleri üretirler. Bu tür farklılıkların ise doğuştan gelen nitelikler olduğunu düşünürler ve kendilerinin ürettiği bir sonuç olduğunu fark etmezler."¹⁶⁹ Çok sayıda çalışma dört yaşına gelen çocukların cinsiyet kimliği konusunda sağlam bir bilgiye sahip oldukları ve cinsiyet rolü ayırmalarını iyi algılayabildikleri konusunda hemfikirdir. Ebeveyni gibi olmak isteyen çocuk kendisini ebeveyniyle aynı cinsiyet grubuyla sınıflandırır ve bu nedenle ilgili davranış öğelerini önce bilinçsizce sonra bilinçli olarak taklit eder; "hem taklit hem de özdeşleşme bir kişinin gerçek yaşam veya sembolik modeller tarafından sergilenen eylemleri, tutumları ve duygusal tepkileri yeniden üretme eğilimini ifade eder".¹⁷⁰ Sosyal öğrenmeye göre; "kız-

¹⁶⁷ Martin Slattery. (2014). *Sosyolojide Temel Fikirler* a.g.e

¹⁶⁸ Ann Oakley (1972). *Sex, Gender and Society*. New York: Harper Colophon Books

¹⁶⁹ Oakley (1972). a.g.e

¹⁷⁰ Ann Oakley (1972). a.g.e.

erkek şeyleri yaptığım için ödüllendiriliyorum. Bu nedenle erkek, kız olmak istiyorum.” Bilişsel görüş ise “ben bir erkeğim, kızım bu yüzden erkek, kız şeyleri yapmak istiyorum.” Yapılan araştırmalara göre çocukların fiziksel nesnelerin değişmezliğini anlayabildikleri gibi cinsiyet kimliklerini de aynı şekilde sabit ve değişmez olarak algıladıkları görülmüştür. Ancak değişmez olarak görülen bu cinsiyet tanımları toplum tarafından öğrenilmektedir.

2.3. Toplumsal Cinsiyet Kalıp yargıları

Walter Lippman kalıp yargı kavramını ilk kez 1922 yılında yayınladığı *Public Opinion* adlı çalışmada kullanmıştır. Bu çalışmada Lippmann kalıp yargı kavramını zihnimizdeki resimler olarak tanımlamıştır. Lippman’a göre insanlar çevresindeki kişi ve olayları anlamlandırabilmek için kaygı duymakta ve çevresindekileri bu anlamlandırmaya bağlı olarak algılamaktadır. Bu anlamlandırma sürecinde birey, kültürün kendisi için tanımladığı kalıp yargılar içinden seçim yapmaya eğilimlidir.¹⁷¹ Lippman’ın ifade ettiği kalıp yargı kavramına sonraki çalışmalarda araştırmacılar farklı anlamlar da vermişlerdir. Bilgin’e göre kalıp yargı başlangıçta, diğer insanlarda ayırt edilen belirli bir kişilik çizgisini ifade etmek için kullanılırken zamanla bir değerlendirme yargısı içerdiği görüşü ağırlık kazanmıştır.¹⁷²

Toplumsal cinsiyet kalıp yargıları da toplumun bir grup olarak kadınların bir grup olarak da erkeklerin göstermelerini bekledikleri özelliklerdir.¹⁷³ Cinsiyete ilişkin kalıp yargılar betimsel reçeteler sunmaktadır. Kalıp yargılar erkekler ve kadınlar ile ilgili zihnimizdeki tanımlardır. Mesela kadına duygusal, pasif, bağımlı, sakın gibi özelliklerin yüklenmesi tüm kadınların neler yapmaları, nasıl davranmaları gerektiğini dikte etmektedir. Kadınların çocuklarına iyi bakıcılık yapması ya da kişilerarası ilişkilerde pasif ve yumuşak başlı olması gerektiği örnek olarak verilebilir. Bu beklentiler yani gereklilikler cinsiyet kalıp yargılarında güçlü bir yer tutmaktadır. Toplumsal cinsiyet kalıp yargıları genellikle geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini destekler niteliktedir. Uysal, duygusal, sakın, pasif, bakıcı gibi kalıp yargılarla ilişkilendirilen kadına bu özelliklere uygun roller biçilmektedir; annelik, ev içi işler, hemşirelik, bakıcılık, temizlikçilik gibi. Erkekler için ise saldırganlık, aktif, güçlü, atletik gibi kalıp yargılar ile bağdaştırılan evin reisi, yönetici, mühendis, polis gibi roller uygun görülmektedir. Bu kalıp yargıların öğrenilmesi ve sürdürülmesinde ailenin, çevrenin, kitle iletişim araçlarının, masalların, reklamların büyük etkisi vardır. Toplumsal

¹⁷¹ Derya Gül Ünlü (2018). *Kişilerarası İletişim Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Kimliğine İlişkin Kalıp yargıların Belirlenmesi*. Yayınlanmış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

¹⁷² Nuri Bilgin. (2001). *İnsan İlişkileri ve Kimlik*. İstanbul: Sistem Yayıncılık s.98

¹⁷³ Dökmen (2016). a. g.e.

cinsiyet kalıp yargılarının kültürden kültüre değişmez yönleri olduğu kadar değişen yönleri de bulunmaktadır. Her kültürde kadına ve erkeğe yüklenen anlamlar ve beklentiler farklıdır. Ayrıca cinsiyet kalıp yargıları kişinin ırkına, sosyal statüsüne ve yaşına göre de farklılık göstermektedir. Mesela alt sosyal sınıftaki insanlar için kalıp yargıların daha sıkı uygulandığından söz edilebilir. Ya da gençlerde yaşlılara nazaran cinsiyet kalıp yargılarının daha baskın olduğunu görebiliriz. Türkiye’de kadın ve erkeğe yüklenen olumlu özellikler Alan’ın çalışmasında şu şekilde sıralanmıştır: kadınlardan beklenen olumlu özellikler; duygusal, düzenli, çekici, etkileyici, görgülü, fedakâr, kibar, terbiyeli, iyi huylu, sabırlı, sevimli, saygılı, pratik, sevecen, sadık, tatlı dilli, yumuşak, itaatkâr, zarif ve üretken olarak sıralanmıştır. Erkeklerden beklenen özellikler ise şunlardır: bağımsız, cesur, atılgan, çevik, kavgacı, dayanıklı, güçlü, girişimci, sporsever, hakkını savunabilen, hızlı, hırslı, kararlı, mert, kendine güvenen, mücadeleci, otoriter, sert, soğukkanlı ve onurlu olmak.¹⁷⁴

Toplumsal cinsiyet kalıp yargıları kişiyi birçok şekilde etkileyerek onun davranışını sınırlandırmaktadır. Mesela başarılı ve mesleki gelişime açık bir genç kız okuyup meslek ve kariyer sahibi olmak isterken toplum ondan evlenip çocuk sahibi olmasını beklemektedir. Ya da kendine vakit ayırıp hobileriyle uğraşmak isteyen bir erkekte de evini geçindirmesi için çok para kazanması beklenmektedir. Kadın ve erkek bu beklentileri karşılamayınca aile ile ve toplumla çatışmaya girmektedir. Bu gereklere uyulmaması olumsuz algılanmakta ve genellikle önyargılı tutumların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı normatif baskı nedeniyle bireyler içinde buldukları toplumda yaptırımlarla karşılaşmamak ve toplum tarafından dışlanmamak için toplumun beklentilerini karşılamak durumunda kalmaktadır.

2.4. Fıtrat ve Toplumsal Cinsiyet

Din, kutsal fikrine dayalı olan ve insanları sosyo-dinsel topluluk içinde birleştiren inançlar, semboller ve pratikler kümesidir.¹⁷⁵ İnsan ve toplum hayatında son derece önemli bir kurum olan din, insanın birçok eyleminde de etkisini göstermiştir. Dinlerin en önemli sosyal fonksiyonlarından biri de mensuplarının dünya karşısındaki tutum ve davranışlarını belirleyen bir zihniyet ve ideolojiyi kazandırma işlevidir.¹⁷⁶ İnsanlar inandıkları dinin etkisiyle toplumsal olaylar karşısında nasıl bir tutum ve eylem içinde olacaklarını belirlerler. Din, eğitim, siyaset, aile, sosyal yaşam gibi alanlar üzerinde etkili olduğu için toplumsal

¹⁷⁴ Dökmen (2016). a.g.e s. 109

¹⁷⁵ Giddens a.g.e s. 156

¹⁷⁶ Nazife Gürhan. (2010). Toplumsal Cinsiyet ve Din. *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* sayı:4

cinsiyetin oluşmasında da etkin bir rol oynamıştır. İslam toplumlarında toplumsal cinsiyetin belirlenmesinde önemli rolü olan kelimelerden biri de fitrat kavramıdır. İlk defa Kur'an'da Rum suresi otuz birinci ayette insanın yaratıcısını bilmesi anlamında geçen fitrat kavramı İslam âlimlerinin eserlerinde daha çok insan doğası, karakter, mizaç olarak kullanılmıştır. Fitrat kavramının bu şekilde kullanılması toplumsal cinsiyetin belirlenmesine ve insanların ona göre yaşamasına neden olmuştur.

Mesela müşriklerin kız çocuklarını Allah'a nispet ettiği Zuhuf suresi on sekizinci ayetin tefsirinde Zemahşeri kadın fitratı ile alakalı şunları söylemiştir; “Yani süs-püs içinde yetiştirilmiş, nazla büyütülmüş; hasımlarıyla karşılaşır erkeklerle yarıştıgında kendisini ortaya koyamayan; hasımlarını yenebilecek ne bir konuşma kabiliyeti ne de bir delili bulunan. Ki bu da erkek fitratına göre, kadın aklının zaaf ve eksikliğinden kaynaklanmaktadır.”¹⁷⁷ Açıklamanın devamında süslenmenin o dönemde ayıplanıp kınanacak bir husus ve kadınlara ait bir özellik olduğu vurgulanmaktadır. Olumsuz bir özellik olarak görülen süslenme kadına atfedilmiştir. Kadın, akıl yönünden zayıf ve eksik olduğu gibi konuşma kabiliyetinden bile uzak görülmüştür. Bunlar kadının fitratında (yaratılışında) olan şeyler olarak kabul edilmiştir. Aynı şekilde Maturidi kadınların yaratılıştan yanılma, gaflet etme, akıl ve dini yükümlülük eksikliği gibi özellikler taşıdığını belirtir ve Hz. Peygamber'in "Onlar akıllı ve dini yükümlülüğü az ve eksik olan kimselerdir" sözünü delil olarak gösterir.¹⁷⁸ Mehmed Vehbi ise kadınların erkeklerin himayesinde olması gerektiğini savunur ve bunun sebebi olarak da kadının fitratında noksanlık olduğunu açıklar. Eğer kadın ve erkek fitratını değiştirebilirsek ancak o zaman kadının idareci olabileceğini söyler; mesela erkek de bulunan kuvvet, kudret, güç, direnç ve zeka gibi özellikler kadına verilse, çocuk doğurma da erkeğe verilse yani fitrat değiştirilse ancak o zaman kadın erkek gibi yükselebilir. Fitrat değişmedikçe herkesin niteliği kendindedir.¹⁷⁹

Yine burada da kuvvet, cesaret, dirayet ve zeka gibi özelliklerin erkeğe doğuştan verildiği ifade edilmiştir. Erkeklerin *fitratında* bulunan özellikleri bazı İslam âlimleri şu şekilde açıklamışlardır; “erkeklerin karakterinde (tabiatında) hararet ve kuruluk baskın olduğundan dolayı erkekte bir kuvvet ve bir çetinlik bulunur”¹⁸⁰ “erkek de sertlik, katılık, reaksiyon ve tepki ağırlığı, harekete geçmeden ve uyarılara karşılık vermeden önce düşünme,

¹⁷⁷ Zemahşeri. (2018). *Keşşaf Tefsiri*. (Çev. Alim A. ve Yılmaz N....) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı c.6 s. 20

¹⁷⁸ Maturidi. a.g.e. s. 241

¹⁷⁹ Konyalı Mehmet Efendi. *Büyük Kur'an Tefsiri*. Üçdal yayınları s. 2734

¹⁸⁰ Kurtubi a.g.e

bilinç süzgecinden geçirme yetenekleri ile donatıldı.”¹⁸¹ “Allah erkekleri kazanç ve ticaret ehli, türlü sanatlara elverişli, ülkeler ve şehirler arasında dolaşan kimseler olarak yaratmıştır.”¹⁸² Kadınların fitratında olan özellikler ise bazı İslam âlimlerinin eserlerinde; incelik, şefkat, çocuğunun ihtiyaçlarını bilinçsiz ve düşüncesiz bir refleks ile karşılama¹⁸³, yumuşaklık ve zayıflık¹⁸⁴, kendi ihtiyaçlarını ve kazançlarını sağlamaktan aciz¹⁸⁵ olarak ifade edilmiştir. Yapılan açıklamalarda erkeklere toplum tarafından kabul görmüş olumlu özellikler yüklenirken kadına toplum tarafından genellikle olumsuz olarak algılanan roller ve kalıp yargılar yüklenmiştir. Elmalılı Hamdi Yazır da Bakara Suresi’nde bulunan şahitlik ayetini açıklarken kadınların fazla unutkan olduğunu, erkeklere göre bir olayı hatırlamak hususunda daha zorlandıklarını belirtmiştir. Kadının fitratında anlama, kaydetme noksan olduğu için şehadet konusunda erkek tercih edilmiştir. Zaten kadına böyle bir yük yüklemek de Elmalılı’ya göre fitrata aykırıdır. Yine miras ile ilgili ayetin açıklamasında da kadının erkekten daha zayıf, ince ve narin fitratta olduğu için mirastan daha az pay aldığını söylemiştir.

İslam âlimlerinin eserlerinde kadınlara ve erkeklere yüklenen roller ise şu şekildedir; Kadınlar yemek pişirme, temizlik, çamaşır gibi ev içi işleri yaparken erkek ailenin geçimini sağlamalıdır. Eğer erkekler ev işleriyle ilgilenirlerse ilim ve ibadetten mahrum kalırlar.”¹⁸⁶ Erkeklerin evi geçindirmeleri ona yöneticilik ve reislikte öncelik tanımaktadır.¹⁸⁷ Ailenin reisi olarak kadını evinde tutması ve gereksiz dışarı çıkmasından alıkoyması gerekmektedir.¹⁸⁸ Erkeklerin ev işi yaparsa eğitimden mahrum kalacakları belirtilir kadın için eğitimden dahi bahsedilmez. Örneğin Karaman’a göre erkeğin sosyal hayatta daha aktif olması fitratın bir gereğidir ve bu kadının değersiz olduğu anlamına gelmemektedir. Zaten kadının da fitratı gereği başka önemli rolleri bulunmaktadır.¹⁸⁹ Kadının mühim rolleri olarak da eşine itaat etmesi, ev işlerini yapması ve çocuk büyütmesi geçmektedir. Kadının rolleri ev içi alan ile sınırlandırılmıştır. Kadını bir fitne sebebi olarak gören Gazali ise onların dışarı çıkmamaları gerektiğini belirtir. Kocasını, eşlerinin pencere ve kapıda durmalarına engel olmalıdır. Çünkü yabancı erkeklerin kadını görmesi, kadının da onları görmesi fitneye sebep

¹⁸¹ Seyyid Kutub a.g.e.

¹⁸² Maturidi. a.g.e.

¹⁸³ Seyyid Kutub a.g.e. s. 437-438

¹⁸⁴ Kurtubi a.g.e. s. 170

¹⁸⁵ Maturidi a.g.e. s. 200

¹⁸⁶ Gazali Kimyayı Saadet

¹⁸⁷ Seyyid Kutub a.g.e.

¹⁸⁸ Kurtubi a.g.e.

¹⁸⁹ Ayşe Çağrı Zengin (2019). *Dindarlık toplumsal cinsiyet ayrımcılığı* Yayınlanmış Doktora Tezi. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi s.97

olabilir. Kadının bedenle ve bedensel arzuya özdeşleştirilerek fitne kaynağı olarak görülmesi onun toplumsal olarak denetlenmesini meşrulaştırmıştır. Berktaş'a göre kadın cinselliği, erkek cinselliğine göre daha güçlü ve doğal kabul edilir. Denetlenmediği sürece toplumda fitne yaratma potansiyeline sahip olduğu için toplumsal bir sorun olarak görülür. Bundan dolayı zihinsel, fiziksel, ahlaksal olarak kadından daha üstün kabul edilen erkekte kadının denetimi ve korunması beklenir.¹⁹⁰

Erkeklerin akli olgunluk ve idarecilik yönünden kadınlara karşı üstün oldukları kabul edilir. Bundan dolayı erkek, kadını koruyup gözetmelidir. Seyyid Kutub'a göre bu duruma karşı çıkmak bir şey ifade etmez çünkü erkeğin aile reisi olması fitratı gereğidir. Aksi fitrata aykırı bir durumdur. "Erkek sahip olduğu doğal nitelikler nedeniyle, ailenin kavvam'ı yani reisidir. Kadın da doğal niteliklerindeki bazı eksiklikler nedeniyle, kendi güvence ve güvenliği için ona tâbi olmak zorundadır."¹⁹¹ Yani kavvamlık sadece ailenin geçimini sağlamış olmakla alakalı değildir. Burada temel gerekçe fitrattır.¹⁹² Erkekler kadınların hakimdirler hadisini açıklarken Gazali de karısına tamamıyla uyan kimsenin helak olacağını söyler. Kadın kocasına mutlak tabi olmalıdır. Çünkü kadın zayıf yaratılmıştır ve erkeğin himayesine ihtiyacı vardır. Müslüman erkek İslam cemaatinin düzenini ve ahlakını korumak ve gözetmekle görevlidir.¹⁹³ Koruma ve liderlik özelliği erkeğe yüklenirken kadından beklenen ahlaklı olup namusuna sahip çıkmasıdır. "Kadınlar zayıf ve baştan ayağa kadar avret yaratılmışlardır. Zayıflıklarının ilacı susmaktır. Avretliklerinin ilacı onları koruyup oturdukları evi üzerlerine zindan etmemektir" hadisini paylaşan Gazali, kötü huylu kadını nazlı ve dili uzun olan olarak tarif eder. Böyle kadınlarla yaşamak hem üzüntüye hem de dinin fesadına sebep olur. Mevlâna da erkeklerin kadınlara olan üstünlüğünün güçlü, kuvvetli oluşlarından değil ileri görüşlü ve akıllı olduklarından kaynaklandığını belirtmektedir; "Erkeklerin kadınlara üstünlüğü, a yiğit, güçlü oluşlarından ve çalışıp kazanmalarından dolayı değildir. Behey kör, yoksa kuvvetlerinden dolayı fil ve aslan, insandan üstün olurdu. Ey anlık düşünen, erkeğin kadına üstün olması, erkeğin işin sonunu daha iyi görmesindedir."¹⁹⁴

¹⁹⁰ Fatmagül Berktaş (2019). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*. İstanbul: Metis Yayınları s. 156

¹⁹¹ Mevdudi a.g.e.

¹⁹² Mustafa İslamoğlu a.g.e.

¹⁹³ Fatmaül Berktaş a.g.e s. 154

¹⁹⁴ Mevlana. Mesnevi s. 532

2.5. İslam'da Fıtrat Kavramının Değerlendirilişinde Ataerkil Perspektif

Erkek iktidarı anlamına gelen ataerkil kelimesi Türkçe kökenlidir. Türkçeye Fransızcadan geçmiş olan ve batı dillerinde Ataerkillik manasında kullanılan patriarka sözcüğü ise Latince patria (baba) ve Yunanca achein (hükmetmek) kelimelerinden türemiştir. Erkeğin hakimiyetine işaret eden ataerkilliği Walby, “erkeklerin kadınlara hükmettiği, baskı yaptığı ve istismar ettiği pratik ve sosyal yapı” olarak tanımlamıştır.¹⁹⁵ Hem kamusal alanda hem de özel alanda karşımıza çıkan ataerkil sistemin kurallarını erkekler belirlemektedir. Burada söz edilen erkeklik insanlara empoze edilen ve içselleştirilen hegemonik erkekliktir. Ataerkilliğin bu hegemonik erkekliğe ihtiyacı vardır çünkü kendi devamını ancak böyle sağlayabilmektedir.¹⁹⁶ Kadınlar ve erkekler için bir baskı oluşturan sistem en çok da kadınları kısıtlamaktadır. Tüm hareketleri ataerkil sistem tarafından denetlenmekte ve sınırlandırılmaktadır. Erkekler de her ne kadar bu sistem içinde eziliyor olsalar da belirli bir ideolojik ve politik iktidarı paylaşırlar. Bu iktidarın paylaşıldığı hiyerarşinin içinde olmak erkeklere özgürlük ve serbestlik tanımaktadır. Ataerkil sistemde kadının hayatı ev ile sınırlandırılırken erkek kamusal alanda hâkim konumundadır. Toplumda erkek çocuğun tercih edilmesi, kız çocuklarına karşı ayrımcılık, ev işlerinin kadınlara yüklenmesi, eğitimde ve iş hayatında cinsiyet eşitsizliği, kadına karşı aile içi şiddet, taciz, tecavüz, erkeklerin kadının bedeni ve cinsiyeti üzerindeki kontrolü gibi şeyler ataerkil sistemin bir sonucudur. Bu ideolojide kadın, erkeğin mülkiyetinin bir parçasıdır ve bundan dolayı kadınlar erkekler tarafından kontrol edilmelidir. Ataerkillik, kadınları erkek kontrolünde tutmak için bazı gelenekleri ve sosyal rolleri kullanır.¹⁹⁷

İslam dininde kamusal söylemler erkekler tarafından üretilir, çünkü kamusal alana egemen olan onlardır. Bu söylemlerin temelini Kur'an, hadis ve İslam âlimlerinin eserler oluşturmaktadır. Kur'an ayetlerini yorumlayan, hadis kitaplarını yazan kişiler genellikle erkeklerdir. Kadınların yaşam amaçlarını, rollerini, ne yapıp yapmamaları gerektiğini belirleyen bu erkek alimlerdir. Mesela Kur'an'da erkek ve kadının yaradılışında bir farklılık olmamasına rağmen ayetlerin yorumlarında İslam âlimleri kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığını savunurlar. Bu yoruma kaynak olarak şu hadisi gösterirler; “Kadınlar hakkında birbirinize hayrı tavsiye edin, zira onlar kaburga kemiğinden

¹⁹⁵ Abeda Sultana (2019). Ataerkillik ve Kadının İkinciliği; Kuramsal Bir Analiz (Çev. Altay S.). *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/1/23

¹⁹⁶ Çağdaş Demren (2001). Erkeklik, Ataerkillik ve İktidar İlişkileri

¹⁹⁷ Abeda Sultana a.g.e. s. 422

yaratılmışlardır. Ve kaburga kemiğinin en eğri kısmı üst kısmıdır. Eğer düzeltmeye kalkarsanız onu kırarsınız, kendi haline bırakırsanız daima eğri kalır. Bu sebeple kadınlar hakkında hayrı tavsiye edin.”¹⁹⁸ Kurtubi kadının eğri kaburga kemiğinden yaratıldığı için hiçbir zaman doğru istikamette bulunamayacağını fitraten eğri ve düzeltilemez olacağını belirtir.¹⁹⁹ Fahreddin Razi ise kadınların erkeğe olan nimetin tamamlanması için yaratıldığını ifade eder. Kadın erkek için yaratıldığından sorumlu kılınmaz. Erkeğin mükellef tutulduğu gibi pek çok şeyle mükellef tutulmamıştır. Çünkü kadın zayıf yaratılışlıdır, nazik ve incedir.²⁰⁰ Yine Kurtubi kadının erkeği rahatlatmak ve öfkesini dindirmek için yaratıldığını ifade eder; Erkeğin aslı yerden olduğu için onda yerin kuvveti vardır. Bundan dolayı dinginlik ve sakinliğe ihtiyacı vardır, kadında erkeğe bu rahatlığı sağlamak için yaratılmıştır. Zira Allah Kur’an’da “sizin için nefislerinizden kendileri ile sükûn bulacağınız eşler yarattı” buyurmuştur.²⁰¹

Ataerkil sistemin etkisi altında kalan bu yorumlara göre kadın erkeği doyuma ulaştırmak için yaratılmış bir zevk nesnesidir. Ayrıca kadın erkekten farklı yaratıldığı ve güçsüz olduğu için erkeğe göre sorumlulukları da azdır. Yine yorumlara baktığımızda yasak ağaçtan meyveyi ilk yiyen ve cennetten kovulmaya sebep olarak görülen de kadındır. “İsrailoğulları olmasa et kokmazdı. Havva olmasa idi, kadınlar kocalarına ihanet etmezlerdi”²⁰² hadisinde de kadınların Havva yüzünden kocalarına ihanet edeceği belirtilir. Kurtubi ve Taberi de yasak meyveyi yediği için Havva’ya her ay hayız ve defalarca ölüm noktasına kadar geleceği zorlu ve sıkıntılı doğum cezası verildiğini söyler.²⁰³ Havva’nın işlediği günah yüzünden tüm kadınların hayız ve doğum cezası ile cezalandırıldıkları belirtilir. Halbuki Havva suçlu dahi olsa Kur’an’da Fatır suresinde “kimse kimsenin günahını yüklenmez...” diye geçmektedir. Alimler, kadınların akıllarının ve dinlerinin eksik olduğu açıklamalarına genellikle şu hadisi delil göstermektedirler;

“...Sizler çokça lanet okur, kocalarınızın iyiliklerini inkar ediverirsiniz.

Ben akıl ve din itibariyle eksik olmakla birlikte, sizden herhangi birinizden daha kararlı bir adamın aklını baştan çıkartan bir kimse görmedim. Kadınlar: Aklımızın ve dinimizin noksanlığı ne demektir, ey Allah’ın Rasulü diye

¹⁹⁸ Buhari, Nikah 80, IV, 145

¹⁹⁹ Kurtubi a.g.e s. 585

²⁰⁰ Fahreddin Razi a.g.e.

²⁰¹ Kurtubi a.g.e. s. 460,461

²⁰² Buhari 60 Enbiya 1, IV, 103

²⁰³ Kurtubi a.g.e. s.598, Taberi a.g.e. cilt,1 s.98

sordular. Hz. Peygamber Şu cevabı verdi: Kadının Őahitliđi erkeğin Őehadetinin yarısı gibi değil midir? Evet, dediler. Peygamber: İŞte bu, aklının noksanlığındandır. Peki ay hali olduğu zaman namazı terk ediyor, oruÇ tutmuyor değil mi? diye sordu. Onlar: Őyledir ey Allah'ın Rasulü dediler. Bu sefer Peygamber: İŞte bu da dininin noksanlığındandır.”²⁰⁴

İbni Kayyım'a göre evlilik insan soyunu sürdürmek işin önemlidir, bunun işin de kadın koruma altına alınarak cinsel isteği giderilmelidir.²⁰⁵ Ayrıca Kurtubi zinanın hamilelik dolayısıyla kadınlar işin daha utanŐ verici olduğunu belirtmiştir. Kadında Őehvetin fazla olduğunu ve bunu bastırması gerektiğini söylemektedir.²⁰⁶ Ataerkil sistemde erkek kadından üstün görülmüştür. İŐlam alimi Zemahşeri de erkeklerin üstün yönleri olarak Şunları saymıŐtır; gŐ, kuvvet sahibi olma, duygularıyla değil akıyla hareket etme, kararlı olma, okuryazarlık, Peygamber ve alimlerin erkeklerden Őıkması, devlet başkanlığı ve imamlık, cihat, ezan, hutbe, itikaf, hadlerde ve kısısta Şahitlik, mirasta pay sahipleri hissesini aldıktan sonra geri kalanı almak, kan bedelini ödeme, kızını evlendirme yetisi, boŐama hakkı, Çok eŐlilik, neslin erkekten devam etmesi, sakal ve sarığa sahip olma ve aile geÇimini sağlamak.²⁰⁷ Kadınlar ise daha Çok süslenmeye düşkün, nazlı ve eksik akıllı kimselerdir. Hz. Peygamber insanların birbirlerine karşı üstün olmadıklarını asıl üstünlüğün takvada olduğunu belirtmesine rağmen Zemahşeri'nin kadınlar hakkındaki olumsuz ifadeleri ve erkeği üstün görmesi onun yaşadığı sosyo-kültürel Çevrenin etkisi altında kaldığını göstermektedir. Mevdudi'ye göre de Yaratıcı tarafından erkeklere, kadınlara verilmeyen ya da daha az verilen bazı doğal özellikler ve gŐler verildiği işin üstündürler. Erkek kendisine verilen doğal özellikler sebebiyle, ailenin reisidir. Kadın da doğal niteliklerindeki bazı eksiklikler nedeniyle güvenliği işin erkeğe tabi olmak zorundadır. Mevdudi bu görüşlerini paylaŐtıktan sonra Hz. Peygamber'in Şu hadisini ekler; “En iyi kadın, gördüğünüzde sizi hoşnut eden, emirlerinizi dinleyen, evde olmadığınız zaman sizin malınızı ve kendi namusunu koruyan kadındır”.²⁰⁸

Mevlana'ya göre de erkek, akılı temsil eder ve aktif olması beklenir kadın ise nefsi temsil eder. “Eğer ikilik bizim kalbimizi ve ruhumuzu bir an terk edecek olursa, aklımız Âdem, nefsimiz de Havva olur.” Mevlâna *Mesnevi* kitabında kadınlara danıŐılmaması gerektiğini, kadının aklının eksik olduğundan dolayı yaptıklarına inanılmamasını, kadının

²⁰⁴ Kurtubi. a.g.e. s. 231

²⁰⁵ İbni Kayyım a.g.e. s. 151

²⁰⁶ Kurtubi a.g.e. s.257

²⁰⁷ Zemahşeri. a.g.e.

²⁰⁸ Mevdudi. a.g.e. s. 357

yerinin evi olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca insan içindeki kötü istekler olarak bilinen nefsi kadın ile karşılaştırır; “Bil ki nefsin kadındır. Kadından da beter. Çünkü kadın tikeldir, nefsin ise kötülük bakımından tûmeldir.” Kadının rüyası akıl ve ruh noksanlığından dolayı erkeğin rüyasından daha aşağıdır. Kadının cilveli bakışı fitnedir ama sesindeki fitne daha fazladır.²⁰⁹ Mevdudi, kadının ses tonunda dinleyen erkeği harekete geçirecek bir yumuşaklık ve onu ümitlendirecek şekilde bir tatlılık olmaması gerektiğini belirtir. Bu tür bir hareketin kalbinde Allah korkusu olan Müslüman bir kadına yakışmayacağını çünkü böyle işveli konuşmanın hafif ve günahkâr bir kadına ait olabileceğini ifade eder. İslam anlayışına göre kadın iç mekân olan harime yani yasak mekâna aittir ve bu mekânsal bölünmeye uygun olarak kadınlar aile içinde var olabilirler.²¹⁰ Mevdudi kadının faaliyet alanının ev olduğunu ve ihtiyaç olmadığı sürece evden çıkmaması gerektiğini ifade eder. Mevdudi’ye göre Kur’an Müslüman kadınların meclis ve siyasete dahil olmasına, evin dışında sosyal faaliyetlere katılmalarına, devlet dairelerinde erkeklerle yan yana çalışmalarına, okullarda erkeklerle beraber eğitim almalarına, hastanelerin erkek kısmında hemşire olarak çalışmalarına, uçaklarda hosteslik yapmalarına veya eğitim için yurt dışına gönderilmelerine asla müsaade etmez.²¹¹ Çünkü kadın erkekleri baştan çıkararak ve kötü yola götüren fitne olarak görülmektedir. Kadınlara yüklenen roller ve kalıp yargıların fitrattan geldiği ve değiştirilmemesi gerektiği toplum tarafından benimsenmiş ve içselleştirilmiştir. Bu yüzden kadın kendine dayatılan bu özellikleri ilahi kader olarak görmüştür. Kadının çocuk doğurma ve ev işlerini yapma şeklinde iki temel görevi olduğunu dayatan ataerkillik, kadının sosyal, ekonomik, siyasal, eğitim, kültürel, hukuksal, sanatsal ve bilimsel alanlarda aktif olmasının önünü kapatmaktadır.

Geleneksel İslam kültüründe kadının kontrol edilmesi doğal bir zorunluluk olarak görülmektedir. Çünkü kadın doğası gereği akla uygun davranamayacak ve kendini koruyamayacak özellikler de yaratılmıştır. Erkeğin kadının efendisi olduğu ve kadının erkeğin vesayetine ihtiyaç duyduğu fikri İslam âlimlerinin eserlerinde çokça geçmektedir. Halbuki kadın için erkeği efendi ve vasi atamak ilahi yaratılış düzenine aykırıdır. Kadın Kur’an’a göre akıl sahibi ve doğru ile yanlış ayırt edebilecek nitelikte yaratılmıştır.

²⁰⁹ Mevlana. (2015) *Mesnevi i Manevi* (Çev. Örs D. Kırılancık H.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları s. 138,251,254,753,842,926,932,935

²¹⁰ Berktaş. a.g.e. s. 150

²¹¹ Mevdudi. a.g.e. s. 412

3. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada *fitrat* kavramı üzerinden toplumsal cinsiyet rollerinin ve kalıplarının normalleştirilmesi ele alındı. İlk defa Kur'an'da Rum suresi otuzuncu ayette geçtiği iddia edilen *fitrat* kavramına farklı anlamlar verilmiştir. İlk dönem Arap dil bilimciler *fitrat* kavramını çoğunlukla Allah'ın insanları din üzerine yaratması olarak açıklamışlardır. Rum suresi otuzuncu ayetin ve "her doğan çocuk muhakkak İslam *fitratı* üzerine doğar. Sonra anasıyla babası onu Yahudi yahud Nasrani yahud Mecusi yaparlar. Nasıl ki her hayvanın yavrusu azası tam olarak doğar. Hiç o yavrunun burnunda, kulağında eksik, kesik bir şey görülür mü?"²¹² hadisinin açıklamalarında da genellikle aynı anlamın verildiğini görmekteyiz. Ama aynı müfessirler eserlerinin farklı yerlerinde *fitrat* kavramını insana doğuştan yerleştirilmiş değiştirilmemesi gereken özellikler olarak kullanmışlardır. Bu özellikler İslam âlimlerinin içinde buldukları kültürel, toplumsal, siyasal ve tarihsel yapının etkisiyle erkek ve kadına yüklemiş oldukları rollerdir. Zira Kur'an'da insan özellikleri şu şekilde geçmektedir.

1. Nankör anlamına gelen kefur kelimesi Kur'an'da 11 yerde, aynı kökten gelen ve aynı anlamda kullanılan keffar 5 yerde, ekfer ise bir ayette geçmektedir. Mesela İbrahim suresinde Allah "Hâsılı O size, kendisinden istediğiniz her şeyi verdi. Öyle ki, eğer Allah'ın nimetlerini tek tek saymaya kalksanız, imkânı yok, onları toplu halde bile sayamazsınız. Gerçekten insan çok zâlimdir, çok nankördür"²¹³ buyurmuştur.

2. Aceleci manasına gelen acul kelimesi İsrâ 11, Enbiya 37, Enam 57, Neml 46,72, Kıyame 20, İnsan 27 ayetlerde geçmektedir.

3. İnsanın çabucak ümitsizliğe düştüğünü belirten yeus ve kanut kavramları da insanın bir başka özelliği olarak Kur'an'da geçmektedir. Fussilet suresinde "İnsan, iyi şeyleri istemekten usanmaz; başına bir kötülük geldiğinde ise büsbütün ümitsiz ve karamsardır"²¹⁴ geçmektedir.

²¹² Buhari, cenaze, 665

²¹³ İbrahim suresi/34

²¹⁴ Fussilet suresi/49

4. Zalim, insanın çok zulmeden ve zalim olduğunu ifade eden bir kavramdır ve İbrahim 34, Ahzab 72 ayetlerde geçmektedir. İnsanın kendisine zulmettiği ayetler de Ali İmran 117, Hud 101, Nahl 33,118 ve Zuhuf 76.

5. Allah Nisa suresinde “Allah yükünüzü hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır”²¹⁵ buyurarak insanın zayıf ve dayanıksız bir varlık olduğunu belirtmiştir.

6. Kur’an’da insanın çok cimri olduğundan da bahsedilmektedir; “De ki: Rabbimin rahmet hazinelerine eğer siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kısıtıkça kısırdınız. İnsan çok eli sıkıdır!”²¹⁶

7. İnsanın bilgisiz ve yetersiz olduğu şu ayette belirtilmektedir; “Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir”²¹⁷

8. İnsanın tartışmaya, didişmeye yatkın olduğundan bahsedilir; “Hakikaten biz bu Kur’an’da insanlar için her türlü misali vermişizdir. Fakat insan tartışmaya çok düşkün olan bir varlıktır”²¹⁸

Kur’an’da bu ve benzeri diğer insan özelliklerinden bahsedilirken cinsiyet ayrımı yapılmaz. Allah, kadın ve erkeği tam insan olarak eşit yaratmıştır. Zira Tin suresinde Allah; “şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır” buyurmaktadır. O halde İslam âlimleri kadın ve erkek özelliklerinden bahsederken Kur’an’a göre değil kendi fikir ve görüşlerine göre açıklamalarda bulunmuşlardır. Ataerkil ideolojinin etkisiyle yapılan bu tanımlamalar her iki cinsiyet tarafından içselleştirilmiş ve kadına yönelik olumsuz düşünce ve tutumlar şeklinde gündelik hayata yansımıştır. Kadının toplum içinde yeri, hakları ve sorumlulukları ile ilgili verilen dini hükümler, uygulamalar, yorumlar dinin emri olarak algılanmakta ve topluma dayatılmaktadır. Kadın *fitraten* zayıf, erkeğe göre ikincil, toplum için fitne unsuru olarak bilinen, haklar konusunda geri plana atılmış ikincil bir varlık olarak tanımlanmıştır. Erkeğin kavvamlığı *fitrata* atfedilerek erkek ve kadın farklılığı yöneten-yönetilen, güçlü-zayıf, terbiye eden-terbiye edilen, koruyucu-korunan, aktif-pasif tarzında karşılaştırmalarla erkeğin üstünlüğü mutlaklaştırılır. Erkeğe tanınan bu üstünlük ve bu üstünlüğün toplumda her alana dağılması kadını erkeğe mutlak itaatinde sosyal ve özel alanda konumsuz, sosyal ve bireysel

²¹⁵ Nisa suresi/ 28

²¹⁶ İsra/100

²¹⁷ Ahzab/72

²¹⁸ Kehf/54

kişiliği olmayan biri durumuna düşürür.

Fıtrat kavramı ile ilgili daha önceden yapılmış çalışmalara baktığımızda kavrama dair herhangi bir sorgulama yapılmadan aynı anlamların kabul edilmiş olduğunu görmekteyiz. Konuyla alakalı yapılan araştırmalar ağırlıklı olarak önceki çalışmaların ya tekrarı ya da yazılanların açıklanması şeklindedir. Bu nedenle çalışmamızda Kur'an'da geçen *fıtrat* kavramının neye tekabül ettiğini ve İslam kültüründe kadın ve erkek *fıtratı* şeklinde belirginleşen kavramın tahlilini eleştirel bir yaklaşımla açıklamaya çalıştık. Tek bir kavramın dahi kadın ve erkek yaşamını ve toplumsal olanı nasıl şekillendirdiğini, özellikle kadına dair düşünsel ve sosyal alanın ne kadar dramatik olduğunu çalışmamızda göstermeye çalıştık. Kadınların yıllardır karşı çıktıkları ve mücadele etmek durumunda kaldıkları birçok sorun, kadın ve erkek kimlikleri ve rolleri konusunda toplum ve kültür tarafından belirlenmiş ön kabuller ve kalıp yargılar ile ilişkilidir. Bu imgeler dinlerin ve kültürlerin uzun yüzyıllar boyunca oluşturduğu geleneklerin hem ürünü hem parçasıdır. Dini eserler bu kalıpları ve imgeleri oluşturmada ve insanların onu özümseyerek içselleştirmesinde belirleyici bir rol oynar. Çünkü dini kültürün yaydığı değerler ve imgeler, o kültürde yaşayan kadınların rolleri, kalıp yargıları ve statüleri ile yakından bağlantılıdır. Söz konusu bu tasvirler çoğunlukla dinsel kaynaklıdır ve kadınlar tarafından değil, erkekler tarafından oluşturulmuşlardır.²¹⁹ Çalışmamız gösteriyor ki, İslam âlimleri kadınların ve erkeklerin doğasına, statüsüne ve rollerine ilişkin normları dile getirirken içinde doğdukları ve meşrulaştırıp pekiştirdikleri ataerkil ideolojiyi temel almışlardır. Ataerkil sisteme göre kadın ve erkekler yalnızca biyolojik olarak değil, yetenekleri ve işlevleri bakımından da farklıdırlar. Erkekler doğal olarak daha güçlü ve akılcılardır dolayısıyla idareci ve gözetici olarak yaratılmışlardır. Kadınlar ise doğal olarak daha zayıf, duygusal bakımdan dengesiz ve aklı eksiktir bu bakımdan siyasal ve kamusal alanın dışında kalmaları gerekir.

Ataerkil ideolojinin olduğu bir toplumda kadın ancak erkeklerin izin verdiği kadar var olabilmişlerdir. John Stuart Mill, kadınların kendilerine ait bir dünyası olsaydı ancak o zaman onların doğal ve ahlaki farklılıklarını anlamış olabilirdik der;

²¹⁹ Fatmagül Berktaş (2019). a.g.e

“Eğer erkekler, toplumda kadınlar olmaksızın ya da kadınlar, erkekler olmaksızın bulunmuş olsalardı ya da kadınların, erkeklerin denetimi altında olmadığı bir toplum var olmuş olsaydı, her birinin doğasına içkin olabilecek zihni ve ahlaki farklılıklar hakkında bir şeyler, kesin biçimlendirilebilirdi. Şimdi kadın olarak adlandırılan cinsiyet, fazlasıyla yapay bir şeydir; bazı yönlerde zoraki baskının, diğerlerinde ise doğa dışı teşvikin sonucudur.”²²⁰

Kadının doğası eğer var ise herhangi bir baskı ve zorlama olmaksızın kendi pratiğiyle olabilir. Bunun için erkeğe sağlanan imkan ve ortamların kadınlar için de sağlanması gerekmektedir. Aksi takdirde kadınların kendi kendilerini tanımlamaları, kendi kimliklerini oluşturmaları söz konusu değildir.

Sonuç olarak geleneksel cinsiyet rolleri, kalıp yargılar, kadınlar ile erkeklerin fitraten farklı olduğu inancı hem kadın hem erkek için olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Araştırmamızda İslam âlimlerinin eserlerinde fitrata dair değerlendirmelerde geleneksel kültürün ne kadar egemen olduğunu gördük. Bu bakımdan Kur'an'da geçen kavramların ve bu kavramlara verilen anlamların dikkatli ve eleştirel boyutta incelenmesinin faydalı olacağını düşünüyorum. Tarihte birçok eser yayınlamış ünlü İslam âlimlerinin eserlerinin günümüzde tekrar objektif olmaya çalışılarak eleştirel bir boyutta incelenmesi gerekmektedir.

²²⁰ John Stuart Mill, (2017).Kadınların Köleleştirilmesi, (çev. Ahmet Özcan) İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, s.55

4. KAYNAKLAR

- Ahmed bin Hanbel. *Müsned* (Çev. Oral R.) Ensar Yayıncılık
- Akkaş, İ. (2019). Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kavramları Çerçevesinde Ortaya Çıkan Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı. *Ekev Akademi Dergisi*.
- Altay, S., Erkol, A. (2022). Patriarkal Kültürde Dini Referanslarla Kadın Kimliğinin Oluşturulması ve Olumsuz Kadın Fıtratına Dair Söyleme Eleştirisi. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 29
- Aristoteles. (1975). *Politika*. (Çev. Tuncay M.). İstanbul: Remzi Kitabevi
- Arslan Z. Ş. (2006). *Fıtrat Kavramı Çerçevesinde Eğitimde İnsanın Neliği Sorusu*. Yayımlanmış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Asım Efendi. (2014), *Kamusu'l Muhit Tercümesi*, M. Koç ve E. Tanrıverdi. (Editörler), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, cilt 4
- Ateş, S. *Kur'an Ansiklopedisi*. Kur'an Ansiklopedisi- Süleyman Ates.pdf
- Augustinus (2010). *İtirafılar* (Çev. Çiğdem D.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi
- Ayaz, H. (2022). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İdealinde Müslüman Kadın Olmak: İslâmî Feminist Kadınların Dinî Geleneğe Yabancılaşma Sorunu*. Yayımlanmış Doktora Tezi. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Bacon, F. (2013). *Denemeler* (Çev. Göktürk A.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınlar
- Batı, U. (2006). Tüketilen Kadın Bedeni: Kadın Bedeninin Parfüm Reklamlarındaki Görünümünün Gösterge Bilimsel Çözümlemesi. *Kadın Çalışmaları Dergisi* 1 (2).
- Bayram, B. (2021). Abdurrezzak Kaşani'nin Tasavvuf Eğitiminde *Fıtrat* ve İstidat *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(78)
- Beauvoir, S. (1993). *Kadın İkinci Cins I: Genç Kızlık Çağı*. (Çev. Bertan O.). İstanbul: Payel Yayınları.

- Beauvoir, S. (1993). *İkinci Cins Bağımsızlığa Doğru*. (Çev. Bertan O.). İstanbul: Payel Yayınevi
- Berktaş, F. (2018). *Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınları Anlayışı.
- Berktaş, F. (2019). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*. İstanbul: Metis Yayınları
- Bhasin, K. (2003). *Toplumsal cinsiyet bize yüklenen rolleri*. (Çev. Ay K.). Liseli Kırılcım Eğitim Broşürleri.
- Biçer, S. (2018). *Aristoteles ve Spinoza'nın İnsan Doğası Görüşlerinin Hareket Noktaları Bakımından Değerlendirilmesi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul
- Bilgin, N. (2001). *İnsan İlişkileri ve Kimlik*. İstanbul: Sistem Yayıncılık
- Bilmen, Ö. N. (1965). *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*. İstanbul: Bilmen Yayınevi. c.6
- Bourdieu, P. (2015). *Eril Tahakküm*. (Çev. Bediz Y.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık
- Butler, J. (2016). *Cinsiyet Belası* (çev. Başak E.). İstanbul: Metis Yayınları
- Can, B. (2015). *Aile Sempozyumu Tebliğler*. İstanbul: Medeniyet Vakfı Yayınları
- Cevheri. *Tâcu'l-luga ve's-sihâhu'l-Arabiyy* www.archive.org (archive.org)
- Cevizci, A. (2016). *Felsefenin Kısa Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları
- Ceyhan, İ. (2021). İslam Kelamında *Fitratın Bilgisel Değeri*. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*. 12 (1)
- Cibran, M. (1992), *EL-Raid*. Lübnan:
- Connell, R. W. (1987). *Gender and Power*. Stanford: Standord University Press.
- Cüceloğlu, D. (2006). *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Cürçani. (1997), *Arapça Türkçe Terimler Sözlüğü*, (Çev. Erkan A.). İstanbul: Bahar yayınları

- Çakın, K. (2016.). Geleneksel İslam Kültüründe Kadının Fitne Olarak Algılanması. *Dini Araştırmalar Kadın Özel Sayısı*. 107-130
- Çalışkan, İ. (1998). *Kur'an-ı Kerim'de Din Kavramı*. Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Davarcı, Z. (2008). *Hak Dini Kur'an Dili ve Kur'an Yolu Tefsirlerinde Kadının Sosyal Statüsü*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
- Demir, O. N. (2020). İmam Maturî'de Akıl, İnsanî Doğa (Tab) ve Fıtrat. *Diyanet İlmî Dergisi*. 56. 171-204
- Demirli, E. (2009). İslam'ın Çevre Anlayışının Ana Meselesi Olarak *Fıtratı* Korumak. *Din ve Hayat Dergisi*. sayı, 4
- Demren, Ç. (2001). Erkeklik, Ataerkillik ve İktidar İlişkileri
- Descartes, R. (1984). *Metod Üzerine Konuşma* (Çev. Sel K. S.). İstanbul: Sosyal Yayınlar
- Descartes, R. (1996). *Söylem, Kurallar, Meditasyonlar*. (Çev. Aziz, Y.). İstanbul: İdea Yayınevi
- Donovan, J. (2016). *Feminist Teori*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Dökmen, Z. (2016). *Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Durmuşoğlu, K. (2007). *Dini Gelenekte Ötekileştirilen Kadın*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Düzdün, Ş. A. (2016). İnsan Doğası (Fıtratı) ve Özgürlüğü Üzerine. *Kelam Araştırmaları Dergisi*. 14 (2). 322-342
- Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi. (1996). *Taberi Tefsiri*. (Çev. Karakaya H. ve AYTEKİN K.) İstanbul: Hisar Yayınevi c.6
- Ebu Hanife. (1979). *Fıkh'ı Ekber*. (Çev. Yavuz Y. V.). İstanbul: Çağrı Yayınları

- Ebu Mansur el-Maturidi. (2018). *Te'vilatü'l Kur'an Tercümesi*. (Çev. Ayğın, F.), İstanbul: Ensar Yayınları, c.11
- Erdoğan, B. (2019). *Fitrat*. İstanbul: Düşün Yayıncılık
- Ergin, B. (2020). *Construction Of Womanhood Through Fitrat, The Case Of Female Preachers In Turkey*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Ankara ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Evgin, A. K. (2003). Hadislerde *Fitrat* Kavramı ve İslam *Fitratı* Söyleminin Tenkidi. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1)
- EvKur'an, M. (2003). İnsan Doğasını Yeniden Düşünmek. *Marife*, 3(1) s.229-238
- Fahreddin Razi. Tefsir Kütüphanesi (tefsirkutuphanesi.net)
- Feyruzabadi. (1992). *Besâir Zevi't-temyîz fi Letâifi'l-kitâbi'l-azîz*, Kahire, cilt 4
- Giddens, A. (2003). Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları. (Çev. Ümit, T., Bekir, B.). İstanbul: Paradigma
- Gökberk, M. (2015). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Göle, N. (2016). *Modern Mahrem*. İstanbul: Metis Yayınları
- Gürhan, N. (2010). Toplumsal Cinsiyet ve Din. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* sayı:4
- Gürkan, S. (2021). *Türkiye'de İslam İlmihallerine Toplumsal Cinsiyet Algısındaki Değişim Çerçevesinde Sosyolojik Yaklaşım*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi
- Halil bin Ahmed. (2002), *Kitabul Ayn*. Lübnan: Daru'l Kitabul İlmiye, cilt 3
- Haymana, P. (2019). *Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Kadınların İyilik Hali Algısı ile İlişkisi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Hegel, G. W. F. (1991). Tarihte Akıl (Çev. Önay, S.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi

- Hekman S. J. (2016). *Toplumsal Cinsiyet ve Bilgi*. (Çev. Bekir B., Ümit T.). İstanbul: Say Yayınları
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan* (Çev. Lim S.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Hobbes, T. (2007). *Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri* (Çev. Zarakolu D.) İstanbul: Belge Uluslararası Yayıncılık
- Hume, D. (2009). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* (Çev. Baylan E.) Ankara: Bilgesu Yayıncılık
- İsbir, E. (2020). İnsan Doğası Tartışmasının Modern Felsefedeki İzleri. *Düşünme Dergisi*. 17 s. 24-36
- Işıcak, Y. (2013). *İbn Âşur Tefsirinde Siyaset Toplum ve Kadın Konuları*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- İbn Hazm. (2018). *Mantık ve Dini İlimler*. (Çev. Çapak İ. ve Arıkaner Y.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
- İbn Kayyim el-Cevziyye. (2011). *Bedai'u't Tefsiri*. (Çev. Öğmüş, H. ve Ağırakça, H.). İstanbul: Polen Yayınları. c.3
- İbni Faris. *Mu'cemu Nekayisi'l Luga*. Daru'l Fikr, cilt 4
- İbn-i Kesir. *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri* (Çev. Karlığa B. ve Çetiner B.)
- İmam Gazali (2004). *Kimya-yı Saadet* (Çev. Arslan A.). İstanbul: Merve Yayınevi
- İmam Kurtubi. (2002). *El Cami'ul Ahkami'l Kur'an*. (Çev. Eryarsoy, B.). İstanbul: Buruc Yayınları c. 2,13
- İmam-ı Gazali. (1971). *İhya-i Ulum-İd Din* (Çev. Arslan A.). İstanbul: Yayıncılık Matbaası. c.1
- İnciler, A. *Temiz Fıtrat ve Olumsuz Eğilimler Karşısında İnsan*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi

- İslamoğlu, M. (2008). *Hayat Kitabı Kur'an*. İstanbul: Düşün Yayıncılık. c.2
- İsmail Hakkı Bursevi. *Ruhul Beyan Tefsir Kütüphanesi* (tefsirkutuphanesi.net)
- İsmail Hakkı İzmirli. *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*. İstanbul: Eren Yayınları
- Kadı Abdulcebbar. (2013). *Mu'tezile'nin Beş İlkesi*. (Çev. Çelebi İ.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
- Kandiyoti, D. (2019). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*. İstanbul: Metis Yayınları
- Kaplan, İ. (2017). Din, Fitrat ve Akıl-ı Selim İlişkisi Üzerine. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 17 (2), 61-84
- Karadaş, C. (2009). İnsana Tanınan Üç İlahi İmkan *Fitrat, İşaret, Hidayet*. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2) s.75-94
- Ketenci, T. *Kant Felsefesinde Metafizik ve İnsan Doğası*.
- Kılıç, S. (1991). *Fitratın Dirilişi*. İstanbul: Nehir Yayınları
- Konyalı Mehmet Efendi. *Büyük Kur'an Tefsiri*. Üçdal yayınları.
- Korkmaz, A., Başer, M. (2018). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Ataerkillik ve İktidar İlişkileri. *Sted*. 28(1). 71-75
- Kottak, C. P. (2002). *Antropoloji* (Çev. Altunek S. N. vd.). Ankara: Ütopya Yayınevi
- Köysüren A. Ç. (2016). *Kültürel ve Dini Algıda Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Sentez Yayıncılık
- Kurt, Y. (2005). Kur'an'da *Fitrat* Kavramı. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5(2)
- Kutub, S. *Fizilalil Kur'an Tefsiri*
- Locke, J. (1999). *İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme* (Çev. Topçu M.) Ankara: Öteki Yayınevi
- Locke, J. (2004). *Eğitim Üzerine* (Çev. Uğur A.) Ankara: Yeryüzü Yayınevi

- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. Osman A., Derya K.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları
- Mead M. (1967). *Male and Female*. New York.
- Mevdudi. (2005). *Tefhimu'l Kur'an*. (Çev. Kayani M.ve Karaca Y. ve Şişman N.). İstanbul: İnsan Yayınları. c.4
- Mevlana. (2015) *Mesnevi i Manevi* (Örs D. Kırlangıç H.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları
- Mill J. S. (2017), *Kadınların Köleleştirilmesi*, (Çev. Ahmet Ö.) İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları
- Mitchell J., Oakley A. (1992). *Kadın ve Eşitlik* (çev. Fatmagül B.). İstanbul: Pencere Yayınları
- Moir, A., Jessel, D. (2002). *Beyin ve Cinsiyet*. (Çev. Tarık D.). İstanbul: Pencere Yayınları
- Muhammed Esed (Kur'an.gen.tr)
- Muhiddin, O. (2002). *Fıtrattan Dine*. Konya: Yediveren Kitap
- Muhyiddin Arabi. (2011). *Fütuhat-ı Mekkiyye* (Çev. Demirli E.). İstanbul: Litera Yayıncılık c. 8
- Muhyiddin İbn Arabi. *Tefsir-i Kebir Te'vilat*. (Çev. İnce, V.) İstanbul: Kitsan Yayınevi. c.2
- Murtaza Mutahhari (2020). *Fıtrat* (Çev. Kırım C.). İstanbul: Önsöz Yayıncılık
- Oakley, A. (1972). *Sex, Gender and Society*. New York: Harper Colophon Books
- Okuyan, M. *Kur'anı Kerim'de Çokanlamlılık*. İstanbul: Düşün Yayıncılık
- Öçal, Ş. (2010). İslam Tasavvufunda Kadın İmajı: Birlikten Düalizme, Düalizmden Çokluğa. *21. Yüzyılın Eşiğinde Kadınlar Değişim ve Güçlenme Bildiri Kitabı* (ed. Füsün Çoban Döşkaya) cilt.2
- Ömer Neseî. Tefsir Kütüphanesi (tefsirkutuphanesi.net)

- Özdemir, Z. B. (2017). *Fıtrat Kader İkileminde Bezm-i Elest.* Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özen, S. (2012). *Fıtrat (Dinî Kabiliyet) Kavramının Psikolojik Açılımı.* Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Özköse, K. (2007). Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin Düşüncesinde Kadın. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 1, 51-67
- Öztürk Y. N. Kur'an'da İnsan Kavramı. İnsan özellikleri yaşar nuri.pdf
- Öztürk, E. (2020). *Fıtrat Hadisi Bağlamında İnanç Duygusunun Fitriliği.* Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi.
- Öztürk, Y. N. (1998). *Din ve Fıtrat.* İstanbul: Yeni Boyut
- Platon. (2007). *Yasalar.* Ed. Eyüp Çoraklı. İstanbul: Kabcacı Yayınevi
- Platon. (2020). *Devlet.* (Çev. Eyüboğlu S. Cimcoz M. A.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Ragıb el İsfahani. (2021). *Müfredat.* (Çev. Yıldız, M.) İstanbul: Çıra Basın Yayın
- Rousseau, J. J. (1990). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma.* (Çev. Rasih Nuri, İ.). İstanbul: Say Yayıncılık
- Rousseau, J. J. *Emile* (Çev. Avunç, Y.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Rousseau, J.J. *Toplum Sözleşmesi* (Çev. Günyol V.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sahih-i Buhârî (islamilmileri.com)
- Sahih-i Müslim (islamilmileri.com)
- Sahlins, M. (2012). *Bati'nin İnsan Doğası Yanılsaması.* (Çev. Emine A., Zeynep D.). İstanbul: bgst Yayınları
- Sancar, S. (2016). *Erkeklik: İmkansız İktidar.* İstanbul: Metis Yayınları

- Santrock, J. W. (2015). *Yaşam Boyu Gelişim* (Ed. Galip Yüksel). Ankara: Nobel Yayıncılık
- Sarıkaya, B. (2013). *Genlere Müdahale İlahi Kader İlişkisi ve Doğurduğu Baziteolojik Problemler*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Erzurum.
- Sarmış, İ. (2011). *Rivayet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*. İstanbul: Düşün Yayıncılık
- Segal, L. (1992). *Ağır Çekim Değişen Erkeklikler Değişen Erkekler* (çev. Volkan E.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Senemoğlu, O. (2016). *Marx'ın Düşüncesinde İnsan Doğası ve Toplum*. Yayınlanmış Doktora Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Slattery, M. (2014). *Sosyolojide Temel Fikirler*. (Çev. Özlem Balkız vd.). Bursa: Sentez Yayıncılık
- Spinoza, B. (2011). *Etika* (Çev. Ülken H. Z.). Ankara: Dost Kitabevi
- Spinoza, B. (2012). *Ethica*. (Çev. Çiğdem, D.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi
- Sultana Abeda (2019). Ataerkillik ve Kadının İkinciliği; Kuramsal Bir Analiz (Çev. Altay S.). *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 11(1)23
- Sünen-i Ebû Dâvûd (islamilmileri.com)
- Sünen-i ibn Mace (islamilmileri.com)
- Sünen-i Nesâî (islamilmileri.com)
- Sünen-i Tirmizî (islamilmileri.com)
- Şaybak, M. S. (2013). *İslam Felsefesinde Tanrı Kanıtlamaları ve İbn Teymiyye'nin Fıtrat Delili*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van
- Taborga C., Leach B. (2000). *Cins Bakış Sözlüğü*. (Çev. Ertuğrul K.). İstanbul: İletişim Vakfı Yayınları

- Tombak, B. (2016). *Jean Jacques Rousseau'nun Felsefesinde İnsan Doğası ve Eğitime Yansımaları*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Topaloğlu, B. ve Çelebi, İ. (2020). *Kelam Terimleri Sözlüğü* (Yedinci baskı). İstanbul: İsam Yayınları
- Topaloğlu, B. ve Karaman, H. (1977). *Arapça Türkçe Yeni Kamus* (Yedinci baskı). İstanbul: Ana Neşriyat.
- Tuksal H. Ş. (2016). *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*. Ankara: Otto Yayınları
- Türkmen, H. (2021). Kur'an'da Küfür Kavramının Semantik Analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 14 (76).
- Ünlü, D. G. (2018). *Kişilerarası İletişim Surecinde Toplumsal Cinsiyet Kimliğine İlişkin Kalıpyargıların Belirlenmesi*. Yayınlanmış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Vatandaş, C. Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı
- Vatandaş, S. (2020). *Toplumsal Cinsiyet Roller ve Kalıp yargıları Bağlamında Kadının Medyada Metalaştırılması*. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 13/36
- Wollstonecraft, M. (2020). *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*. (Çev. Deniz H.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yalçın, İ. (2020). Değişim ve Yenileşmede *Fıtrat Çizgisi*. *Tevilat Dergisi*, 1(1)
- Yazar, M. (2020). *Eğitimle Düzeltilebilir İnsan Doğası ve İnsan Hakları*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Maltepe Üniversitesi
- Yazır, M. H. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım. c.6
- Yılmaz, H. Semantik Analiz Yönteminin Kur'an'a Uygulanmasına Dair

Zemahşeri. (2018). *Keşşaf Tefsiri*. (Çev. Alim A. vd.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı c.5,6

Zengin, A. Ç. (2019). *Dindarlık ve Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı*. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü

Zeybekoğlu, Ö. (2009). *Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Erkeklik Olgusu*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Antalya Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Zeyd bin Ali. *Garibul Kur'an*. Lübnan

